

Franquisme i Colonialisme

Arrels i anàlisi del discurs colonial del règim

Alumna: Celeste Muñoz Martínez

Director: Manel Risques Corbella

Màster en història contemporània i món actual, UB-UOC
Treball de fi de Màster
2013-2014

Índex

I. Introducció	3
Objectius i metodologia	3
Fonaments teòrics i historiogràfics	5
II. Arrels del discurs colonial franquista:	
<i>l'africanisme espanyol</i>	9
Introducció al concepte	9
De la pèrdua de Cuba a les campanyes del Marroc	11
La <i>Revista de Tropas Coloniales</i> durant la dictadura	19
L'africanisme i la Segona República	32
III. El discurs colonial franquista:	
anàlisi i estudi de cas	40
Les colònies sota la dictadura. Un model singular?	40
<i>La Guinea Espanyola</i>	42
<i>El Protectorat del Marroc</i>	48
El discurs colonial propi del règim	53
Estudi de cas: el discurs als mitjans del règim	63
<i>Cuadernos de Estudios Africanos</i>	64
Anàlisi del NO-DO	72
La Guinea Espanyola al NO-DO	72
El protectorat del Marroc al NO-DO	78
IV. Conclusions	86
V. Bibliografia.	90

I. Introducció

Objectius i metodologia

El període franquista, pel gran impacte que tingué en les generacions que el visqueren i en les posteriors, ha suscitat una gran quantitat d'estudis des de diversos àmbits i disciplines, que contribueixen al coneixement i socialització d'una llarga dictadura que ha marcat la història recent no només de l'Estat espanyol, sinó també dels territoris colonials sota la seva sobirania. En aquest treball, que s'emmarca en l'univers ideològic del règim, es pretén analitzar un dels aspectes més oblidats, o si més no menys estudiats: la relació entre el colonialisme i el franquisme, posant èmfasi en la construcció del seu discurs colonial. L'objectiu és determinar si el règim franquista, el qual va heretar la sobirania sobre diverses colònies africanes (el Marroc, Guinea, Sàhara i Ifni), va desenvolupar un discurs colonial propi adaptat a les seves particularitats i context, com seria el cas del *lusotropicalisme* portuguès de Salazar, o si per contra el seu dogma colonial fou equiparable al que havia seguit l'Estat espanyol al llarg del s. XX, similar al de la resta de potències europees. El punt de partida del treball, però, és la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar, moment en què les possessions colonials de l'Estat es van veure reduïdes al continent africà, un territori que havia estat marginal per un país que sempre havia mirat cap a Amèrica com àrea d'influència, i que des d'aquest moment haurà de potenciar un *africanisme* amb poca tradició política. La intenció és seguir l'evolució ideològica i colonialista d'un col·lectiu concret, l'anomenat *africanisme espanyol*, és a dir, el grup de militars forjats a les campanyes del Marroc, el bressol del franquisme, el qual va crear un discurs pròpi, que s'institucionalitzarà després de la victòria de Franco a la Guerra Civil, el nostre principal objecte d'estudi.

El treball present, per tant, es divideix en dues parts diferenciades, la primera, dedicada a l'estudi d'aquest col·lectiu africanista del Marroc, la seva visió colonial, i alhora l'evolució ideològica del grup. Aquest punt és clau per entendre, i contextualitzar, que el franquisme nasqué amb unes fortes vinculacions amb el món colonial africà, i que el nou règim arribava amb una mentalitat colonialista molt arrelada, fins al punt que Gustau Nerín, un dels investigadors que més ha estudiat aquesta relació, afirma que la

Guerra Civil és la guerra que vingué del conflicte colonial africà¹. La segona part és l'estudi pròpiament dit del discurs colonial del règim, i és on es pretén establir la relació entre la construcció feta per aquest africanisme i el discurs oficial del franquisme, així com determinar-ne les particularitats. S'ha de tenir present, però, que la cronologia d'aquest estudi és molt àmplia, un fet que limita el gran nombre de possibilitats que ofereix aquest treball, però que alhora es justifica per la impossibilitat d'entendre la visió colonial del règim obviant-ne les arrels. L'anàlisi del discurs s'ha fet de manera general, però centrant-se específicament en estudis de cas, a la segona part, de Guinea i el Marroc, els territoris que tingueren més importància en aquest discurs, i s'ha decidit excloure, per fer més realista el treball, les colònies de Sàhara i Ifni, que tenen poca importància en la seva construcció.

La metodologia emprada es basa en l'anàlisi de fonts primàries, que complementen la bibliografia existent sobre aquesta problemàtica. Per al primer capítol, dedicat a les arrels del discurs, s'ha optat, principalment, per la *Revista de Tropas Coloniales* (1924-1926), posteriorment anomenada *África* (1926-1936), el principal mitjà de comunicació del col·lectiu africanista del Marroc. La *Revista de Tropas Coloniales* (RTC), tal com veurem, fou una publicació de caràcter militar, que un cop acabada la pacificació del Rif decidí incloure, dins de la seva línia editorial, tots els territoris colonials de l'Estat espanyol, fet que va servir per a la construcció d'un discurs colonial propi que anava en paral·lel al discurs oficial. Les característiques d'aquesta font, que va dirigir el mateix general Franco, fan que sigui el mitjà més adient per explicar el període; alhora, la manca d'estudis des d'aquesta perspectiva sobre la revista ha influït decisivament en l'elecció. Per al segon capítol, dedicat a l'anàlisi del discurs del règim, la selecció ha estat més complicada arran del gran nombre de mitjans de comunicació, tots controlats per la censura, disponibles en l'època franquista. Finalment s'ha optat per l'anàlisi de fonts amb poca presència en els anteriors estudis sobre la matèria: el NO-DO i *Cuadernos de Estudios Africanos*. A banda de la manca d'estudis sobre aquestes fonts, l'elecció també es justifica pels diferents destinataris i funcions que tenien. Per una banda, el NO-DO era una eina de propaganda per a tots els públics, i per l'altra, *Cuadernos de Estudios Africanos* era una publicació de l'àmbit acadèmic i amb investigadors vinculats a l'*Instituto de Estudios Africanos*, l'organisme encarregat, tal com veurem, de la construcció de la teoria colonial pròpia del règim, així com la seva

¹ NERIN, Gustau. *La guerra que vino de África*. Barcelona: Crítica, 2005.

propaganda. Malgrat que poden semblar mitjans antagònics, la comparació dels dos servirà per veure si el discurs del règim canviava en funció del seu destinatari o bé si contràriament era homogeni, i alhora per constatar que el dogma colonial franquista es nodria d'una intel·lectualitat africanista fortament arrelada al sistema.

El resultat final pretén ser una aproximació a la construcció del discurs colonial franquista des de les seves arrels mitjançant l'anàlisi de fonts primàries, per contribuir, modestament, a l'estudi d'una temàtica encara avui força desconeguda i amb poca presència en les bibliografies i col·loquis dedicats al període franquista. Convé esmentar, també, que el colonialisme modern acostuma a ser una problemàtica estigmatitzada dins dels estats que l'han practicat, sobretot a l'Estat espanyol, on la història colonial ha sigut durant molt de temps reducte d'apologistes de la dictadura². Aquest fet n'explica el fenomen, però no és l'únic, ja que alhora s'hi ha de sumar l'agreujant que l'imperi colonial espanyol a l'Àfrica fou sempre menystingut a causa de la reduïda mida, interpretada com una humiliació davant la resta de l'Europa imperialista. Malgrat això i la poca importància que la societat civil donava a les darreres engrunes colonials, l'estudi d'aquest tema no es pot obviar, ja que si es fa, s'exclou de la història del període una població que durant molt de temps va estar també subjecta a la dictadura de Franco.

Fonaments teòrics i historiogràfics

No té sentit començar el treball sense abans posar l'accent en el controvertit terme *discurs colonial*, i situar en línies generals, alhora, l'estat de la recerca sobre la problemàtica plantejada. No és el nostre objecte d'estudi valorar o explicar els diversos debats interdisciplinaris que dins del món de la història, l'antropologia i la lingüística han sorgit vers l'ambigu concepte de *discurs colonial*, i en el qual la historiadora americana Patricia Seed ha fet segurament les aportacions més importants³. Sense endinsar-nos en la problemàtica, en aquest treball hem optat per seguir la interpretació del concepte feta per Edward Said. L'autor palestí, molt influït per

² NERIN, Gustau. La guerra que... op. cit., p. 297.

³ SEED, Patricia. Colonial and Postcolonial Discourse. *Latin American Research Review*, vol. 26, nº 3, 1991.

Foucault i la seva idea de coneixement com a eina de poder⁴, explica el discurs colonial com tots aquells recursos històrics, lingüístics i culturals que serveixen per a la construcció de «l'altre» (societat colonitzada) i del mateix «jo» (societat metropolitana), i que s'utilitza per part dels estats colonitzadors com a principal eina d'institucionalització i justificació del domini colonial⁵. Inclou des de la propaganda colonial fins als estudis de caràcter acadèmic o artístics sobre «l'altre», ja que tots els mitjans i obres tenen la mateixa fita, crear un coneixement, real o no, que faciliti i justifiqui la dominació. La definició de Said és la que més s'apropa a l'objecte d'estudi d'aquest treball, ja que tracta el discurs colonial com a eina de submissió, i que d'alguna manera serveix per crear una identitat i una ideologia d'Estat. Aquesta proposta s'allunya de les definicions antropològiques i etnolingüístiques que hi ha sobre l'anomenat *discurs colonial*, igual de vàlides, però menys útils en aquest cas, ja que només versen sobre la problemàtica etimològica del llenguatge emprat i la seva dimensió cultural.

En l'apartat historiogràfic, també cal esmentar com es troba l'estat de la qüestió al voltant d'aquesta problemàtica. Sobre la construcció del discurs colonial franquista, concretament, destaquen els estudis d'Alfred Bosch⁶ i Gustau Nerín⁷, els quals, basant-se en la construcció feta per l'*Instituto de Estudios Africanos* (I.D.E.A), van establir les bases en aquesta disciplina a l'Estat espanyol. Les seves aportacions són les úniques que es poden trobar específicament sobre aquest tema, i destaca que han sigut fetes des dels departaments d'història d'Àfrica i antropologia, i no pels departaments d'història contemporània, ni especialistes en franquisme, on aquest tipus d'estudis manquen de tradició. Cal esmentar que és Gustau Nerín qui crea el concepte d'*hispanotropicalisme* per identificar el singular discurs que defensava el règim, i estableix així el primer paral·lelisme amb el cas portuguès. Alhora, des del punt de vista antropològic i de la creació d'identitats colonials destaca l'obra de Susan Martin, qui estudia l'impacte d'aquest discurs en les societats colonitzades a *Disorientations* (2008). Tot i que el tema s'allunya de les nostres aspiracions, és una obra que també aprofundeix en aquesta

⁴ SHELLEY, Walia. *Edward Said y la historiografía*. Barcelona: Gedisa, 2004, p. 53.

⁵ SAID, Edward. *Orientalismo*. Barcelona: DeBolsillo, 1997, p. 26.

⁶ Veure: BOSCH, Alfred. *L'africanisme franquista i l'IDEA*. UAB: Tesi final de llicenciatura, 1985.

⁷ Veure: NERÍN, Gustau. *La guerra que vino de Africa*. Barcelona: Crítica, 2005./ NERÍN, Gustau. *Guinea Equatorial. Història en blanc i negre*. Barcelona: Empúries, 1998.

construcció franquista, i que no s'ha d'obviar⁸. Per últim, Rocio Velasco també aprofundeix en la construcció de l'africanisme franquista centrant-se en la representació de la figura del «moro», un estudi a l'estil *orientalisme*, centrat exclusivament en el protectorat⁹.

Les obres de l'I.D.E.A, per tant, constitueixen encara avui dia, a causa de la manca d'investigacions actualitzades, les fonts més importants per a aquests tipus d'estudis, ja que al llarg de 30 anys d'existència la institució va publicar més de 300 monografies dedicades a l'africanisme espanyol i a la seva construcció, òbviament en forma de propaganda franquista. L'obra de Sáez de Govantes, feta el 1971¹⁰, guardonada amb el premi Àfrica i publicada des de l'I.D.E.A, constitueix el primer estudi complet sobre l'africanisme espanyol, des de la pèrdua de Cuba fins al mateix any de la publicació. En aquest sentit, podria ser, marcant les distàncies amb la funció que tenia, l'obra més important per estudiar la construcció històrica, política i cultural feta pel franquisme de la seva visió colonial. Sobre la funció de l'Institut i la seva importància s'aprofundirà al llarg del treball, ja que com es pot intuir, és el fonament principal del discurs colonial pròpiament franquista.

Si bé és certa la manca de bibliografia sobre la construcció del dogma colonialista del franquisme, per contra, en relació amb el primer capítol del treball, dedicat a la formació de la consciència africanista dins de l'exèrcit espanyol, sí que trobem una abundant quantitat de recerques. En aquest sentit són especialment útils els estudis fets per Gabriel Cardona¹¹, Sebastian Balfour¹², Paul Preston¹³ i Gustau Nerín¹⁴, que constitueixen la base teòrica principal d'aquest primer apartat. La tesi principal de Gustau Nerín i Sebastian Balfour, i que aquí també es defensa, és la vinculació entre la guerra colonial del Marroc i la Guerra Civil, i s'estableixen en aquesta primera guerra els precedents del futur conflicte, en el qual el món colonial tenia un paper transversal. L'obra de Cardona és per la seva banda la principal investigació per a l'estudi de

⁸ MARTIN, Susan. *Disorientations. Spanish colonialism in Africa and the performance of identity*. Yale University: 2008.

⁹ VELASCO, Rocio. La imagen del *moro* en la formulación e instrumentalización del africanismo franquista. *Hispania*, nº 246, 2014, pp. 205-263.

¹⁰ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *El africanismo Español*. Madrid: Instituto de Estudios Africanos, 1971.

¹¹ CARDONA, Gabriel. *El poder militar en la España Contemporánea hasta la guerra civil*. Madrid: s. XXI Ediciones, 1983.

¹² BALFOUR, Sebastian. *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil*. Madrid: Península, 2002.

¹³ PRESTON, Paul. *La política de la venganza. Fascismo y militarismo en la España del s. XX*. Madrid: Península, 1993. / PRESTON, Paul. *Franco, caudillo de España*. Madrid: DeBolsillo, 2002.

¹⁴ NERÍN, Gustau. *op. cit.*

l'evolució ideològica d'aquest grup de militars, així com la biografia de Franco feta per Paul Preston, des d'una dinàmica més personalista centrada en la figura del dictador. La construcció del discurs colonial del col·lectiu no és el tema principal d'aquesta bibliografia esmentada, però és bàsica per entendre el pensament del grup, i per complementar la informació extreta de la *Revista de Tropas Coloniales*, ja que l'africanisme espanyol característic del franquisme s'inicià en aquest jove col·lectiu que cal contextualitzar.

En síntesi, la motivació d'aquest treball rau en la necessitat d'aprofundir en una problemàtica que presenta moltes possibilitats d'estudi i d'anàlisi que encara no s'han explorat, i que expliquen, dins del complex món ideològic del règim, que el franquisme es construí al voltant d'una dimensió colonialista clau i explicativa del mateix sistema.

II. Arrels del discurs colonial franquista: *l'africanisme espanyol*

Introducció al concepte

La sublevació militar del 18 de juliol de 1936, que inicià tres anys de Guerra Civil que culminaren amb la instauració de la dictadura del general Franco¹⁵, tingué com a escenari primer els territoris del protectorat espanyol del Marroc, l'emplaçament on es van forjar els colpistes més destacats en contra de la Segona República. El protectorat, per consegüent, no és un emplaçament qualsevol, sinó que fou el bressol d'una generació de militars marcats per les campanyes bèl·liques del Rif, els quals van desenvolupar una ideologia pròpia que avui es coneix com *l'africanisme espanyol*¹⁶. L'anàlisi sociològica d'aquest grup, en el qual trobem figures com ara Juan Yagüe, Emilio Mola, Francisco Franco, Millán Astray o Gonzalo Queipo de Llano¹⁷, és clau per entendre els fonaments del franquisme i l'estreta relació del règim amb les colònies africanes, les quals foren la seva raó de ser.

Abans, però, s'ha de precisar la definició de la paraula *africanista*, un mot amb una gran varietat d'accepcions i interpretacions. Un africanista, segons el GDLC¹⁸, és tota aquella persona que es dedica a l'estudi de temes relacionats amb Àfrica, una definició de caràcter academicista que no es correspon amb la realitat del protectorat ni del treball. La història militar espanyola ha donat un altre sentit a la paraula, redefinint el terme africanista com tot aquell militar format a les campanyes d'Àfrica (proper al concepte francès *africain*)¹⁹, o bé identificant-lo com a contraposició a les Juntes de Defensa. Malgrat que aquestes darreres definicions s'aproparien més a l'objecte d'estudi del treball, hem optat per seguir la classificació feta per Blanco Escolá, el qual inclou dins

¹⁵ La bibliografia sobre els orígens de la Guerra Civil és inabastable, per aquest motiu, i alhora per les característiques del present treball, ens remetem als estudis de Gabriel Cardona (op. cit), Gustau Nerín (op. cit), Paul Preston (op. cit) i Sebastian Balfour (op. cit), principalment, els quals vinculen el conflicte del 36 amb la guerra colonial del Marroc.

¹⁶ NERÍN, Gustau. *La guerra que...*, op.ct., p. 10.

¹⁷ CARDONA, Gabriel. *El poder militar en la España Contemporánea hasta la guerra civil*. Madrid: s. XXI Ediciones, 1983, p. 30.

¹⁸ *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*. [consulta: 3 de juny de 2014] Disponible a: <www.diccionari.cat>

¹⁹ NERÍN, Gustau, *la guerra...*, op. cit., p. 24.

d'aquest col·lectiu aquells militars que participaren en el conflicte africà i que després tingueren un paper destacat en la sublevació del 36, i no tots els soldats i oficials que van passar en algun moment per la guerra, ni aquells que donaren suport a la República. Gabriel Cardona els anomena *generació de 1915*²⁰, i Sebastian Balfour, *africanistes militaristes*. Així, doncs, hi ha una gran varietat de mots que s'utilitzen per identificar el nucli africà que s'aixecarà contra la República. Pels objectius del treball, en què es vol relacionar els fonaments ideològics del règim amb el colonialisme, aquesta darrera definició és la més adient, ja que només serà objecte d'estudi el discurs colonial i ideològic d'aquest grup de militars.

Aquests africanistes foren joves militars que van ascendir ràpidament dins de la jerarquia de l'exèrcit, gràcies als mèrits de guerra obtinguts en les diverses campanyes colonials al nord d'Àfrica. Cal esmentar que prèviament s'havien format a les acadèmies peninsulars després de l'aprovació de la *llei de Jurisdiccions* de 1906²¹, la qual influí profundament en la mentalitat militar. Els africanistes s'han d'entendre com un agent diferenciat dins de les particularitats de l'exèrcit com a grup social, atès que van estar profundament influïts pel context del moment i aïllats de la realitat social peninsular, la qual, sovint, no van comprendre. És per això que a l'hora d'analitzar la seva evolució ideològica i la seva visió del món colonial s'ha de tenir present el difícil marc històric: l'impacte de la pèrdua de Cuba, l'antimilitarisme creixent de la societat, les reivindicacions dels nacionalismes perifèrics i les polítiques de caràcter civilista d'alguns governs, van transformar aquest grup de militars en agents reaccionaris, davant la percepció que la seva tasca en la guerra colonial del Marroc no era ni entesa ni valorada²².

En aquesta conceptualització s'ha d'entendre que el cos militar no era un cos homogeni, ni tan sols la facció africana, sinó que era un estament amb una gran diversitat de grups en constant evolució. Aquest és un factor clau, ja que fou aquest petit sector d'africanistes *militaristes*, enfrontat als africanistes *progressistes* i als anomenats *junteros*²³, que va començar a tenir un protagonisme progressiu durant la Restauració, però sobretot durant la dictadura de Primo de Rivera, i que va acabar abanderant la

²⁰ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 30.

²¹ *Ibid.*, p. 3.

²² BALFOUR, Sebastian. *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil*. Madrid: Península, 2002, pp. 120-137.

²³ *Ibid.*, pp. 129-137.

ideologia ultraconservadora i filofeixista²⁴ que tràgicament va marcar la història recent de l'Estat.

Un element determinant en la configuració d'aquest col·lectiu foren els suposats greuges del govern peninsular, el cos militar de les províncies i alguns sectors de la societat civil, que van fer que el 1924 el grup de militars africanistes editessin una revista pròpia sota el nom de *Revista de Tropas Coloniales*. La publicació, que pretenia ser la veu d'aquest col·lectiu a la península i al mateix territori del protectorat, servia com a aparador de les seves reivindicacions, i alhora de la seva visió del món colonial. La revista, que tingué com a directors Gonzalo Queipo de Llano, primer (1924-1925), i Francisco Franco després (1926-1936²⁵), es va editar fins un mes abans de la sublevació; i permet analitzar com s'encavalca l'evolució ideològica del grup amb el discurs colonial que feien sobre el Marroc i Guinea, territori que van incorporar a la revista l'any 1929, i que mostra la importància que ells donaven a les possessions territorials, les quals, segons els seus postulats, haurien de retornar la suposada glòria perduda a l'Estat²⁶.

Abans de l'anàlisi de la publicació principal del període, però, s'han d'explicar i contextualitzar els fets que van forjar les particularitats d'aquesta generació d'africanistes abans d'aquest 1924. Entre la pèrdua de Cuba i la guerra de Rif, el cos militar, en termes generals, va ser protagonista de fets transcendents que van donar a aquest col·lectiu un progressiu protagonisme en la vida pública i política²⁷, i que tenen una estreta relació amb els afers de tipus colonial.

De la pèrdua de Cuba a les campanyes del Marroc

La mentalitat militar del primer terç del s. XX estigué marcada pel desastre de 1898. La pèrdua de les darreres colònies d'ultramar va generar una crisi moral dins d'un cos militar que es va veure inferior a la resta d'exèrcits europeus en plena època

²⁴ PRESTON, Paul. *La política de la venganza. Fascismo y militarismo en la España del s. XX*. Madrid: Península, 1993, p. 59.

²⁵ A partir de 1932 delega la gestió sense abandonar el càrrec de director ni el consell de redacció.

²⁶ PRESTON, Paul. *La política de la...*, op. cit., p.127.

²⁷ SECO, Carlos. *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*. Madrid: Tablero, 1984, p. 222.

imperialista²⁸, on Espanya quedava relegada a potència inferior, amb una minsa presència al nord d'Àfrica, ratificada *a posteriori* a la conferència d'Algesires (1906)²⁹, i el Golf de Guinea³⁰. La desfeta, que alguns coetanis com Blasco Ibáñez van anomenar el *Sedane espanyol*³¹, pel gran impacte que tingué, va marcar no només el cos militar, sinó també tota una societat que després d'aquesta derrota clamava pel regeneracionisme d'una pàtria que es trobava humiliada³². Però en el món castrense el trauma va ser majúscul, sobretot perquè entre aquesta desfeta i l'inici de les campanyes del Marroc de 1909 el cos militar va quedar relegat al manteniment de l'ordre públic i sense funció en la cursa colonial, situació agreujada per les crítiques rebudes des d'alguns sectors de la societat civil, en els quals l'antimilitarisme creixia amb força³³. Aquests fets van propiciar que es consolidés dins del cos un sentiment ultrapatriòtic i conservador, fenomen que ja s'havia iniciat al sexenni democràtic, i es van deixar enrere aquelles divisions ideològiques entre militars liberals i absolutistes que tingueren lloc dins de l'exèrcit al llarg del s. XIX³⁴. Però, sobretot, en matèria política les conseqüències del desastre es veuran traduïdes en un augment del protagonisme militar en els afers públics i polítics³⁵. En aquest sentit cal esmentar que la Restauració es caracteritzava per un intent de submissió del poder militar al civil, un fet que tenia escassa trajectòria en l'estat liberal del s. XIX³⁶. Cánovas fou un decidit civilista, però aquest fet no impedí que a la constitució de 1876 se sancionés la funció del cos militar en la defensa de la pàtria i de la seva unitat nacional³⁷, i que alhora es creés la figura del rei-soldat, que esdevé nou cap de les forces armades³⁸. L'exèrcit en aquest període gaudia d'autonomia en relació amb els seus afers, fet que l'anirà configurant com un organisme autònom enfrontat sovint al poder civil³⁹. És per aquest motiu que hi ha una progressiva evolució de la presència dels militars en la vida civil durant la Restauració,

²⁸ L'estudi de l'impacte del 98 ha generat de molta bibliografia, i en aquest apartat ens remetem als estudis de Gabriel Cardona (op. cit) i Ramon Villares a FONTANA, Josep; VILLARES, Ramon (dir). *Historia de España*. Vol. VII. Barcelona: Crítica, 2009.

²⁹ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *El africanismo español*. Madrid: Instituto de Estudios Africanos, 1971, p.19.

³⁰ Les possessions al Golf de Guinea es van veure retallades a la **Conferència de Berlin** (1888) i als **Acords de Paris** (1900), a: BOLEKIA BOLEKÁ, Justo. *Aproximación a la historia de Guinea Ecuatorial*. Salamanca: Amarú, 2003.

³¹ FONTANA, Josep; VILLARES, Ramon (dir). *Historia de España*. Vol. VII. Barcelona: Crítica, 2009, p. 298.

³² *Ibid.*, p. 298.

³³ NÚÑEZ, Rafael. *Militarismo y antimilitarismo en España*. Madrid: CSIC, 1990, p 44.

³⁴ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 20.

³⁵ SECO, Carlos. *op. cit.*, p. 222.

³⁶ NÚÑEZ, Rafael. Ejercito y política bajo la Restauración. *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, nº 16, 1992, p. 50.

³⁷ *Ibid.*, p. 52.

³⁸ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 44-45.

³⁹ *ibid.*, p. 46.

fenomen que s'agreujà amb la desfeta de Cuba i l'ascens del catalanisme polític⁴⁰, que guanyà les primeres eleccions el 1901.

Dins d'aquest nou context, les crítiques cap a l'exèrcit i l'auge dels nacionalismes perifèrics, principalment del català, foren les grans preocupacions de l'exèrcit durant el període, a causa del fet que sense enemics *externs* havia perdut la seva utilitat principal, i el manteniment de l'ordre públic i la lluita contra el secessionisme havia esdevingut la seva tasca principal, és a dir, la defensa de la nació d'*enemics interns*⁴¹. El catalanisme amenaçava la unitat nacional, ja trencada arran del desastre del 98 segons la mentalitat de l'època, i per això va esdevenir l'enemic principal del col·lectiu⁴², fet que quedà palès en nombrosos articles publicats als mitjans militars⁴³:

«Caigamos sobre la canalla catalanista, sobre esa chusma miserable que cantan a voz de cuello “*bon cop de falç*”, y gritan “*Muera España*”, sin que nadie les corte la lengua o se la atraviesen con un hierro candente... Si el elemento armado no aplica remedio, el mal subsistirá hasta alcanzar proporciones de gravedad extrema.»⁴⁴

La nova mentalitat del món castrense es troba en la base dels anomenats fets del *Cu-Cut!*, un punt d'inflexió en les relacions entre el poder civil i militar. La publicació del diari satíric d'una mofa sobre les victòries militars de l'exèrcit espanyol va provocar una reacció violenta contra la seu del diari, i alhora contra *La Veu de Catalunya*. L'acte responia al clima de tensió generat entre l'exèrcit i els mitjans de comunicació nacionalistes, que sovint anaven carregats de fortes crítiques vers aquest col·lectiu. Els militars, pel fet cubà i el nou context, no entenien les reivindicacions separatistes, i les constants desacreditacions dels sectors de la burgesia catalana, que veien en ells una institució inútil i centralitzadora, van encoratjar durant aquest període enfrontaments entre els dos sectors⁴⁵. Els fets del *Cu-Cut!*, però, són sobretot importants per les conseqüències que van tenir en l'àmbit polític, les quals es tradueixen en l'anomenada Llei de Jurisdiccions, aprovada el 1906 a causa de la pressió militar sobre el poder

⁴⁰ *ibid.*, p. 46-47.

⁴¹ La **Llei constitutiva de l'exèrcit del 1878**, en el seu article 2n diu: «La primera y más importante misión del ejército es sostener la independencia de la patria y defenderla de enemigos exteriores y interiores». En aquesta llei es consagra la doctrina de l'enemic intern, i la militarització de l'ordre públic a l'hora de jutjar els comportaments polítics de la societat civil. DUEÑAS, Manuel Álvaro. Los militares en la represión política de la posguerra: la jurisdicción especial de responsabilidades políticas hasta la reforma de 1942. Revista de estudios políticos, n. 69, 1990, p. 142.

⁴² SECO, Carlos. *op. cit.*, p. 139.

⁴³ *Ibid.*, p. 139.

⁴⁴ *La Correspondencia militar*. 22 de novembre de 1905.

⁴⁵ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 50.

legislatiu, i que es va trobar en constant debat fins a la seva derogació l'any 1931. Aquesta llei donava als militars la prerrogativa d'actuar envers qualsevol atac contra «la pàtria» i l'exèrcit, i els atorgava així el paper d'àrbitres dins de la societat i el monopoli del patriotisme⁴⁶, un clar atac contra la llibertat d'expressió i els moviments nacionalistes, i que va tensar encara més les complicades relacions entre aquests sectors. El cop moral de la derrota de 1909 i la complicada realitat catalana van radicalitzar aquest col·lectiu, el qual amb l'aprovació de la llei es va consolidar com un agent polític amb el poder de defensar la nació per sobre dels respectius governs⁴⁷, fet clau per entendre la mentalitat militar de la generació de 1915. La fi del sistema liberal i la consolidació d'una dictadura militar era, tenint present aquest panorama, només qüestió de temps⁴⁸.

Tot i això, per arribar a entendre l'evolució de la mentalitat del col·lectiu als anys 30, i la mateixa sublevació de 1936, el fet clau és el Marroc⁴⁹. El nou conflicte, que s'inicià el 1909, va donar a l'exèrcit més protagonisme en la vida pública i política, i va dividir alhora la societat entre detractors i favorables a la campanya, és a dir, entre militaristes i antimilitaristes⁵⁰. Enfront de l'entusiasme dels joves reclutes que veien en aquesta guerra l'oportunitat de redimir-se de la desfeta de 1898 i de reconstruir un imperi colonial, trobem les protestes ciutadanes i la convocatòria d'una vaga general contra la mobilització de reservistes⁵¹. A Madrid i Lleida les dones impedièren la sortida dels trens que portaven els seus fills a les trinxeres marroquines, i a Barcelona, l'anomenada Setmana Tràgica va provocar grans aldarulls carregats d'anticlericalisme⁵² com era habitual en les bullangues del segle anterior. La clau de la protesta era el sistema de reclutament, un *impost de sang* per als pobres, que no podien pagar l'anomenada *redempció en metàl·lic*⁵³, i el rebuig a un conflicte que les classes populars sentien com aliè als seus interessos. Aquest fet va marcar profundament el cos militar professionalitzat, el qual va posar èmfasi en l'existència d'un enemic intern dins de l'Estat; i des d'aleshores l'eliminació dels moviments antimilitaristes, catalanistes i anticlericals era tan urgent com la de l'enemic extern. La guerra del Marroc, per la

⁴⁶ SECO, Carlos. *op. cit.*, p. 139.

⁴⁷ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 56.

⁴⁸ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 23.

⁴⁹ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 27.

⁵⁰ La problemàtica de l'antimilitarisme a l'Estat espanyol durant aquest període disposa de molta bibliografia, en destaquem els estudis fets Joaquim Lleixà, Rafel Núñez Florencio i Manuel Balbé.

⁵¹ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 10.

⁵² DALMAU, Antoni. *Set dies de fúria*. Barcelona: Columna, 2009, p. 18.

⁵³ *Ibid.*, p. 21.

resposta civil, va radicalitzar les faccions que lluitaven en el conflicte, i que es trobaven aïllades de la realitat peninsular. En aquest context nasqueren els africanistes, dins d'una guerra que es convertia en el bressol d'una generació que marcaria per sempre la història contemporània espanyola:

«Estaban dispuestos a coger las armas para someter a los marroquíes insurrectos, pero también para aniquilar a los socialistas, antimilitaristas, librepensadores, catalanistas y anticlericales. En ese momento muy pocos podían sospecharlo, pero al fin los conseguirían. Tardaron treinta años, pero lo hicieron.»⁵⁴

A tall de contextualització, cal posar l'accent en la cronologia del conflicte, el qual es divideix, principalment, en dos períodes⁵⁵. El primer, de 1909 a 1914, marcat per diverses campanyes militars aïllades arreu del territori, que es van interrompre a causa de la Primera Guerra Mundial. I el segon, que correspon a l'anomenada guerra del Rif, la regió on es concentraren els combats, que va del 1921 al 1927. Cal esmentar que l'exèrcit espanyol encara no s'havia modernitzat, malgrat el desastre cubà, i que no tenia cap comparació possible amb la resta d'exèrcits colonials europeus, fet que explicarà les nombroses derrotes que patí el cos al llarg de tot el conflicte⁵⁶.

En matèria política, des del govern peninsular, d'ençà de l'inici de la guerra, hi havia propostes civilistes en relació amb la manera d'entendre la penetració colonial, que promovien una colonització mitjançant l'educació i la sanitat en benefici de les poblacions indígenes. Aquesta visió, però, mai es va acabar imposant per la manca de funcionaris civils al protectorat, el qual tenia el cos militar com a principal responsable de la governació⁵⁷. En aquest context es poden identificar dues classes de militars africanistes, seguint la classificació de Sebastian Balfour, separats entre si per la manera d'entendre la idea colonial. Els anomenats *africanistes progressistes* van sentir atracció per la cultura àrab i berber, sobretot influïts pels tòpics que els occidentals havien construït vers aquestes poblacions, les quals es representaven plenes d'exotisme i misteri⁵⁸. Aquest grup va ser tolerant amb la cultura autòctona, i fins i tot es va endinsar en els seus costums i la seva llengua, i va establir en alguns casos relacions sentimentals

⁵⁴ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 10.

⁵⁵ Altres autors consideren de 1909 a 1927 com un únic conflicte: NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 11.

⁵⁶ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 34.

⁵⁷ *ibid.*, p. 36.

⁵⁸ SAID, Edward. *Orientalisme*. Barcelona: DeBolsillo, 1977, p. 19.

amb dones musulmanes, un fet que va provocar una assimilació de la cultura local, la qual des de l'admiració van decidir respectar. Tanmateix, aquest col·lectiu va ser sempre una minoria dins del cos militar colonial⁵⁹, en què *l'africanisme militarista* va ser la facció dominant. Les relacions entre els dos col·lectius eren incòmodes i enfrontades, sobretot perquè els militaristes consideraven la cultura indígena com endarrerida i inferior, i condemnaven les relacions entre espanyols i indígenes, ja que les consideraven com una falta de patriotisme. Segons els postulats militaristes, aquestes poblacions havien de ser civilitzades, i mai podrien ser tractades com a iguals⁶⁰. Gran part d'aquest sector militarista, que es va acabar imposant en el territori colonial, es va formar a l'Acadèmia Militar de Toledo, sota les ordres de Millán Astray, un gran admirador del feixisme italià i creador de la legió el 1921. A l'Acadèmia s'impartia als joves militars, entre ells Francisco Franco, els valors de guerra prussians i un culte extrem a la pàtria i als seus símbols⁶¹, però principalment se'ls educava per a aquest conflicte sota uns postulats fonamentalistes i intransigents envers les altres cultures.

Malgrat les diferències entre els dos grups, l'aparició l'any 1917 de les Juntes de Defensa va provocar la unió dels dos sectors contra la causa que el cos militar de províncies abanderava⁶². El *casus belli* entre les faccions era el sistema d'ascensos, el qual afavoria el cos militar colonial, ja que aconseguia ascendir més ràpidament dins de la jerarquia pels anomenats mèrits de guerra, i és important esmentar en aquest context que Francisco Franco va arribar a general a l'edat de 33 anys, el més jove fins al moment⁶³. Les Juntes de Defensa es van crear per combatre aquest suposat privilegi, i alhora per reclamar una solució a la desigualtat salarial entre el cos de les províncies i el colonial⁶⁴, sobretot d'ençà de la pèrdua de poder adquisitiu dels primers a causa de la gran inflació provocada per la Guerra Mundial. El moviment *juntero*, organitzat primer des de Barcelona, va ser una veritable revolta de l'exèrcit peninsular en contra de la política militar del govern, i alhora va rebre un ampli suport de diversos sectors polítics i civils, inclòs el monarca⁶⁵, fet que va generar un intens debat corporatiu i polític:

⁵⁹ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 310.

⁶⁰ *ibid.*, p. 312.

⁶¹ *ibid.*, p. 312.

⁶² ALONSO, Ana. La juntas de defensa de las clases de tropa (1917-1918). *Cuadernos de historia contemporánea*, nº29, 1999, p.259.

⁶³ PRESTON, Paul. *Franco, Caudillo de España*. Barcelona: De Bolsillo, 2002, p.63.

⁶⁴ *La Correspondencia Militar*. 3 de enero de 1917.

⁶⁵ FONTANA, Josep; VILLARES, Ramon (dir). *Historia de España*. Vol VII. Barcelona: Crítica, 2009, p. 298

«El caso de las propuestas de recompensas marroquíes recientemente aprobadas y publicadas en el momento que escribimos (4 de enero de 1917) ha ha hecho gemir la prensas no sólo de los periódicos militares. [...] El hecho de confundir las retribuciones de los servicios con los premios a los méritos.»⁶⁶

Aquest moviment no va ser entès pels sectors africanistes, que interpretaven que la guerra colonial era una missió molt més arriscada que havia de ser reconeguda i recompensada, davant de la còmoda vida de què gaudien els militars provincials⁶⁷. El resultat, però, va ser la dimissió del govern; i el gabinet següent, presidit per Antonio Maura, es va veure forçat a aprovar una normativa que establia l'ascens per antiguitat i no per mèrits⁶⁸, tota una victòria de les Juntes i una derrota dels africanistes. A causa d'aquest conflicte, i de la respectiva reforma de govern, el cos colonial es convertí en un gran detractor de la política metropolitana. Els africanistes sentien que la seva tasca al Marroc i la pèrdua de vides de soldats no eren fets prou valorats, aïllant-se en si mateixos.

Tot i així, el capítol transcendental de la història de l'exèrcit colonial, i de retruc peninsular, serà l'anomenat desastre d'Annual, una desfeta militar que tingué greus conseqüències en tots els àmbits socials i polítics, i que és clau per entendre el discurs del moment⁶⁹. Entre 8.000 i 10.000 soldats perderen la vida en els dies que va durar la campanya sobre Xauen el 1921⁷⁰, i el sentiment de revenja generalitzat en la societat ràpidament es va capgirar en una caça de bruixes a la recerca de responsabilitats. La negativa del govern a iniciar una investigació va provocar una dura campanya als mitjans de comunicació i una reacció contra l'exèrcit a mesura que s'anaven coneixent detalls de les operacions militars⁷¹. Finalment, després de la dimissió del govern, s'obrí una investigació per ordre del parlament, el qual va encarregar un informe sobre els fets al general Picasso, un militar amb experiència al Marroc, que un cop va iniciar la investigació va trobar nombroses resistències de l'oficialitat al protectorat⁷². El resultat va ser un discutit i controvertit expedient, en què es van carregar les responsabilitats del desastre als dirigents militars de l'operació, en especial al general Berenguer, a la poca

⁶⁶ *La Correspondencia Militar*. 4 de enero de 1917.

⁶⁷ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 315.

⁶⁸ SECO, Carlos. *op. cit.*, p. 139.

⁶⁹ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 112.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 147.

⁷¹ NERIN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 14.

⁷² BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 156.

preparació de l'exèrcit, i fins i tot al Rei Alfons XIII⁷³. Aquest expedient fou un cop molt dur al sistema polític, que aviat faria fallida, i posava contra les cordes els responsables polítics, militars i la mateixa monarquia. Després d'un intens debat parlamentari⁷⁴ s'inicià un judici sobre els principals responsables de l'operació, i els militars de les colònies es van escandalitzar i mobilitzar davant d'aquest fet.⁷⁵ Els africanistes, fins aquell moment, tenien sentiments enfrontats vers la societat civil, les polítiques governamentals i els militars de les Juntes de Defensa, però en aquest moment, davant la manca de suport, es convertiren en un odi profund. Es van sentir traïts pel govern i els mitjans de comunicació, i van denunciar una campanya de desprestigi, segons ells, orquestrada des de l'esquerra. En aquest moment el grup es va tancar sobre si mateix, i va veure en la seva cultura africanista l'embrió de la renovació d'Espanya⁷⁶. La desfeta d'Annual marcà la mentalitat d'aquest col·lectiu, que tal com anteriorment havia passat amb Cuba, una nova derrota accentuava la seva resposta reaccionària.

En matèria política el desastre d'Annual significà, en mig d'una crisi estructural del mateix sistema⁷⁷, el final d'un sistema liberal on els debats entre el poder civil i militar havien estat una constant, i on l'exèrcit tingué un progressiu protagonisme. Quan faltaven poques setmanes per l'inici del processament dels responsables, i dies abans de la discussió de l'expedient de Picasso a les Corts, el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, va protagonitzar un pronunciament militar contra el govern. El Rei ràpidament li donà suport, i va traïr així el sistema que ell mateix havia jurat defensar l'any 1902⁷⁸. D'aquesta manera es va instaurar la primera dictadura de caràcter militar que va viure l'Estat espanyol al s. XX. S'ha de tenir present, en aquest context, que el sistema liberal parlamentari es trobava en decadència en gran part d'Europa, on l'avenç del feixisme era un fet inqüestionable, i que arribava amb força a la península, sobretot dins de les casernes⁷⁹.

⁷³ VELASCO, Rocío. 2013. De periodistas improvisados a golpistas consumados: el ideario militar africanista de la Revista de Tropas Coloniales (1924-1936). *El Argonauta*, nº 10, p.2.

⁷⁴ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 162.

⁷⁵ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 15.

⁷⁶ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 322.

⁷⁷ FONTANA, Josep; VILLARES, Ramon (dir). *op. cit.*, pp. 493-495.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 494.

⁷⁹ PRESTON, Paul. *La política de...*, *op. cit.*, p. 60.

Entre la pèrdua de Cuba i la dictadura de Primo de Rivera, i a tall de conclusió, es pot observar una progressiva evolució de la mentalitat militar, en termes generals, cap a formes autoritàries i radicals, amb una clara tendència cap a la dreta més conservadora i reaccionària⁸⁰. El cos militar es va anar fent un lloc en la vida política, i durant el sistema de la Restauració es va trobar fortament enfrontat al poder civil. La dictadura va acabar de consolidar aquesta tendència, i, amb la desaparició del sistema parlamentari, els militars van aconseguir més prerrogatives de poder. Però, aquesta tendència general té les seves particularitats dins dels sectors africanistes, que, tal com s'ha anat veient, en aquest període es van aïllar en si mateixos, dins d'un món ple de simbolisme i agressivitat, que va fer que aquestes faccions esdevinguessin les més conservadores i radicals. La mística de la legió, amb la glorificació de la violència i la mort, caracteritzava aquest grup, sorgit en un context de guerra i sota crítiques sistemàtiques envers la seva tasca. Ells mateixos es van sacralitzar i es van sentir com el reducte que hauria de regenerar el país. Aquests militars van rebre amb simpatia l'arribada del dictador, però aviat temes de caràcter colonial també els farien discrepar. Només un any més tard van esdevenir «periodistes improvisats»⁸¹, i van crear la *Revista de Tropas Coloniales* (RTC), que seria des d'aquest moment i fins al cop d'Estat del 36 la seva veu, i en la qual trobem l'embrió de la idea colonial que es va anar forjant en aquest context.

La Revista de Tropas Coloniales durant la dictadura

Aquest apartat pretén analitzar la línia editorial de la principal publicació africanista, posant l'accent en el seu discurs colonial, i al mateix temps enllaçar aquesta anàlisi amb l'explicació del context. Cal precisar, però, que segons la definició que seguim, establerta per Said, el discurs és un instrument de l'Estat, i per tant fins a l'arribada del franquisme, quan s'institucionalitzarà, no es pot parlar pròpiament de discurs. Per això, en aquest context, en el qual trobem les arrels del discurs franquista, parlem de la construcció de la idea colonial del col·lectiu, que es consolidarà com a tal després del 1939.

⁸⁰ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 322.

⁸¹ VELASCO, Rocío. De periodistas improvisados a golpistas consumados: el ideario militar africanista de la Revista de Tropas Coloniales (1924-1936). *El Argonauta*, nº 10, 2013, p.2.

La dictadura de Primo de Rivera, en un primer moment, va rebre el vistiplau gairebé generalitzat del cos castrense peninsular, fet no extrapolable als sectors africanistes, en què la posició del nou dirigent vers el problema del Marroc, en plena guerra del Rift, era controvertida. L'arribada del Directori Militar no suposà la fi dels debats entre civilistes i militaristes, pel fet que el nou dirigent havia estat partidari de la retirada de tropes i d'estabilitzar les fronteres mitjançant l'arribada a acords amb les autoritats locals. Els africanistes militaristes eren contraris a aquests postulats, i la fi dels combats faria trontollar la promoció del grup i la seva identitat col·lectiva⁸², i la no victòria no era una opció dins de la seva mentalitat⁸³. El grup, que s'emmirallava en el general Berenguer, es negava a acceptar el replegament de les tropes, però malgrat la resistència, la retirada cap a la costa fou un fet vers el 1924⁸⁴. Per aquests militars la nova dictadura no significava la solució del problema marroquí, i, a més, els fets d'Annual continuaven causant controvèrsies dins d'una societat que rebutjava una guerra que s'allargava massa. El mateix 1924 Primo de Rivera viatjà al Marroc, en un clima de tensió amb els militars colonials, on fou rebut amb hostilitat i amb el crit de «Visca el general Berenguer» per part dels legionaris⁸⁵. Franco i Sanjurjo, contraris a la retirada i a la política colonial del dictador⁸⁶, van fer campanya per boicotejar-la presentant renúncies col·lectives com a manera de protesta, però malgrat les reivindicacions, l'exèrcit s'hagué de retirar de Xauen i d'altres posicions conflictives⁸⁷. Fins i tot es parla d'una conspiració colpista dels africanistes, encapçalats per Queipo de Llano i Franco, per enderrocar el Directori Militar i evitar així l'abandonament del conflicte⁸⁸. Els militars de les Juntes guanyaven pes a la política metropolitana, i els africanistes es trobaven, o se sentien, de nou, assetjats.

En aquest context es creà el mateix 1924 la *Revista de Tropas Coloniales* (RTC), que hauria d'esdevenir l'altaveu africanista a la península i al mateix protectorat. S'ha de dir, però, que hi havia una altra publicació del col·lectiu anomenada *El telegrama del Rif*, amb una línia editorial molt semblant, però amb un consell de redacció menys

⁸² NERÍN, Gustau. *La guerra que...* op. cit., p. 54.

⁸³ *Revista de Tropas Coloniales*. Gener de 1924, n° 1.

⁸⁴ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* op. cit., p. 55.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 55.

⁸⁶ PRESTON, Paul. *Franco, caudillo...* op. cit., p. 67.

⁸⁷ CARDONA, Gabriel. 1983. *op. cit.*, p. 87

⁸⁸ *Ibid.*, p. 72

rellevant per al nostre objecte d'estudi. La RTC va ser creada per Queipo de Llano⁸⁹, amb l'objectiu de combatre la política colonial basada en la retirada de tropes encapçalada per Primo de Rivera⁹⁰, i en el seu consell de redacció es troba el nucli fort del cop d'Estat del 36. Sobre els aspectes formals, la revista es publicava mensualment a Ceuta, i cada exemplar tenia aproximadament unes 30 pàgines de temàtica variada. La revista va canviar de nom en dues ocasions; el 1926 passà a anomenar-se *África. Revista de Tropas Coloniales*, per ser més políticament correcte amb la tasca colonial⁹¹, i a partir del número 60 abandonà el seu nom original per passar a anomenar-se *África*. Aquest darrer canvi s'explica per la inclusió, dins la línia editorial, de la Guinea Espanyola⁹², la colònia situada a l'Àfrica subsahariana, que l'any 1926 havia unificat els territoris insulars i continental per esdevenir una colònia administrativament organitzada. Malgrat que la RTC va ser creada amb unes clares intencions polítiques, la revista se subtitulava *Propaganda de Estudios Hispano-Africanos*, i tenia com a principal objectiu oficial difondre la tasca colonial i civilitzadora, tal com la interpretava el col·lectiu africanista, en els territoris sota sobirania espanyola, i copiava la publicació homòloga francesa *Revue des Troupes Coloniales*.

A l'hora d'analitzar la publicació i el context s'observen tres parts diferenciades. La primera, de 1924 fins a 1927, en què la revista té un to marcadament bel·licista a causa del context de guerra, i que acaba amb la pacificació del Rif. La segona, de 1927 fins a 1931, que correspon amb l'etapa final del Directori militar i de la monarquia d'Alfons XIII, i en què la publicació passa de ser l'altaveu de la guerra a ser una publicació de caràcter més acadèmic i propagandístic. Finalment, la tercera etapa, de 1931 fins a la sublevació militar de 1936, un període en el qual malgrat mantenir la línia editorial de la segona etapa hi ha un canvi de context amb l'adveniment de la República. Alhora cal puntualitzar que només han estat objecte d'estudi els articles introductoris de cada número, que en la primera etapa són, generalment, editorials escrits pels principals protagonistes del cop d'Estat del 36, i en les dues darreres són articles de caràcter més acadèmic i divulgatiu, i en què es pot percebre més clarament la idea colonial que el consell de redacció volia fomentar.

⁸⁹ **Queipo de Llano** va combatre a la guerra de Cuba i posteriorment a la guerra del Rif, on va arribar a general gràcies als mèrits de guerra. El general va donar suport inicial a la dictadura, però ràpidament en va esdevenir crític, i va conspirar per enderrocar la monarquia, fet que l'obligà a exiliar-se el 1930.

⁹⁰ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* op. cit., p. 63.

⁹¹ VELASCO, Rocío. 2013. De periodistas improvisados a golpistas consumados: el ideario militar africanista de la *Revista de Tropas Coloniales* (1924-1936). *El Argonauta*, n. 10, p.10.

⁹² *ibid.*, p.11.

Entrant en matèria, la línia editorial de la revista està marcada, en aquest primer període, per l'enyorança del passat imperial d'Espanya, amb nombroses referències continuades al desastre cubà. El col·lectiu troba en el conflicte del Marroc la possibilitat de recuperar la glòria perduda de la nació, de redimir-se, fet que en justifica la posició bel·ligerant amb la retirada de tropes. Per altra banda conté contundents crítiques vers les polítiques de la metròpoli, i vers l'antic sistema liberal parlamentari de la Restauració, el qual consideren corrupte, ineficient, de caràcter caciquista, i culpable de la decadència de la nació, la qual es pot recuperar, segons la publicació, mitjançant la tasca dels «bons espanyols» al Marroc i a la península:

«Tras de haber llegado al más alto grados de esplendor en época en la que el Sol no se ponía en sus dominios. España empezó una marcha decadente [...]. La corrupción de los legisladores [...] habían acelerado aquella marcha decadente hasta tal punto, que España se encontraba al borde de un abismo de anarquía [...]. Todos los buenos españoles [...] afrontaron la ardua tarea de hacer resurgir el espíritu español adormecido por el fatalismo musulmán. [...] Queremos hacer constar, por último, que tan sólo el patriotismo fue y será el germen de esta revista.»⁹³

En aquest primer període es pot afirmar que els editorials i articles més rellevants versen sobre dos temes transversals; l'anàlisi del problema marroquí (causes, solucions, queixes sobre l'estat de l'armament⁹⁴, etc.), i la política que hauria de seguir el govern per la solució d'aquest problema, la qual mai hauria de passar per l'abandonament de les accions de guerra. S'ha de tenir present que en aquesta primera etapa el cos militar africanista es troba en context de guerra, i gairebé totes les publicacions són de caràcter bèl·lic, amb nombroses descripcions de les batalles i campanyes, així com dels diferents cossos militars que integren l'africanisme (legió, policia indígena, regulars, etc.). De totes maneres trobem editorials, sobretot del director, en què es poden veure els postulats ideològics del grup, i en què es poden identificar els enemics del col·lectiu: els sectors antipatriòtics causants de la decadència d'Espanya, que s'identifiquen amb els intel·lectuals i la classe política, i que mitjançant la premsa han fomentat les crítiques de la societat civil cap a l'exèrcit. Aquest discurs ideològic, que arriba fins a la guerra i que manté el mateix franquisme, nasqué en aquest context:

⁹³ *Revista de Tropas Coloniales*. Gener de 1924, N° 1.

⁹⁴ *Revista de Tropas Coloniales*. N° 1, N° 3, N° 7.

«El ejército, base de la tranquilidad pública, garantía de las instituciones que rigen la vida de la Nación, fue blanco de lo más villanos ataques [...]. Sin darse cuenta, político y intelectuales, del gravísimo perjuicio que causaban haciendo endémico un mal [...]. La importancia tan enorme que ha alcanzado la Prensa en la vida moderna que puede afirmarse que es el cuarto poder del Estado [...]. Ese enorme poder debe ejercitarse siempre haciendo escuela de patriotismo.»⁹⁵

Un altre punt recurrent del període és el de les recompenses de guerra i l'ascens per mèrits, que fou fermament reivindicat en diversos editorials anomenats «*Hablemos de recompensas*», en què s'instava el govern a tornar a la legislació anterior, que premiava l'esforç en batalla. Coincidint amb dos contundents articles publicats per Queipo de Llano, Primo de Rivera, a qui es dirigeix com a Marqués de Estella, canvià la legislació militar aprovada el 1918 per restablir l'antic sistema de recompenses. Una mesura destinada a aconseguir els sectors africanistes, i compensar d'alguna manera les crítiques rebudes des de l'africanisme per la seva política de caràcter civilista, i que va ser ben rebuda pel consell de redacció, el qual no tornà a carregar contra les Juntas de Defensa:

«Con la mayor consideración sometemos estas ideas al Excmo. Sr. Marques de Estella, siempre deseoso de acertar con los medios de hacer justicia, por si así las cree de utilidad substituir con toda urgencia el actual reglamento de recompensas o por lo menos, para hacer la él las modificaciones y aclaraciones que nos han sugerido el contacto con la realidad».⁹⁶

Un punt clau en aquesta etapa, i per al nostre objecte d'estudi, és la identificació dels principals referents històrics del grup, pel qual el regnat dels Reis Catòlics i la fita de la reconquesta s'identifiquen amb l'època d'esplendor nacional, i el sistema liberal, com a sinònim de decadència i corrupció. L'empresa colonial dels Reis Catòlics nodreix un fort paral·lelisme amb la nova guerra colonial, i igual que Isabel la Catòlica els integrants d'aquest grup trobaven que el destí d'Espanya era la unió amb el nord d'Àfrica, pel constant contacte entre els dos territoris d'ençà que la reina de Castella adquirí allà els primers emplaçaments. Però sobretot posen èmfasi, en gairebé tots els números, en el fet que la missió de l'exèrcit no és la de conquerir territoris, sinó la d'ajudar en la tasca colonial, per així expandir la civilització espanyola més enllà de les seves fronteres, com si aquesta fita fos el seu destí natural com a poble. Aquest punt és fonamental, ja que aquests referents històrics i la idea d'Espanya com a nació africana,

⁹⁵ *Revista de Tropas Coloniales*. Febrer de 1924, N° 2.

⁹⁶ *Revista de Tropas Coloniales*. Març de 1924, N° 3.

tal com veurem, seran trets diferenciadors del futur discurs colonial franquista, i que es comencen a fomentar des de la redacció d'aquesta revista:

«La patria da vida a tantos pueblos, no puede vacilar, ante el compromiso de llevar su civilización a un pedazo más de tierra. Marruecos —decía nuestro **Joaquín Costa**— cumplió en la Edad Media el destino providencial de fundar una civilización en nuestra península, España tiene en Edad Moderna la misión providencial de promover una civilización en Marruecos».⁹⁷

La figura de Joaquín Costa és fortament reivindicada en la publicació, com a referent de la intel·lectualitat espanyola africanista. Aquest fet és important, ja que el pensador regeneracionista fou un dels principals impulsors de les teories *hispanomarroquines*, les quals defensen la unió cultural i històrica dels pobles de les dues bandes de l'estret⁹⁸. Aquests postulats es comencen a introduir a la revista com a nova justificació de l'empresa colonial, i influeixen notablement en la construcció de la idea colonial del grup d'aquest context. És un factor clau, per tant, veure com la publicació militar inclou en la seva línia editorial referències a l'africanisme decimonònic, apropiant-se de les seves idees; la fusió dels dos col·lectius serà la base de l'africanisme franquista⁹⁹ i el fonament del seu discurs colonial.

Alhora cal observar que els africanistes reconeixien l'existència d'una civilització al Marroc, que la consideraven endarrerida, però existent, unes «consideracions» que tal com es veurà no tindran amb els habitants de la Guinea Espanyola un cop sigui inclosa en la línia editorial, ja que no eren tractats com a éssers humans emancipats. D'alguna manera, com bé explica Edward Said a *Orientalisme*, les cultures àrabs han servit als occidentals per representar la seva cultura per contraposició, per justificar-se, i per sentir-se superiors moralment¹⁰⁰, però no eren tractades com les dels *negre-africans*, atès que els membres d'aquestes cultures eren titllats com a éssers sense cap tipus de civilització desenvolupada pel racisme de l'època. Aquest és un tret fonamental de l'ideari del grup, que diferenciava graus de civilització a les diferents colònies, i tenia el *marroquisme* molt arrelat en aquest context.

⁹⁷ *Revista de Tropas Coloniales*. Maig de 1924, N° 5.

⁹⁸ NERÍN, Gustau. *història en blanc i negre*. Barcelona: Editorial Empúries 1998, p. 15.

⁹⁹ BOSCH, Alfred. *L'africanisme franquista i l'IDEA*. UAB: Tesi final de llicenciatura, 1987, p. 597.

¹⁰⁰ SAID, Edward. *Orientalisme*. Barcelona: DeBolsillo, 1977, p. 34

Fins aquest moment el director de la revista fou Gonzalo Queipo de Llano, el qual la va abandonar en el sisè número, fet que suposà la interrupció de la publicació fins que el 1925, amb un nou director, Francisco Franco, es tornà a editar. Queipo de Llano va tenir constants enfrontaments amb la dictadura, i en va ser un conspirador recurrent¹⁰¹. La dimissió coincideix amb el seu expedient disciplinari, i el posterior trasllat cap a Cadis. Malgrat això, continuarà col·laborant en el futur amb el projecte editorial que ell mateix encapçalà, i continuarà sempre vinculat al nucli dur africanista. Tot i el canvi de director, la revista va continuar amb la mateixa temàtica, to i reivindicacions. Francisco Franco, en el seu primer editorial, recordava la figura dels caiguts per «la gloriosa història colonial de la pàtria»¹⁰², i no renunciava a la reivindicació de l'acció bèl·lica per resoldre el problema marroquí:

«Eso era lo mismo que condenarnos a la inacción, a colocarnos a la defensiva ante un enemigo osado y aguerrido, eterno adorador de la bizzarria, que sintió acrecentado su entusiasmo y su espíritu de acometividad a lo que contribuían las informaciones de prensa, propagadoras de las luchas intestinas de nuestras clases directoras en relación con este problema y la campaña abandonista fundada en nuestra supuesta impotencia».

Cal tenir present el canvi de context al protectorat quan el general Franco portava només quatre mesos com a director de la RTC. El replegament va provocar que Abd El-Krim, líder de la resistència al Rift, encoratgés una ofensiva cap als territoris que havien quedat desprotegits, fet que va forçar una inesperada aliança francoespanyola per controlar el territori¹⁰³. El desembarcament d'Alhucemas fou la fita heroica que esperava amb desig el cos africanista, un èxit militar que significava un reactivament del conflicte amb la conquesta d'un emplaçament estratègic¹⁰⁴. La victòria es convertí en un èxit polític que revifà la popularitat del dictador i l'ascens a herois nacionals dels oficials de la missió. Això es traduí en la reconciliació del règim amb els africanistes¹⁰⁵, i en l'editorial següent a l'operació militar, coincidint amb l'aniversari del rei, el diari reté un important homenatge al monarca i al dictador, amb un discurs en què l'apologia de la colonització i el destí d'Espanya eren l'eix central. El grup posarà èmfasi en el

¹⁰¹ CARDONA, Gabriel. 1983. *op. cit.*, p. 86.

¹⁰² *Revista de Tropas Coloniales*. Gener de 1925, n. 1 de l'any II.

¹⁰³ CARDONA, Gabriel. 1983. *op. cit.*, p. 89.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 90.

¹⁰⁵ *ibid.*, p. 89.

destí d'Espanya com a nació civilitzadora, i l'esperança d'aconseguir un imperi colonial tornà a revifar:

«Únicas guerras justas y fecundas, estas, en que no son las naciones las que chocan poniendo las ciencias y el progreso al servicio de las rivalidades entre pueblos; es el esfuerzo de las generaciones, que cumplen con el sagrado deber de abrir a la cultura y a la civilización a los último reductos de la barbarie de las razas».¹⁰⁶

En aquest moment s'observa un canvi en la intenció del diari. Si en un primer moment volia reivindicar l'acció directa sobre el Marroc, un cop aconseguida, la revista es convertí en una publicació on s'explicaven les gestes militars en forma d'epopeia gloriosa, i on es narraven al detall, amb mapes i testimonis, la batalla d'Alhucemas, a la qual dediquen més de 10 números¹⁰⁷. A més, el mateix dictador esdevindrà col·laborador de la revista, on publicà el 1925 un article d'opinió sobre el problema del Marroc, en què entonà un *mea culpa* per la política de la retirada, i instà a la solució del que restava del conflicte per la via militar¹⁰⁸.

Durant tot el 1926 la situació es va estabilitzar, l'ofensiva conjunta dels dos països, cadascun pel seu front, era un èxit, i ara la publicació esdevenia l'altaveu de les gestes i victòries de l'exèrcit, en què les figures del Rei i el dictador foren fortament venerades, i tornà la il·lusió per la recuperació d'un imperi, aquest cop africà. Els militars africanistes van arribar a ser molt importants a la península, eren considerats herois nacionals, i la guerra, que en el passat fou impopular, ara es convertia en una qüestió d'Estat amb un ampli suport social¹⁰⁹. A finals d'aquest any, amb el territori gairebé pacificat, es comencen a intuir les noves línies editorials de la revista, que passarà del to bel·licista a un to de caràcter més filantròpic, acadèmic, i amb explicacions sobre els costums autòctons i la tasca civilitzadora. Els militars, però, no s'apartaren de la vida política, i els comentaris sobre la política colonial seran la nova constant, perquè el que s'havia conquistat mitjançant la lluita es podia perdre per la mala gestió dels governants, fet que no permetrien després de tot l'esforç i la sang vessada, i que deixa

¹⁰⁶ *Revista de Tropas Coloniales*. Maig de 1925, N° 5, època II.

¹⁰⁷ *Revista de Tropas Coloniales*. N° 6, N° 7, N° 9, N° 10, N° 11, N° 13 de l'any 1925, època II; N° 16, N° 17, N° 18, N° 20 de l'any 1926, època II.

¹⁰⁸ *Revista de Tropas Coloniales*. Agost de 1925, N° 8, època II.

¹⁰⁹ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* op. cit., p. 63.

veure aquesta mentalitat militar que considerava l'exèrcit com un agent amb poder d'intervenció en assumptes civils.

«La brillantes operaciones militares de los dos últimos años, coronada por el viaje del general Sanjurjo atravesando toda la zona del protectorado con una reducida escolta, confirma nuestros asertos: de la acción militar activa nos daría en corto plazo el territorio conquistado [...]. Son estos los momentos más delicados, en que al colocar los cimientos de la obra futura, es necesario tengamos siempre presente la historia de nuestra actuación pretérita, i aprender en ella, QUE LO QUE TAN BRILLANTEMENTE CONQUISTAN LAS ARMAS, PUEDE PERDERLO LUEGO UNA MALA POLÍTICA».¹¹⁰

La segona època de la revista, que s'inicià el 1927 amb la pacificació completada, continua amb la mateixa estructura, i malgrat la fi del conflicte, es continuen publicant articles que rememoren les victòries¹¹¹, les quals d'alguna manera eren per a aquests militars la recompensa a tants anys de derrotes, crítiques i humiliacions; l'africanisme esdevenia un agent públic de primer ordre, i les faccions militaristes s'havien imposat. Però el més rellevant d'aquesta època són els postulats dels africanistes vers el que hauria de ser la política colonial, i veure com començaven a identificar nous enemics dins dels territoris colonials: els comunistes. En els editorials, Francisco Franco i Sanjurjo exigeixen una dura política colonial, per eliminar els agents de resistència que en algun moment podrien ocasionar un aixecament contra el poder colonial, i alhora demanen el manteniment dels pactes francohispanos, per poder lluitar plegats contra els problemes que poguessin sorgir al territori després de la pacificació. Per aquests sectors, el Marroc i la seva política era cosa de l'exèrcit, era el seu territori i no el volien delegar. L'anticomunisme i l'acció colonial per evitar-ne l'avenç, tal com veurem en el capítol següent, també serà un punt important dels postulats franquistes en el seu discurs colonial i ideològic en general.

«Sin olvidar tampoco que en las poblaciones de protectorado vecino ya existen agentes comunistas, que explotando las tolerancias democráticas del Residente General, laboran por abrir una brecha en el esplendido imperio colonial francés».¹¹²

Un cop feta la pacificació, i amb Primo de Rivera en plena tasca reformadora del cos militar, es decidí crear l'Acadèmia General Militar, un projecte que es recuperava de

¹¹⁰ *Revista de Tropas Coloniales*. Desembre de 1926, N° 24, època II.

¹¹¹ *Revista de Tropas Coloniales*. Juliol de 1927, N° 31, època II.

¹¹² *Revista de Tropas Coloniales*. Setembre de 1927, N° 33, època II.

finals del s. XIX, per unificar la formació dels cossos d'artillers i infanteria, i amb la intenció de reconciliar alhora *junteros* i africanistes, ja que es pensava que així s'acabaria el conflicte dels ascensos¹¹³. Aquesta fou la cèlebre Acadèmia Militar de Saragossa, de la qual el primer director en fou Francisco Franco¹¹⁴, i que es posà en funcionament l'any 1928, amb nombroses veus contràries dins del cos castrense. Franco, que en aquesta acadèmia instruïa tots els nous militars de l'Estat en els primers dos anys de formació, aplicava els valors d'aquesta generació de 1915, d'aquest africanisme militarista; i el cos d'oficials que el va acompanyar en la direcció fou exclusivament de caràcter africanista¹¹⁵. Igual que Millán Astray a l'Acadèmia de Toledo, ara, els seus hereus directes, inculcarien la ideologia forjada a l'Àfrica. Malgrat la seva nova funció, el general Franco no va abandonar la direcció de la revista, i s'encarregava, de manera irregular, de l'editorial.

La revista, en aquesta segona etapa, va continuar reivindicant la necessitat de mantenir l'exèrcit al Marroc, perquè era la institució amb més coneixement sobre un territori que seria de difícil gestió per un civil nouvingut. Els africanistes, malgrat que la seva funció militar havia acabat, es negaven a delegar el somni colonial, i volien intervenir en la vida política de la regió, en un context força favorable, on la dictadura militar atorgava nombroses prerrogatives polítiques a l'exèrcit, però el sistema aviat es trobaria en decadència. En aquest moment augmentà la presència d'anàlisis i estudis històrics dins de la línia editorial, i van minvar els articles d'opinió d'aquest grup de militars. Els nous articles es feien amb la intenció de justificar el paper històric desenvolupat per Espanya al nord de l'Àfrica, i també per promocionar l'actuació militar i les millores introduïdes per la metròpoli d'ençà de la pacificació, una mena d'eina propagandística de la funció colonial. La revista passarà, per tant, de ser un actor bel·ligerant contra el govern, a ser un diari divulgatiu sobre la geografia, l'educació i l'arquitectura, amb una nova òptica colonial africanista de caràcter civilitzador, i on es reivindicava alhora aquesta idea d'Espanya com a nació de tradició africana.

En aquest sentit destaquem que des del núm. 35 de l'any 1927 fins al núm. 138 del 1936¹¹⁶, excepte en comptades excepcions, la revista s'obria amb un article del cèlebre

¹¹³ PRESTON, Paul. *Franco, Caudillo...* op. cit., p. 82.

¹¹⁴ Ibid., p. 83

¹¹⁵ CARDONA, Gabriel. 1983. op. cit., p. 99.

¹¹⁶ *Revista de Tropas Coloniales*. N° 35 de 1929 - N° 138 de 1936.

geògraf Gonzalo Reparaz. La seva figura és clau en la construcció del futur discurs colonial franquista, atès que la revista li donà un paper destacat durant nou anys. Fou precisament en la RTC on Reparaz va desenvolupar la seva teoria d'Espanya com a nació africana, i en l'article que obria cada número parlava del determinisme geogràfic que adoptarà el mateix discurs colonial franquista¹¹⁷. Per ell la situació geogràfica espanyola havia marcat el caràcter dels seus habitants, i aquest determinisme era la mostra que el destí d'Espanya era el continent africà, mitjançant l'acció del que anomena cultura *iberomauritana*¹¹⁸. Reparaz emfatitzava la idea que Àfrica no es podia confondre en la ment dels espanyols amb només el Marroc, sinó que Ifni i Guinea eren igual d'espanyoles, perquè Espanya era africana¹¹⁹. En aquest sentit cal recordar que el 1929 s'inclou la Guinea Espanyola en la línia editorial de la publicació. D'altra banda Gonzalo Reparaz va fundar conjuntament amb Joaquín Costa el 1883 la *Sociedad Española de Africanistas*, i formà part d'aquest petit grup d'intel·lectuals que la revista va reivindicar des de la pacificació, i va incloure així una visió més amable de les cultures locals i dels sectors africanistes progressistes, i va abandonar, així, el discurs més intolerant de l'africanisme militarista:

«África, el África mediterránea, o mejor, bereber, empieza en el Pirineo: verdad científica que agravia la necesidad triunfante en las escuelas de la desorientada nación hispana. Sólo es propiamente europea la estrecha zona lluviosa y quebrada que corre a lo largo del Cantábrico [...]. Aunque esto parecerá desatinado a muchos que no acertarán a comprender como Gibraltar puede ser el centro de España, y no Madrid. Juntas o separadas las dos regiones que el Pirineo y el Atlas limitan dependen del Estrecho. Juntas le habrían dominado, y de este dominio pleno de la principal arteria del Globom especie de Calle Mayor terráquea, habría resultado, seguramente, una potentísima y firmísima nacionalidad».¹²⁰

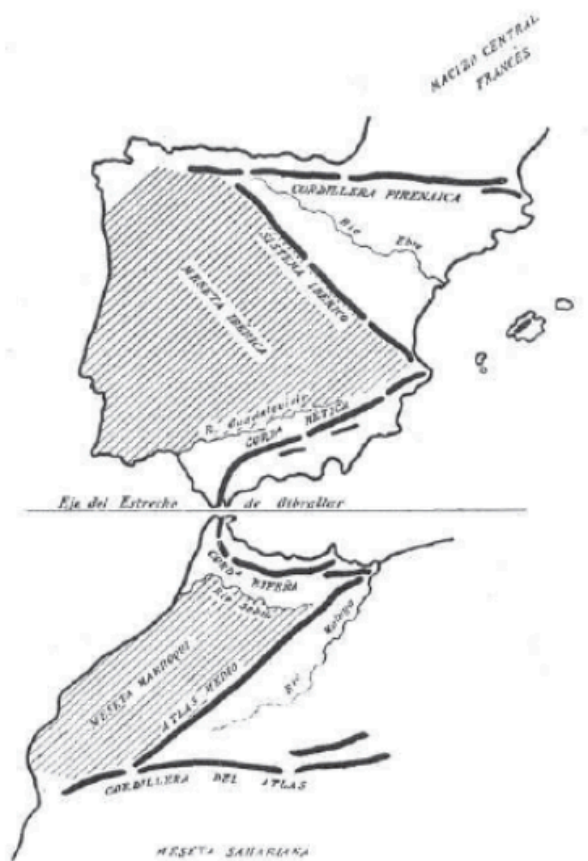
Reparaz fou un influent intel·lectual africanista i gran coneixedor de la Guinea Espanyola. Els seus postulats, que defineixen Espanya i el Marroc com una única nació africana destinada a dominar el continent, van agradar ràpidament a Franco, que els va potenciar des de la seva publicació. Aquesta idea serà ben aviat acceptada, ja que justifica una empresa colonial espanyola al continent, la qual és un dels trets més importants de la idea colonial expansionista del col·lectiu africanista.

¹¹⁷ AIXELÀ, Yolanda; MALLART, Lluís; MARTÍ, Josep. *Introducción a los estudios africanos*. CEIBA: Vic, 2009, p. 19.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 19.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 20.

¹²⁰ *Revista de Tropas Coloniales*. Gener de 1928, n. 37, època II.

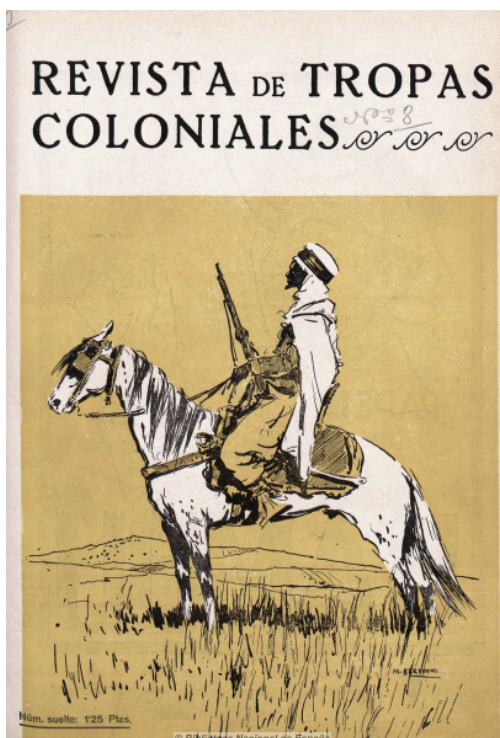

121

A partir del 1929 la revista canvià el format i abandonà l'antic nom pel d'*Àfrica*, i des de llavors inclogué informació sobre la Guinea Espanyola, país al qual dedicaven un petit apartat al final del cada número, sota el nom d'*Ondas Coloniales*, amb informacions de caràcter evangelitzador i amb algunes notícies puntuals de Pedro Diz Tuirado, encarregat de les infraestructures al territori. Malgrat això, la importància de la colònia era residual dins de la revista, i en alguns exemplars prescindien de qualsevol tipus de referència. Mai cap dels militars africanistes va escriure sobre la colònia guineana, sinó que foren altres agents civils, intel·lectuals o missioners catòlics, destinats al territori, els que feien arribar les informacions. S'ha de valorar, però, que la decisió d'incorporar la Guinea Espanyola i d'esdevenir portaveu de tota la tasca colonial espanyola arreu dels seus territoris es va prendre sota la direcció de Francisco Franco, fet que demostra que pel general de Ferrol, el colonialisme i la tasca d'Estat a les colònies era un tema rellevant, i que volia fomentar un ideari colonial més global, no només de caràcter *marroquista*. Així, doncs, aquesta és una altra evolució

¹²¹ *Àfrica. Revista de Tropas Coloniales*. Febrer de 1928. Mapa publicat a la revista sobre la simetria geogràfica d'Àfrica i Marroc. Exemple del determinisme geogràfic que argumenta la unió dels dos territoris.

que s'observa en comparació amb la primera etapa de la publicació. Aquest canvi també queda retrat per les portades de les diferents èpoques, d'una iconografia militar a una de més antropològica i amb representacions d'arreu dels territoris colonials estatals.

Durant la dictadura, i sobretot en l'etapa final, les relacions de Primo de Rivera amb els militars peninsulars es van anar esquerdant, i el seu poder, juntament amb el suport del Rei va anar minvant, fins que l'any 1930 decidí marxar a París, on morí poc temps després a causa d'una malaltia¹²². El dictador va caure, però malgrat la creixent oposició, gairebé tot l'exèrcit era favorable al manteniment d'un règim militar, sobretot els sectors africanistes, que sota el seu paraigua havien aconseguit la glòria, enterrar el desastre d'Annual i sortir vencedors d'una guerra que abans semblava perduda. A més, la dictadura havia fomentat la idea messiànica que l'exèrcit havia de regir la vida pública i civil, i en aquest període es consolida el monopoli del patriotisme dins de l'extrema dreta, on el feixisme italià s'havia introduït amb força dins de les casernes¹²³. Però el deteriorament de la dictadura fou tan gran que cap militar va sortir en la defensa de Primo de Rivera, a qui substituï el general Berenguer, famós pel desastre d'Annual, i que era una persona molt desprestigiada públicament. A l'anomenada la Dictablanda del

¹²² CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 99.

¹²³ *Ibid.*, p. 99.

general seguí l'almirall Aznar, ja en mig d'un col·lapse profund del sistema monàrquic. Foren unes eleccions municipals a l'abril de 1931, en què les forces republicanes es van imposar, les que posaren el punt final al Directori Militar. El país va saludar la Segona República, mirada amb precaució pel cos militar¹²⁴.

En l'etapa final d'aquest darrer període els editorials i articles del consell de redacció van quedar reduïts a un fet residual, la guerra havia acabat i els militars s'havien dispersat en destins peninsulars, on continuaren vinculats a la revista fins a la seva desaparició el juny de 1936. Tot i així, la RTC serveix per analitzar els postulats ideològics del grup i, alhora, la construcció i evolució de la idea colonial del col·lectiu, fet que la converteix en una eina clau per entendre la sublevació del 36, i la construcció d'una cultura africanista pròpia.

L'africanisme i la Segona República

L'arribada de la República es rebé al protectorat amb certa indiferència per part de l'africanisme, i, fora d'algun incident aïllat dins del cos de legionaris més intransigents, no van haver-hi intents de boicot cap al nou sistema. Sanjurjo, que havia estat ferm defensor del dictador, es negà a mobilitzar la Guàrdia Civil per defensar la monarquia¹²⁵, fet que li significà el reconeixement de la República, la qual l'envià al Marroc com a encarregat de l'ordre de la colònia. En aquest moment, i pel canvi de context, foren els obrers marroquins els qui creaven més problemes al govern des del protectorat, ja que volien aprofitar el canvi de règim per instar la península a abandonar el territori¹²⁶. La República, però, malgrat ser en aquest primer període obertament d'esquerres, tenia la mentalitat colonial típica de l'època. Així, doncs, va aplicar una política autoritària a la colònia per reprimir els moviments sindicals i d'alliberament que sí que defensava a la península. L'única concessió va ser permetre el dret de protesta (restringit) i l'impuls d'un sistema educatiu, el qual era un instrument més de la

¹²⁴ La bibliografia sobre l'arribada de la República és molt àmplia, pel nostre objecte d'estudi ens remetem a les obres de Gabriel Cardona (op. cit), Gustau Nerín (op. cit) i Sebastian Balfour (op. cit), que estudien l'impacte del nou règim dins del cos militar africanista.

¹²⁵ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 440.

¹²⁶ *ibid.*, p. 441.

penetració colonial¹²⁷. La RTC va saludar l'adveniment del nou règim d'aquesta manera:

«El día 14 de abril de este mes quedo implantado en España un régimen republicano. Esta revista, ajena, por índole a los estudios que se dedica, a toda orientación política, no puede por menos que registrar un hecho tan trascendental para la historia Patria. Así queremos hacerlo, para expresar al propio tiempo nuestro respecto y acatamiento a la voluntad y a la soberanía nacional».¹²⁸

Fora d'aquesta petita menció, els comentaris de tipus polític foren residuals. La RTC continuarà, durant el període, sent una publicació divulgadora de la tasca colonial, amb un breu apartat en cada número dedicat a Guinea, però sobretot centrada en el Marroc, la seva geografia, costums i les bondats de la feina feta pels militars i el govern civil arreu del territori. En aquesta etapa, com ja s'ha explicat, s'obria gairebé cada número amb un article de Gonzalo Reparaz, en què exposava i argumentava la seva teoria d'Espanya com a nació africana. La secció s'anomenava «*El estrecho de Gibraltar: episodios principales de una tragedia histórica*», en què s'explicava els vincles històrics dels dos territoris d'ençà d'Isabel la Catòlica fins a l'actualitat per justificar una suposada unió històrica oblidada. Reparaz instava a canviar la política dels governs peninsulars, que des de Carles V fins a l'actualitat havien marginat i oblidat la seva missió al continent africà, així com els seus els vincles, fet que considerava una tragèdia històrica:

«Con dolorosa oportunidad aprovecharon los gobiernos españoles el momento de la guerra cubana y el de la expansión colonial de Francia para planear el abandono de los presidios rifeños. Mas para que se vea hasta que punto están complicados todos los partidos en el delito de repugnancia al papel que la Geografía ha asignado a España en el Norte de África, empezaré por decir que el iniciador del abandono fue Narvaez».¹²⁹

«Detengámonos para repasar, resumiéndola, la historia de las renunciias de España a todas intervención en África. Mientras las gallinas políticas y literarias cacarean en libros y discursos el propósito intervencionista, ella, declara por si o por sus gobernantes, su ansia de abstención».¹³⁰

¹²⁷ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 105.

¹²⁸ *Revista de Tropas Coloniales*. Abril de 1931, N° 76, època II.

¹²⁹ *Revista de Tropas Coloniales*. Gener de 1934, època II. (no consta número d'exemplar).

¹³⁰ *Revista de Tropas Coloniales*. Febrer de 1934, època II. (no consta número d'exemplar).

Analitzar cada un dels articles que Reparaz, durant 8 anys, publicà a la revista seria un altre treball, sobretot tenint present que des de la disciplina geogràfica i històrica l'autor explica el paper d'Espanya a Àfrica des del s. xv fins a la II República. No és l'objecte d'estudi valorar tota la política exterior africana de l'Estat al llarg de cinc segles, però sí tenir present el postulat bàsic que defensa l'autor, i, per tant, el seu consell de redacció: un vincle històric d'Espanya amb Àfrica, no consolidat a causa de la inacció dels seus governants. Aquesta seria la principal línia editorial de la publicació durant el període, fins a la seva desaparició el 1936.

Per contextualitzar el col·lectiu en aquest període cal recordar que els africanistes, contraris per ideologia a obeir el poder civil, s'havien trobat còmodes dins d'una dictadura militar, i l'arribada del nou sistema se saludà amb cautela. El primer trencament es produí amb el nomenament d'Azaña com a ministre de guerra, una posició tradicionalment ocupada per militars i que ara passava a mans d'un civil que havia sigut un crític recurrent de l'exèrcit colonial¹³¹. En aquest moment s'inicià un sentiment de rebuig vers el sistema, agreujat posteriorment pel context social i les reformes militars. El distanciament entre el grup i el govern s'accentuà quan s'inicià una nova investigació del desastre d'Annual, en la qual Berenguer i Mola foren arrestats, conjuntament amb altres col·laboracionistes del Directori militar. En aquest moment van identificar la República amb un sistema hostil, que revisava les derrotes i oblidava les victòries¹³². A més, la reforma de l'exèrcit d'Azaña per reduir el pressupost militar i el nombre d'oficials va acabar de perfilar l'enemistat del grup militar¹³³. Alhora es va aprovar un decret el 1931, en el context de la reforma, en què es proposava revisar els ascensos anteriors aconseguits pels mèrits de guerra, el qual afectava el gruix d'africanistes. Franco, Varela, Yagüe i Orgaz, entre d'altres, podien veure afectada la seva posició dins de la jerarquia militar. Per pal·liar el greuge, el govern va fer una política colonial conciliadora, reduint el cos civil del protectorat i donant més poder de govern als militars, una demanda que era més que coneguda i que mantenia el territori com a feu d'aquest sector¹³⁴. Azaña intentava buscar l'equilibri, conscient del pes que la generació de 1915 tenia dins la tropa i el control que exercien en les unitats africanes¹³⁵. Franco va mostrar el rebuig a la República amb el tancament de l'Acadèmia Militar de

¹³¹ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 103.

¹³² BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 442.

¹³³ *ibid.*, 443.

¹³⁴ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 105.

¹³⁵ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 144.

Saragossa, la qual havia creat i dirigit. En l'acte de clausura, el general va fer un discurs d'insubmissió que li costà una sanció¹³⁶. Emilio Mola, apartat del seu càrrec, va acusar la República de voler triturar l'exèrcit amb la reforma d'Azaña, un eslògan molt recurrent per part dels militars, els quals interpretaven les reformes com una agressió cap a l'exèrcit¹³⁷. Es pot percebre, per tant, ja en aquest primer període, el rebuig i distanciament de l'oficialitat africanista més rellevant.

Les reformes d'Azaña estaven destinades principalment a l'exèrcit peninsular, les quals afectaven els militars de la generació de 1915, que en aquest moment es trobaven dispersos a la península, però s'ha de tenir present que la sublevació s'inicià al nord d'Àfrica, i les reformes de la República vers la colònia estaven en la base de l'ampli front opositor dins del cos militar colonial que es mantenia al protectorat. La política d'Azaña es basava en la disminució del cost de l'exèrcit africà, juntament amb l'eliminació de reclutes forçats al territori, i s'aprovà en forma de decret el juliol de 1931. Azaña pretenia crear un exèrcit professional i democràtic, i la seva visió colonial era de caràcter civilista¹³⁸. Per ell, la fi de la guerra significava la instauració d'un protectorat civil encarregat de fer la tasca colonitzadora, amb una escassa guarnició militar professionalitzada¹³⁹. Aquesta reforma no només afectava moralment aquells africanistes que es mantenien a la colònia i que tenien una visió militaritzada del protectorat, sinó també el nucli dur que es trobava a la península, perquè feia trontollar el projecte que ells havien forjat i defensat¹⁴⁰. Finalment, i amb gran discussió, el protectorat es dividí en regions civils i militars, i allà on la situació era més complicada, el poder es mantenia provisionalment en potestat dels militars. El grup africanista era el més homogeni de l'exèrcit, i entre ells es consolidava l'oposició més important al sistema, ja que les reformes militars d'Azaña, que havien pogut gaudir del suport militar peninsular, no aconseguiren el suport al Marroc ni dins de l'africanisme, hostil amb la República¹⁴¹.

L'oposició creixent a la República es traduí en un primer cop d'estat fallit de Sanjurjo, un militar africanista que s'havia mogut de ferm defensor de Primo de Rivera a

¹³⁶ PRESTON, Paul. *Franco, caudillo... op. cit.*, p. 100.

¹³⁷ NERÍN, Gustau. *La guerra que...*, op. cit., p. 105.

¹³⁸ CARDONA, Gabriel. 1983. *op. cit.*, p. 171.

¹³⁹ *ibid.*, p. 180.

¹⁴⁰ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* op. cit., p. 107.

¹⁴¹ *ibid.*, p.108.

posicions favorables a la República. Finalment decidí sublevar-se el 1932, amb un grup de militars africanistes, a causa de la discussió parlamentària del nou Estatut de Catalunya¹⁴². Aquest fet visualitzava el rebuig de molts militars al règim, i deixava palès que el «problema català» continuava sent un tema espinós per aquest grup. L'exèrcit s'havia dividit en aquest període entre els favorables a la República i els contraris, i la pèrdua de poder del cos, conjuntament amb un context social que no compartien, provocava conspiracions constants¹⁴³.

L'arribada de la CEDA al poder tingué el suport dels africanistes, marginats des del cop d'estat de Sanjurjo¹⁴⁴. El nou govern va augmentar el pressupost destinat a l'exèrcit d'Àfrica i va reduir el poder civil al protectorat, i al mateix temps amnistià els processats pel cop d'estat, tot un seguit de mesures ben rebudes des del Marroc i l'oficialitat africanista¹⁴⁵. Durant aquest període l'exèrcit africà tornà a aplicar tortures, violacions i assassinats sota el paraigua del nou govern i dels comandaments militars de la regió per apaivagar els rebels, identificats com agents filocomunistes¹⁴⁶. Alhora, els fets d'Octubre de 1934 provocaren preocupació dins del cos, el qual sempre va veure les reivindicacions catalanes com un problema. A més, les revoltes d'Astúries van provocar el desplegament de les tropes colonials arreu de la península, però sobretot a Catalunya i Astúries, on van actuar com a forces intimidatòries i opressores¹⁴⁷. La repressió a Astúries fou cruenta, les tropes colonials, sobretot regulars i legionaris, aplicaven a la península les mateixes tècniques que a la guerra del Marroc, fet que provocava el terror en la població civil¹⁴⁸. L'encarregat de coordinar la repressió fou el mateix Franco, qui aprovà l'enviament de tropes africanes: tortures, violacions, assassinats... tot un seguit de pràctiques repressives aprovades des dels comandaments militars i posteriorment denunciades públicament¹⁴⁹. Aquesta forma de repressió contrasta amb la que aplicà el general Batet, militar no africanista, a Catalunya durant els fets d'Octubre. Batet declarà l'estat de guerra a Barcelona i controlà la situació amb una acció repressiva molt més moderada, fet que permeté que quan els legionaris enviats per Franco arribaren, la

¹⁴² *ibid.*, p.110.

¹⁴³ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 171.

¹⁴⁴ BALFOUR, Sebastian. *op. cit.*, p. 442.

¹⁴⁵ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 172.

¹⁴⁶ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 111.

¹⁴⁷ *ibid.*, p.108.

¹⁴⁸ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 207.

¹⁴⁹ NERÍN, Gustau. *La guerra que... op. cit.*, p. 109.

situació estigués sota control¹⁵⁰, i el desplegament de contingents africans només serví per intimidar la població¹⁵¹. Per Franco i els africanistes, Batet fou massa tou amb Companys i els seus seguidors, fet que l'enemistà amb el futur dictador, el qual l'acusà d'actuar amb complicitat amb la Generalitat i d'aplicar només un mínim de violència. Cal esmentar que Batet el 1936 es mantingué fidel a la República, i el mateix Franco n'ordenà l'afusellament el 1937.

Tot i així, pels africanistes, la República significà una retallada de les seves prerrogatives, i havia estat la causa de l'auge del nacionalisme marroquí, que esdevingué molt fort durant aquests anys, amb nombroses reivindicacions. Els nacionalistes del protectorat van aplaudir l'arribada del Front Popular el 1936, fet que fou interpretat negativament pels africanistes, que identificaven els nacionalistes amb els comunistes¹⁵², i als quals no agradava la victòria de l'esquerra. S'ha de precisar, però, que aquest nacionalisme marroquí va rebre poques simpaties de l'esquerra peninsular, la qual mai va defensar les reivindicacions del grup. Els militars colonials estaven preocupats per l'ascens del socialisme, el comunisme i l'anarquisme al territori, unes ideologies contràries als seus postulats ultraconservadors i d'extrema dreta. Per ells, la culpa d'aquest ascens era del sistema republicà i de l'esquerra peninsular, que tornava a governar, fet que accelerava l'organització d'un cop d'estat.

El 1936 l'exèrcit colonial estava desplegat arreu del territori peninsular i dispers per tota la geografia, però tenia la mateixa unitat ideològica i corporativa que el representava. L'arribada al poder del Front Popular va perjudicar els africanistes, els quals van ser rellevats dels seus càrrecs i processats per la brutal repressió d'Astúries del 1934¹⁵³; alhora, el nou govern va rehabilitar els militars catalanistes implicats en els fets d'Octubre. Aquests fets, doncs, van esdevenir greuges irreconciliables. En aquest moment es precipità l'organització d'un cop d'estat militar, en el qual Sanjurjo, Mola i Yague tingueren el protagonisme inicial, conjuntament amb tot el cos africanista que durant la República havia tingut posicions molt properes a la Falange i contràries a la República¹⁵⁴. El govern republicà decidí enviar els africanistes més reaccionaris a

¹⁵⁰ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 202.

¹⁵¹ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 110.

¹⁵² *Ibid.*, p. 107.

¹⁵³ *ibid.*, p.112.

¹⁵⁴ *ibid.*, p.113.

diferents destins, per allunyar-los d'una sublevació. Així, doncs, Franco fou enviat a Canàries; Mola, a Pamplona; i Goded, a les Balears¹⁵⁵. La resta de l'oficialitat es trobava dispersa arreu de la península i del protectorat, però estava ben organitzada. El 17 de juliol de 1936 l'exèrcit d'Àfrica es rebel·là de la mà de Franco (que arribà al protectorat el dia 19), un dia abans de l'inici oficial de la guerra a la península. Des d'un primer moment el protectorat quedà en mans del que s'anomenarà bàndol nacional, el seu feu d'ençà que el 1909 va acollir la vertebració d'aquest grup de militars africanistes, els quals iniciaven una guerra civil que s'allargaria tres anys.

El darrer número de la RTC fou el juny del mateix 1936, el qual tingué una extensió més curta que l'habitual. El seu consell de redacció es dedicava, en aquell moment, a coses més transcendents¹⁵⁶.

Síntesi de la idea colonial del col·lectiu

Després de contextualitzar el nucli fort africanista del cop d'Estat del 1936 i analitzar la publicació principal del col·lectiu, convé extreure les particularitats de la idea colonial que el consell de redacció va voler fomentar en les seves pàgines, per poder establir els paral·lelismes o diferenciacions pertinents en l'apartat següent:

1. En l'imaginari del col·lectiu, Espanya és una nació civilitzadora i el seu destí natural és expandir la seva cultura arreu del món colonitzable. Per aquest motiu els **referents històrics** del grup són l'època dels Reis Catòlics i de l'auge de l'imperi espanyol. Pels africanistes, Espanya havia d'aconseguir un nou imperi a l'Àfrica, per continuar la tasca que va iniciar Isabel la Catòlica al continent i per recuperar la glòria perduda d'una nació que per culpa del sistema liberal es trobava en decadència. Un discurs de caràcter **expansionista**.
2. Progressiva inclusió de la intel·lectualitat africanista i de les seves idees dins de la revista, idees que ajudaven a justificar històricament i culturalment una empresa colonial espanyola al continent africà. Joaquín Costa, com a referent, i

¹⁵⁵ CARDONA, Gabriel. *op. cit.*, p. 230-231.

¹⁵⁶ NERÍN, Gustau. *La guerra que...* *op. cit.*, p. 64.

Gonzalo Reparaz, com a principal ideòleg en la publicació, construeixen la idea **d'Espanya com a nació africana** i no europea, un punt clau d'aquest ideari colonial. Aquests postulats africanistes eren molt marginals a la península i mancaven de reconeixement institucional; i van trobar en el consell de redacció de la publicació l'impuls corresponent.

3. Vinculat al punt anterior, s'observa una progressiva evolució d'un primer discurs fortament racista i crític amb les cultures locals del protectorat a un progressiu **filoarabisme**, amb la inclusió dels postulats dels *africanistes progressistes*. Alhora aquest filoarabisme és marcadament marroquista, ja que és la cultura amb els vincles històrics abans esmentats¹⁵⁷.
4. Inclusió de la Guinea Espanyola a la línia editorial de la revista, la segona colònia més important pel col·lectiu. Aquest fet mostra l'obertura d'un discurs centrar en el Marroc a un de més **global**.

¹⁵⁷ VELASCO, Rocio. La imagen del *moro* en la formulación e instrumentalización del africanismo franquista. *Hispania*, nº 246, 2014, p. 209.

III. El discurs colonial franquista: anàlisi i estudi de cas

Després de contextualitzar el col·lectiu africanista i veure els trets més importants de la seva idea colonial, analitzarem com es va institucionalitzar el discurs colonial propi del règim franquista, per establir, mitjançant un estudi de cas, les seves particularitats. Abans, però, és important explicar, a grans trets, com fou el règim colonial franquista a les dues colònies on posem l'accent; la Guinea Espanyola i el protectorat del Marroc. Sense contextualitzar la història d'aquest període és difícil entendre la configuració d'un discurs, que igual que el mateix règim, es va saber adaptar al context amb una evolució constant de la seva política colonial.

Les colònies sota la dictadura. Un model singular?

Quan l'any 1939 s'establí a l'Estat espanyol un règim dictatorial, la comunitat internacional democràtica del moment es va escandalitzar davant la manca de llibertats i drets que això significava pels habitants de la península; no ho va fer, però, pel fet que aquest nou règim heretés la gestió d'uns territoris colonials, amb una població que d'ençà d'aquest moment també quedava lligada al règim franquista¹⁵⁸. Els anys 30 i 40 de s. XX són encara d'esplendor colonial, fet que explica que la població d'aquests territoris fos invisible als ulls dels occidentals. S'ha de tenir present, però, que el règim franquista no va tenir un sistema colonial singular, sinó que va seguir les dinàmiques del colonialisme europeu a l'Àfrica. L'empresa colonial es justificava arreu per una suposada tasca civilitzadora vers pobles inferiors, un deure que havien de complir les nacions civilitzades segons el discurs oficial de la historiografia colonial¹⁵⁹, però el veritable objectiu del colonialisme estava allunyat d'aquestes premisses propagandístiques; la raó de ser del colonialisme era l'espoli econòmic dels territoris en benefici de la metròpoli¹⁶⁰, un fet del qual no fou aliè l'Estat franquista¹⁶¹.

¹⁵⁸ CAMPOS SERRANO, Alicia. El regimen colonial franquista en el golfo de Guinea. *Revista Juridica* (UAM); n. 3, 2000, p. 79.

¹⁵⁹ INIESTA, Ferran. Kuma, *historia del África negra*. Barcelona: Ediciones bellaterra, 2077, p. 177.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 182.

Durant el primer terç del s. XIX la penetració a l'Àfrica no era homogènia, sinó que hi havia territoris d'explotació dominats per un sistema colonial directe (*Direct Rule*). Amb l'arribada de l'època imperialista a finals d'aquest segle s'inicià la colonització total, que va tenir com a conseqüència l'aparició de nombroses resistències indígenes i de dificultats a l'hora d'implantar un model administratiu rendible, fet que provocà un canvi d'estratègia de les metròpolis. Malgrat les diferències entre el model anglès, que delegava part de l'administració en empreses privades, i el francès, que era molt més controlat des de l'Estat i centralitzador, arreu de l'Àfrica s'acabà imposant el govern indirecte (*Indirect Rule*)¹⁶², més institucionalitzat als *protectorats*, i amb menys reconeixement, però igual de practicat, a les *colònies*. L'anomenat sistema de govern indirecte, que permeté una gestió territorial més fàcil, consistia en el control de la població rural (majoritària) mitjançant les formes tradicionals de poder, amb els caps polítics locals sotmesos al control d'una administració que no exerciria el poder directament¹⁶³. Malgrat que amb una cronologia més tardana, per les particularitats de l'expansió colonial espanyola, el model de l'Estat es va correspondre sempre amb aquestes dinàmiques, més marcades durant el franquisme. D'aquesta manera s'establí a l'Àfrica un sistema de control dual, basat en la segregació i no en l'assimilació, un sincretisme perfecte entre les formes modernes i les tradicionals de poder¹⁶⁴. I quedà palès que l'únic objectiu de la colonització era mantenir l'estabilitat territorial per a una explotació econòmica més productiva, ja que un desplegament administratiu a tots els indrets hagués minvat els beneficis pel seu alt cost. El model franquista serà un exemple clar en tots els sentits de les dinàmiques d'aquest tipus de colonialisme, però amb una diferència substancial: amb l'arribada de les directrius anticolonials de l'ONU¹⁶⁵, Espanya i Portugal potenciaren un discurs colonial reaccionari i diferenciador¹⁶⁶, tal com veurem, davant l'organisme, per intentar conservar el que restava del seu imperi colonial fins a l'últim alè. L'anàlisi de la política colonial a Guinea i al protectorat deixarà veure que la gran diferència entre el colonialisme franquista i el de la resta de potències es trobava en la creació d'un discurs propi, similar al *lusotropicalisme* portuguès, que era reflex dels sistemes polítics dictatorials de les metròpolis ibèriques.

¹⁶¹ CAMPOS SERRANO, Alicia. El regimen colonial..., *op. cit.*, p. 81.

¹⁶² INIESTA, Ferran. *op. cit.*, p. 185-186.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 185.

¹⁶⁴ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial..., *op. cit.*, p. 90.

¹⁶⁵ La **resolució 1514** de 1960 de l'ONU és una de les més simbòliques dels procés descolonitzador sota el nom de *declaració de concessió de la independència a països i pobles colonials*, a més el 1961 es crea comitè especial de descolonització, encarregat de vigilar els processos d'independència.

¹⁶⁶ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...*, *op. cit.*, p.10.

La Guinea Espanyola

El tractat de París de l'any 1900 va redefinir els límits territorials de l'Estat espanyol al golf de Guinea; d'ençà d'aquest moment, i amb discontinuïtats, es va iniciar l'explotació i dominació del territori. L'any 1926 es creà administrativament l'anomenada Guinea Espanyola, moment en el qual la Guàrdia Colonial (homòloga a la Guàrdia Civil), mitjançant la força militar, havia aconseguit sotmetre la totalitat del territori, esclafant les resistències indígenes de la part continental¹⁶⁷. Fins aquest moment, i sense abandonar mai aquest rol, l'Església catòlica havia estat l'encarregada de la tasca civilitzadora i colonitzadora¹⁶⁸. En aquest sentit, doncs, la creació d'una estructura colonial forta era gairebé inexistent, pel fet que durant el primer terç del s. XX l'Estat espanyol havia mostrat apatia vers aquest territori subsaharià¹⁶⁹. El grau d'organització havia estat més efectiu, fins aquest moment, a l'illa de Fernando Poo (avui Bioko), garant de grans explotacions perfectament integrades en una definida estructura colonial d'explotació, que era herència de l'època de domini britànic. En canvi, a la part continental la penetració i el control només era efectiu a la zona de la costa on vivien pobles *ndowê*, per contra a la zona de l'interior malgrat que ja en aquesta època s'havia eliminat les resistències dels *fang*, l'explotació del territori era encara molt minsa¹⁷⁰. Amb l'arribada de la República es tractà d'enfortir l'organització colonial del territori, però fou sobretot el franquisme, i l'impuls de la guerra, el que va acabar d'engegar tot un pla administratiu i econòmic vers una colònia que oferia moltes possibilitats encara sense explotar¹⁷¹.

Quant a la història colonial del franquisme a Guinea, la millor manera d'explicar-la és establint tres períodes diferenciats, per poder entendre, a tall de contextualització, quins foren els trets principals de la política colonial del règim. El primer, en què la Guinea Espanyola era jurídicament una colònia (1936-1959); el segon, en què el territori passa per un procés de provincialització, iniciat l'any 1959; i el tercer, que correspon al període autònom, que va del 1964 fins a la independència l'any 1968.

¹⁶⁷ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 85.

¹⁶⁸ DE CASTRO, Mariano; DE LA CALLE, Mª Luisa. *La colonización española en Guinea Ecuatorial*. CEIBA: Barcelona, 2007, p. 15.

¹⁶⁹ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 85.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 86.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 88.

La Guerra Civil Espanyola també va arribar a la colònia guineana, i malgrat que la República fou un sistema fortament colonialista, la seva visió colonial havia estat més moderna, fet que permeté l'organització de partits peninsulars al territori, però només el Front Popular, de manera precària, va aconseguir establir-s'hi, amb gran acceptació per part de la població negra més assimilada¹⁷². Guinea, però, va passar la guerra al costat dels sollevats a causa de la forta presència de la Guàrdia Colonial, que mitjançant la força militar va aconseguir esclafar ben aviat les resistències dels agents del Front Popular i orquestrar una forta repressió vers aquests agents¹⁷³. A partir d'aquest moment, Guinea va estar molt present en el decurs de la guerra, i això fou degut al fet que el bàndol nacional va trobar en els seus territoris unes possibilitats d'explotació econòmiques que ajudaven a pal·liar les caresties peninsulars generades pel conflicte i per l'aïllament internacional¹⁷⁴. Aquest fet clau explica que l'any 1938, i amb la guerra sense acabar, Franco encarregués la redacció d'unes disposicions en forma de llei sota el nom d'*Ordenanza General de los Territorios Españoles del Golfo de Guinea*, que pretenien reforçar l'administració colonial amb la finalitat de poder extreure més beneficis del territori¹⁷⁵. Convé esmentar en aquest context que Guinea va ser un dels fonaments de l'autarquia franquista, ja que en la colònia trobaven els productes bàsics als quals no podia accedir l'Estat en el mercat internacional, i així va ser fins a l'aprovació del «Pla d'Estabilització» (1959). S'ha de tenir present, però, que l'explotació era tan rendible no només per la riquesa del territori en fusta, cafè i cacau, entre d'altres, sinó també pels pocs miraments humanitaris vers els treballadors. Per aquest fet, el primer franquisme va destinar gran part del pressupost colonial a incrementar la partida militar del territori, ja que el manteniment de l'ordre públic era una de les principals preocupacions¹⁷⁶.

Aquesta primera legislació colonial franquista, vigent tot aquest primer període, redefinia els rols de les autoritats colonials. El governador general va esdevenir l'autoritat principal, amb poders gairebé il·limitats al territori, i era escollit directament pel cap d'Estat¹⁷⁷, però sempre subjecte a la *Dirección General de Marruecos y Colonias*, l'organisme metropolità que s'encarregava de la gestió dels

¹⁷² NDONGO, Donato. *Historia y tragedia de Guinea Ecuatorial*. Cambio: Madrid, 1977, p. 46.

¹⁷³ Ibid., p. 50-51.

¹⁷⁴ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 87.

¹⁷⁵ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 53.

¹⁷⁶ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 88.

¹⁷⁷ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 53.

territoris, i que la República havia suprimit. Els administradors territorials eren el següent esglaió de l'aparell colonial, els quals havien de ser obligatòriament membres de la Guàrdia Colonial¹⁷⁸, i que a cada demarcació territorial eren els encarregats de controlar les anomenades *jefaturas*, la clau del govern indirecte. Les *jefaturas* es basaven en el poder tradicional del territori, on els caps polítics locals, els qual eren negres assimilats, feien complir l'ordre colonial als seus respectius poblats. Aquesta era la base i innovació del nou sistema colonial franquista, que institucionalitzava així un govern indirecte paral·lel al que feien servir les altres potències occidentals, i que garantia un control efectiu i total sobre la població¹⁷⁹. El sistema indirecte és un paradigma i una contradicció, ja que reconeix les institucions pròpies dels indígenes per crear noves autoritats colonials basades en la tradició africana i integrades en la política moderna. S'ha de tenir present, però, que aquest sistema tenia poc reconeixement públic, mancava de legislació, i mai s'esmentava al discurs oficial. La *jefatura* era, per tant, el darrer esglaió de l'aparell colonial, era qui realment estava en contacte amb la població del territori i el nexa amb l'Estat, s'encarregava de mantenir l'ordre i les disposicions colonials, però alhora actuava de paret en els conflictes i resistències de la població¹⁸⁰ (conjuntament amb El *Patronato de Indígenas*, que tenia més prerrogatives amb la nova legislació¹⁸¹). El sistema judicial també es va modificar mitjançant un decret del mateix 1938, que diferenciava entre «tribunals ordinaris», subjectes a la llei peninsular pels colons i els negres emancipats, i «tribunals indígenes», per a la població no emancipada, la qual tenia una incapacitat jurídica en tots els sentits, i que es regia per una llei més adaptada¹⁸². Amb aquesta legislació es va mantenir un sistema d'explotació colonial repressiu, en el qual els únics beneficiats eren un petit nombre de colons blancs amb negocis establerts al territori i a la metròpoli. Durant aquest primer període, gràcies al control militar, a la forta supremacia ideològica de l'Església i al govern indirecte¹⁸³, es va mantenir l'ordre a una colònia on el canvi de mentalitat de l'època també arribaria.

Després de la fi de la Segona Guerra Mundial el context canvià, i en el nou marc de la guerra freda, iniciada el 1947, les dues potències enfrontades es posicionaven a favor de

¹⁷⁸ Ibid., p. 54.

¹⁷⁹ CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 91.

¹⁸⁰ *ibid.*, p. 93.

¹⁸¹ MUAKUKU, Fernando. *Guinea Ecuatorial. De la esclavitud colonial a la dictadura nguemista*. Carena: Barcelona, 2000, p. 26.

¹⁸² CAMPOS SERRANO, Alicia. El régimen colonial... *op. cit.*, p. 95.

¹⁸³ *ibid.*, p.106.

la descolonització¹⁸⁴. En aquest context començaren a sorgir amb força arreu d'Àfrica moviments nacionalistes que clamaven per la independència d'unes colònies sotmeses a espoli i a la repressió. Aquest també fou el cas de la Guinea Espanyola, on els fills dels negres emancipats educats a la metròpoli i els indígenes propers a l'aparell colonial van esdevenir una elit fortament anticolonialista. El 1950 es va crear un primer moviment anomenat *Cruzada de Liberación*¹⁸⁵, que l'any 1954 esdevindrà el famós *Movimiento Nacional de Liberación de Guinea Ecuatorial* (MONALIGE), encapçalat per personatges que tindran un paper clau en el futur del país (Acacio Mañé, Anastasio Ndongo, Enrique Nvo, Francisco Ondó, etc.)¹⁸⁶. La repressió vers aquest moviment, amb l'assassinat d'Acacio Mañé per part de la Guàrdia Colonial¹⁸⁷, la pèrdua recent del protectorat del Marroc, i la pressió internacional, sobretot d'ençà de l'ingrés d'Espanya a l'ONU el 1955, van fer canviar d'estratègia colonial el règim de Franco el 1959.

La pressió de l'ONU, sobretot després de l'assassinat de Mañé, va propiciar que Espanya adoptés un discurs ambigu i reaccionari, similar al portuguès, davant les demandes descolonitzadores de l'organisme. Aquest discurs consistí a afirmar que les colònies eren part del seu territori nacional, i per tant indivisible¹⁸⁸. Per justificar-ho es va iniciar la provincialització del Sàhara Occidental i de l'Ifni el 1958, i de Guinea, el 1959. Amb aquest fet es posava jurídicament fi al colonialisme, i la colònia equatorial es dividia ara en dues províncies espanyoles: Fernando Poo i Río Muni. Aquest fet no va significar en cap moment la fi del domini colonial, emmascarat sota l'anomenat respecte a les peculiaritats locals que perpetuaven el sistema, i sota l'aparició de diputacions provincials i ajuntaments¹⁸⁹, ja que els drets dels seus habitants no van arribar mai a ser equiparables als dels habitants de la metròpoli¹⁹⁰ (tanmateix, cal tenir present que els habitants de la metròpoli vivien en un règim dictatorial, i per tant, estaven privats de drets democràtics). Així, doncs, la provincialització ho canviava tot per no canviar res. El nacionalisme guineà es va anar fent més fort en aquest període, articulat en la clandestinitat i amb nous agents com l'IPGE (*Idea Popular de Guinea Ecuatorial*)¹⁹¹.

¹⁸⁴ INIESTA, Ferran. *op. cit.*, p. 202.

¹⁸⁵ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 72.

¹⁸⁶ *ibid.*, p. 74.

¹⁸⁷ *ibid.*, p. 76.

¹⁸⁸ CAMPOS SERRANO, Alicia. *De Colonia a Estado: Guinea ecuatorial, 1955-1968*. CEPC: Madrid, 2002, p. 105.

¹⁸⁹ MUAKUKU, Fernando. *op. cit.*, p. 45.

¹⁹⁰ CAMPOS SERRANO, Alicia. *op. cit.*, p. 79.

¹⁹¹ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 90.

L'Estat espanyol continuava amb la repressió i persecució d'un moviment amb molts adeptes dins les classes populars guineanes; l'any 1962 un destacat líder nacionalista, Enrique Nvo, va desaparèixer¹⁹², i d'altres varen ser empresonats i torturats. El fracàs d'aquesta estratègia, juntament amb més pressions per part de la comunitat internacional, van portar el règim a fer un darrer pas a la desesperada: la concessió d'un règim d'autonomia, fet que entrava en contradicció amb el mateix sistema franquista peninsular.

El 1964, i després d'un gran debat, es concedí a la Guinea Espanyola l'autonomia administrativa i econòmica. El nou govern estaria dirigit per un guineà proper a l'aparell franquista, Bonifacio Ondo, i tindria Francisco Macias Nguema, futur dictador, com a vicepresident¹⁹³. Ambdós pertanyien a un nou i únic partit reconegut anomenat MUNGE (*Movimiento de Unión Nacional de Guinea Ecuatorial*)¹⁹⁴. El MUNGE fou un partit a imatge del *Movimiento Nacional*¹⁹⁵, integrat per persones properes a l'aparell colonial i a l'administració espanyola, considerat de caràcter nacionalista moderat. L'autonomia, alhora, va arribar amb la promesa d'un pla de desenvolupament que mai s'aplicà, i que generà la desconfiança entre les noves elits i les classes populars. El nou sistema s'estava col·lapsant, i mostra d'això fou la vaga general de funcionaris de l'any 1966¹⁹⁶, exercint així un dret no reconegut per la metròpoli. La vaga fou convocada per la *Unión General de Trabajadores de Guinea Ecuatorial* (UGTGE), una organització sindical propera al MONALIGE, que s'havia format el 1959 per fer front al sindicalisme vertical i a les cooperatives oficials¹⁹⁷. Aquell mateix any Espanya va anunciar la convocatòria d'una conferència constitucional, que haurà d'organitzar unes eleccions lliures que portaran la colònia a la independència, a causa del malestar al territori i de la pressió de les Nacions Unides, en especial d'Estats Units¹⁹⁸.

La conferència, que havia d'establir les bases de la independència, ràpidament es convertí en una discussió interna sobre si Guinea s'hauria d'independitzar com a unitat

¹⁹² Segons Ndongo (ibid., p. 92) va ser assassinat, però el fet encara no s'ha demostrat, i la seva figura jurídica és encara avui dia de desaparegut. Tot i així, l'any 2006 el govern de Guinea Equatorial, mitjançant un decret, va declarar màrtirs **Acació Mañé, Enrique Nvo i Salvador Ndong**, els tres líders nacionalistes que varen morir a causa de la repressió espanyola.

¹⁹³ MUAUKUKU, Fernando. *op. cit.*, p. 53.

¹⁹⁴ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 97.

¹⁹⁵ CAMPOS SERRANO, Alicia. *op. cit.*, p. 196.

¹⁹⁶ CAMPOS SERRANO, Alicia. *op. cit.*, p. 204.

¹⁹⁷ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 106.

¹⁹⁸ MUAUKUKU, Fernando. *op. cit.*, p. 57.

nacional, opció defensada pels representats de Río Muni, o sobre si hauria de mantenir la separació provincial i esdevenir dos països diferents, tal com demanaven els representants bubis de l'illa de Fernando Poo. A causa de la falta d'acord vers aquesta problemàtica, la conferència s'hagué de suspendre, i se'n va convocar una segona, amb posicions més apropiades, on Espanya defensava la independència conjunta i no la separació territorial, posició que es va acabar imposant malgrat l'oposició de la *Unión Bubi*¹⁹⁹. Finalment es va acordar la celebració d'unes eleccions lliures on es presentaven diversos partits: MUNGE, amb Bonifacio Ondó, candidat més proper a l'Estat espanyol; MONALIGE, amb Anastasio Ndongo, històric líder nacionalista; *Unión Bubi*, amb Edmundo Bosio, representant del nacionalisme bubí, que reivindicava la independència de l'illa; i *Secretariado Conjunto*, amb Macías Nguema al capdavant, un partit sorgit amb dissidents dels altres partits i clarament antiespanyolista²⁰⁰. Finalment Macías Nguema va guanyar a la segona volta d'unes controvertides eleccions, i va esdevenir així el primer president de la Guinea Equatorial independent²⁰¹.

Macías tingué des d'un primer moment tenses relacions amb l'antiga metròpoli, sobretot quan, després de diversos atacs a símbols colonials i enfrontaments del nou govern amb la Guàrdia Civil, Espanya va decidir deixar morir l'antiga colònia d'inanició econòmica²⁰². Aquests mesos foren de gran tensió entre els colons que restaven al territori i la Guàrdia Civil, d'una banda, i les noves autoritats, de l'altra. El govern de Guinea va instar a la retirada de la bandera espanyola del domicili de l'ambaixador, un fet que va provocar una crisi institucional durant la qual la Guàrdia Civil, amb la força de les armes, va ocupar infraestructures estratègiques al territori²⁰³. Després de la intervenció de l'ONU, finalment el 1969 tots els colons que quedaven al territori hagueren de marxar per la força, després de la mort d'un ciutadà espanyol en els diversos enfrontaments²⁰⁴. En aquest moment s'inicià una època de terror per part de Macías, en la qual es calcula que van morir entre 20.000 i 50.000 persones a causa de la repressió, d'una població total de 350.000 habitants. D'aquests fets la península mai en

¹⁹⁹ *ibid.*, p. 60.

²⁰⁰ El procés d'independència de Guinea és molt ampli i complex. Per entendre totes les dinàmiques, l'obra d'Alicia Campos Serrano és la més completa: CAMPOS SERRANO, Alicia. *De Colonia a Estado: Guinea ecuatorial, 1955-1968*. CEPC: Madrid, 2002.

²⁰¹ MUAUKUKU, Fernando. *op. cit.*, p. 62.

²⁰² NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 155.

²⁰³ *Ibid.*, p. 157.

²⁰⁴ *Ibid.*, p.163. Ambdós països es van acusar de la mort, i encara avui dia el tema no s'ha resolt. Sobre l'intent de cop d'estat d'Espanya la bibliografia de Donato Ndongo de 1977 (*op. cit.*) és la més completa.

tingué notícies, perquè els afers de l'antiga colònia es van decretar matèria reservada fins al 1976, i es va condemnar així Guinea a l'oblit institucional.

El Protectorat del Marroc

Jurídicament hi ha una gran diferència entre un protectorat i una colònia, fet que s'ha de tenir present per entendre la particular gestió del territori, i que també correspon a una dinàmica general i no particular de l'estat. Una colònia és un territori sobre el qual hi ha total sobirania, i que comporta una teòrica assimilació dels habitants pel fet que necessiten una tutela constant de la metròpoli a causa dels nivells inferiors de civilització que tenen, teoria aplicada sobretot a l'Àfrica sudsahariana²⁰⁵. En canvi, un protectorat és un territori que ha de ser guiat o gestionat per la metròpoli mitjançant un govern indirecte, i sobre el qual ha d'haver-hi un respecte vers els costums i particularitats locals²⁰⁶. A la pràctica l'única diferència és que en el protectorat es reconeixia jurídicament el govern indirecte, mentre que a l'Àfrica negra, malgrat que era també la forma més habitual, mai no es va reconèixer. El respecte als costums i institucions pròpies sí que és una particularitat de model, ja que al Marroc mai no es va practicar una política d'evangelització com sí que va passar a Guinea, fet característic i que quedà legislat en l'acord francoespanyol, que l'any 1912 va reconèixer la sobirania espanyola sobre el nord de l'Àfrica²⁰⁷.

L'acord esmentat entre els dos països va marcar sempre la política i gestió al protectorat del Marroc, i reconeixia des del primer moment l'autoritat del sultà (part francesa) i del califa (part espanyola), un fet que donava una cara més amable a la conquesta. Tot i que a la pràctica el Marroc i les seves institucions perderen la sobirania²⁰⁸ en favor de l'Alta Comissaria, l'òrgan d'administració per excel·lència al llarg de tot el domini colonial. La història del protectorat, però, va estar condicionada per la guerra i la resistència rifenya, i per això fins a la pacificació (1927) no hi hagué una veritable intenció d'organització política colonial, que sempre estigué marcada per un intens debat entre

²⁰⁵ VILLANOVA, José Luis. *El protectorado de España en Marruecos. Organización política y territorial*. Bellaterra; Barcelona, 2004, p. 53.

²⁰⁶ *Ibid.*, p. 54.

²⁰⁷ ARAGON, Manuel. *El protectorado español en Marruecos. La historia trascendida*. AECID; Madrid, 2012, p. 30, vol. II.

²⁰⁸ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 58.

militarisme i civilisme en la gestió, i pel paper del grup militar africanista al protectorat. Fou amb Primo de Rivera quan s'iniciaren reformes en l'administració, primer amb la creació de l'*Oficina de Marruecos* (1924), i posteriorment amb la instauració de la *Dirección General de Marruecos y Colonias* (1926) (DGMC), un organisme específic encarregat de la política colonial, molt centrat en el protectorat, que tenia l'objectiu de centralitzar la gestió i d'organitzar un ambiciós pla d'obres públiques, el qual resultà poc eficient²⁰⁹. La República va accentuar la política centralitzadora iniciada per Primo de Rivera, i va reorganitzar la DGMC en una secretaria, dues seccions dedicades al Marroc i a la resta de colònies, i tres negociats: un de militar, un d'obres públiques i un de sanitat. Aquesta reforma de 1931 estava destinada a desmilitaritzar el territori i impulsar actuacions de caràcter tècnic i social. Però, el 1935, amb el canvi de govern, es va tornar a reorganitzar tot entorn de l'ara anomenat *Dirección de Marruecos y Colonias*²¹⁰. L'administració republicana va ser ineficient i hi va destinar poca inversió, a causa dels constants canvis de govern i dels problemes interns²¹¹. Tot i això, cal recordar que les reformes dels diferents sistemes estaven subjectes sempre als acords francohispanos, i per tant la figura de l'Alta Comissaria i del califa Mazjen, l'autoritat local reconeguda, es van mantenir durant tots els períodes, i el que es modificava eren els organismes metropolitans als quals quedaven subjectes i l'acció pública al territori, la qual sempre va anar en detriment de la situació econòmica. En aquest sentit cal remarcar que a causa de la inestabilitat dels anys 20 i 30, tant al territori com a la mateixa metròpoli, no hi hagué una veritable política colonial estable, fet que només s'aconseguí durant el franquisme²¹².

És important esmentar que l'arribada de la República fou vista amb bons ulls pel *Comité de Acción Marroquí* (futur partit Istiqlal), el qual va elaborar un informe (1931) en què proposava una reforma administrativa i social moderada, i en què demanava més autonomia. La República i els partits d'esquerres el van descartar, mostra de la poca importància que donaven als problemes socials i a les seves reivindicacions (tret de la CNT, que sí que va adherir-se al sindicalisme marroquí)²¹³. En canvi, l'exèrcit, ben arrelat al territori d'ençà de la capitulació d'Abd-el-Krim, es va saber apropar a la

²⁰⁹ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 126-129.

²¹⁰ *Ibid.*, pp. 132-136.

²¹¹ *Ibid.*, p. 132.

²¹² ALBET-MAS, Abel *et alii*. Geografía, ordenación de territorio y colonialismo español en Marruecos. *Cuadernos de trabajo social*, N° 4, 1996, p. 32.

²¹³ ALBET-MAS, Abel *et alii*. Geografía, ordenación... *op. cit.*, p. 24.

població, la qual coneixia molt bé, fet que permeté el reclutament de contingents marroquins que lluitaren a favor del bàndol nacional en la Guerra Civil²¹⁴, un fet que és mostra de l'estreta relació del règim amb aquest territori, i que en condicionarà la seva política²¹⁵.

El règim franquista va canviar radicalment l'acció pública al protectorat, el qual va gaudir des d'un primer moment de grans inversions materials i en infraestructures, un territori que econòmicament no era gaire productiu per a la metròpoli (no pels escassos recursos, sinó per la corrupció²¹⁶). Des de l'any 1941 fins al 1946 es va dissenyar grans plans urbanístics, sanitaris, hidràulics i agrícoles, així com el desenvolupament d'una gran xarxa de ferrocarrils i carreteres²¹⁷, que es va publicar el 1940 sota el nom *Acción de España en Marruecos: obra material*²¹⁸. Aquest fet s'explica pel paper que els marroquins van desenvolupar al llarg de la Guerra Civil, i que Franco volgué agrair amb inversions, però també respon a l'interès del règim franquista a frenar els moviments nacionalistes, els quals estaven ben organitzats, i que clamaven per la independència i sobirania pròpia, malgrat haver tingut durant la guerra un paper neutral. El resultat, però, fou totalment diferent, a causa de les dificultats econòmiques del mateix règim, que encara així va fer una forta inversió al territori amb intencions clarament propagandístiques²¹⁹. També durant aquest període, i per compensar l'ajuda del califa Mazjen durant la Guerra Civil, el govern franquista va potenciar l'educació i la cultura àrabs entre els habitants i, posteriorment, la seva llengua i religió, per frenar les reivindicacions nacionalistes. De totes maneres els nivells d'alfabetització durant el franquisme van ser molt precaris, i només van arribar al 13 % de la població musulmana²²⁰.

En l'àmbit de l'administració i gestió colonial, la política franquista va continuar complint els acords sobre el territori signats amb França, i l'Alta Comissaria, que era la màxima institució al territori, i l'alt comissari, que n'era el representant, es van mantenir durant el període. El franquisme, però, va iniciar una reforma administrativa amb la

²¹⁴ Ibid., p. 25.

²¹⁵ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 94.

²¹⁶ Ibid., p.78. Diversos autors es refereixen a aquest fet amb el terme *rapiña económica*, ja que els grans escàndols de corrupció del període (apropiació de fons públics, cobrament de comissions il·legals, concessions irregulars de terres, etc.) sumats als pocs recursos naturals, van fer del protectorat un territori poc rendible per a la metròpoli.

²¹⁷ Ibid., pp. 94-95.

²¹⁸ ALBET, Albel *et ali.* Geografia, ordenación... *op. cit.*, p. 26.

²¹⁹ Ibid., p. 44.

²²⁰ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 102-103.

finalitat de mantenir l'ordre públic, que era la seva màxima preocupació. Aquesta reforma va donar encara més atribucions a l'alt comissari, que tenia al seu càrrec subdepartaments que s'encarregaven dels assumptes indígenes, d'hisenda i de l'ordre públic²²¹. A la península, seguint la reforma, es va reinstaurar de nou la *Dirección General de Marruecos y Colonias*²²².

El context de la Guerra Mundial va marcar un abans i un després al protectorat, ja que durant aquest període el règim franquista es caracteritzava per un afany imperialista²²³, amb l'objectiu d'aconseguir més territoris. Durant el conflicte es van enviar nombrosos destacaments militars al Marroc per a una possible invasió de territoris francesos, un dels clams més controvertits de la reunió amb Hitler a Hendaia²²⁴. D'aquesta manera, l'any 1940 Espanya, aprofitant la desfeta francesa, va incorporar Tànger al seu territori, però el desembarcament de les tropes aliades provocà que al final del conflicte l'Estat mantingués l' statu quo pel que fa a les possessions colonials, i hagué d'abandonar la seva política expansionista a la regió²²⁵.

Després del conflicte mundial el territori també es va veure influït pel canvi de mentalitat, però a diferència de Guinea, al Marroc els moviments nacionalistes tenien un fort arrelament arran de la instauració del protectorat. A finals dels anys 40, i malgrat que el govern de Franco va donar als nacionalistes moltes prerrogatives per contenir la seva força, aquests incrementaren la pressió interna i externa, en un context i en una regió amb afany descolonitzador²²⁶. El sultà, l'autoritat local més destacada, però que a la pràctica s'havia hagut de sotmetre a les autoritats francoespanyoles, en aquest moment va començar a donar suport públicament als moviments d'alliberament, fet que va provocar que el 1952 França el cessés del càrrec de manera unilateral²²⁷. Fins aquest moment el règim franquista havia estat tolerant amb aquests moviments, als quals permetia certa autonomia, ja que pensava que les sublevacions s'erigirien contra un règim francès criminalitzat pels nacionalistes i pel mateix Estat espanyol. La decisió de França va irritar el règim de Franco, el qual va seguir una estratègia desestabilitzadora a

²²¹ *ibid.*, p. 188.

²²² *Ibid.*, p. 137.

²²³ PRESTON, Paul. *Franco. Caudillo...* *op. cit.*, pp. 380-413.

²²⁴ Per veure els detalls d'aquest pla imperialista, l'obra de referència és: BOSCH, Alfred; NERÍN, Gustau. *El imperio que nunca existió. La aventura colonial discutida en Hendaia*. Plaza & Janes: Barcelona, 2001.

²²⁵ ALBET-MAS, Albe *et alii*. *Geografía, ordenación...* *op. cit.*, p. 25.

²²⁶ ARAGON, Manuel. *op. cit.*, p. 167, vol. III.

²²⁷ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 77..

la regió, que consistia a donar suport al sultà i als moviments d'alliberament per provocar disturbis i tensions al territori francès²²⁸. Franco va pensar que si el protectorat francès era l'objecte de les revoltes, el territori espanyol es veuria lliure dels moviments nacionalistes, amb els quals tenia un discurs tolerant. Però l'estratègia va fracassar, i França, que es trobava en ple conflicte a Algèria, va seguir un camí que el règim franquista no esperava: va reinstaurar l'autoritat del sultà Mohammed V (1955) i va anunciar que concediria la independència al territori²²⁹. Un cop França va anunciar la independència, el nacionalisme es va tornar reaccionari a la part espanyola (amb aixecaments de l'*Ejército de Liberación* a la zona del Rif i de Jebala²³⁰), i les autoritats franquistes van respondre amb una brutal repressió que no es corresponia amb el discurs proàrab que havia fet en els darrers temps. Els disturbis i la pressió de l'ONU van provocar que Espanya hagués d'abandonar el Marroc i que n'hagués de reconèixer la independència l'any 1956, en contra de la seva voluntat²³¹.

²²⁸ Ibid., p. 77.

²²⁹ Ibid., p. 77.

²³⁰ VILAR, Juan. Franquismo y descolonización en África. *Revista de historia contemporánea*, n. 30, 2005, p. 142.

²³¹ VILLANOVA, José Luis. *op. cit.*, p. 78.

El discurs colonial propi del règim

*España no limita al Sur con el Estrecho de Gibraltar.
No limitó jamás. No podría limitar nunca*²³²

Actualment és fàcil trobar abundant bibliografia sobre la ideologia pròpia que va desenvolupar el règim franquista, sobretot centrada en la seva relació amb la Falange, els moviments d'extrema dreta i l'Església, per explicar l'anomenat *nacionalcatolicisme*, la ideologia oficial d'una dictadura camaleònica que es va saber adaptar al seu context; del filofeixisme dels primers temps a esdevenir sentinella d'occident durant la guerra freda²³³. És difícil, però, trobar en aquests estudis l'estreta relació del règim amb el colonialisme fora de l'etapa imperialista de la Segona Guerra Mundial²³⁴, fet curiós si es té present que el règim va iniciar la seva sublevació a un territori colonial el 17 de juliol de 1936 i que va acabar amb la independència del Sàhara el 1975²³⁵. L'ideari colonial del règim és un dels seus fonaments ideològics, i en aquest sentit la qüestió rellevant seria aprofundir sobre si aquest discurs tenia trets diferencials amb els de la resta de potències occidentals²³⁶, o bé si s'adaptava al corrent colonialista imperant de l'època. L'antropòleg Gustau Nerín i l'historiador africanista Alfred Bosch són els autors que més s'han aproximat a aquesta problemàtica, per això ens remetem en aquest apartat a les seves tesis sobre el discurs colonial franquista, que serveixen com a base per a l'estudi de cas posterior. Alhora, l'obra de Sáez de Govantes de 1971, editada amb objectius clarament propagandístics, és clau per a aquesta anàlisi, que ha de permetre clarificar l'essència del discurs colonial franquista.

Entrant en matèria, el règim franquista va crear una ideologia colonial pròpia entre el 1939 i el 1949, basada en «un discurs grandiloqüent sobre el sentiment africanista del poble espanyol»²³⁷. Aquest discurs se sustentava primerament per la suposada *hispanidad*, concepte creat arran del centenari de les independències americanes, que el

²³² DÍAZ DE VILLEGAS, José. *África a través del pensamiento español. De Isabel la Católica a Franco*. Instituto de Estudios Africanos (I.D.E.A): Madrid, 1941, p. 15.

²³³ La bibliografia sobre aquesta qüestió és molt àmplia, i en aquest treball ens remetem a la síntesi feta per Borja de Riquer. DE RIQUER, Borja. *La dictadura de Franco*. FONTANA, Josep; VILLARES, Ramón. *Historia de España*. Crítica; Barcelona, 2010, vol. 9, p. 77-119.

²³⁴ PRESTON, Paul. *Franco. Caudillo...* op. cit., pp. 380-442.

²³⁵ BOSCH, Alfred. op. cit., p. 480.

²³⁶ INIESTA, Ferran. op. cit., pp. 75-80.

²³⁷ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* op. cit., p. 16.

1931 reformulà Ramiro de Maeztu²³⁸, i apel·lava a la unió natural de tots els pobles de parla castellana que en algun moment varen pertànyer a un enyorat imperi espanyol, molt present en l'univers franquista. És evident que quan aquest influent intel·lectual de la dreta espanyola més intransigent, i recurrent col·laborador de la *Revista de Tropas Coloniales*, reformulà aquesta doctrina feia referència a l'Amèrica Llatina, i tenia la intenció de refer els llaços amb uns territoris perduts, que si no es podien mantenir políticament, sí que podien per un nexa cultural²³⁹:

«La palabra se debe a un sacerdote español y patriota que en la Argentina reside, D. Zacarías de Vizcarra. Si el concepto de Cristiandad comprende y a la vez caracteriza a todos los pueblos cristianos, ¿por qué no ha de acuñarse otra palabra, como ésta de Hispanidad, que comprenda también y caracterice a la totalidad de los pueblos hispánicos?»²⁴⁰

El règim franquista i els seus intel·lectuals agafaren aquesta doctrina un cop acabada la guerra, per reformular-la i integrar-hi els territoris africans²⁴¹, que per petits que fossin, eren l'única prova de força colonial d'un temps passat que s'havia de recuperar. La *hispanidad* era, pel règim franquista, una eina per aglutinar la població espanyola en un projecte nacionalista comú²⁴², però per argumentar que aquesta *hispanidad* també tenia una tradició africana va haver d'integrar altres figures i referents de l'africanisme decimonònic, que ajudaren a justificar un nou discurs amb molt poca tradició pública. El concepte *hispanidad africana* va arrelar dins de l'africanisme franquista, com bé feia referència Sáez de Govantes:

«Aunque quedara poca hispanidad en África, seguirá existiendo en España y los españoles. No será un sentimiento compartido ni puede que exista una completa ósmosis como en el caso de Hispanoamérica, pero la historia, y la estadística, así como el imperativo geográfico, muestran sólidas razones que son pilares de la hispanidad africana».²⁴³

En aquest context el règim va recuperar també el pensament regeneracionista de Joaquín Costa, un intel·lectual africanista impulsor, juntament amb altres figures, de la *Sociedad Española de Africanistas y Colonialistas*²⁴⁴. Aquest intel·lectual fou el

²³⁸ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* op. cit., pp. 12-13.

²³⁹ DE MAEZTU, Ramiro. La hispanidad. *Revista acción española*, 15 desembre de 1931, n. 1.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* op. cit., pp. 12-13

²⁴² Ibid., p. 12.

²⁴³ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 231.

²⁴⁴ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p. 13.

creador de les teories *hispanomarroquines*, les quals defensaven que la cultura d'ambdues bandes de l'estret, a causa d'un contacte mil·lenari, tenien una mateixa base cultural, que ell anomenà *iberoberber*. L'africanisme militarista de la RTC, primer, i del franquisme, posteriorment, van adaptar aquests postulats i els van fer seus; una cultura comuna entre el Marroc i Espanya només podia significar la unió del destí dels dos pobles sota una mateixa sobirania, i es justificava així l'empresa colonial africana²⁴⁵. Amb l'adopció d'aquesta teoria el franquisme no pretenia equiparar els espanyols amb els africans, sinó que era una simple justificació històrica de la presència espanyola als territoris i de la tasca civilitzadora, Àfrica esdevenia un dret espanyol:

«De algunos años a esta parte, España padece de nostalgia, y es la nostalgia de África: así como va renaciendo á la nueva vida, la memoria obliterada se aviva, la naturaleza reclama sus fueros, el pasado se hace presente, la corriente de la historia interrumpida por obra de la violencia, se restablece, y mes por mes, día por día, España siente crecer sus simpatías por el Moghreb, y resueltamente ya, quiere acercarse al pueblo marroquí».²⁴⁶ Joaquín Costa

En la construcció d'aquest discurs també serà clau la figura del geògraf Gonzalo de Reparaz, un vell conegut de la *Revista de Tropas Coloniales*. Com ja s'ha esmentat fou en aquesta publicació on va desenvolupar la seva teoria d'Espanya com a nació africana²⁴⁷, ràpidament abraçada per l'africanisme i el franquisme gràcies a una explicació científica basada en el determinisme geogràfic. El geògraf vinculat a l'africanisme militarista, i amb una tasca més que coneguda tant al Marroc com a Guinea, però, un cop iniciada la guerra no va donar suport al cop d'estat, i fins i tot s'integrà a la revista *Solidaritat Obrera* i a la CNT²⁴⁸, fet que explica l'òbit institucional del règim vers la seva figura, que passarà a ser la d'un intel·lectual maleït. A partir de la seva mort el 1939, curiosament, l'africanisme franquista es va apropiat de les seves idees sense esmentar-lo mai, i el món anarquista, on era venerat, de la seva figura²⁴⁹.

²⁴⁵ NERÍN, Gustau. *història en blanc...* op. cit., p. 15.

²⁴⁶ Discurs complet de Joaquín Costa: *Los intereses de España y Marruecos son armónicos*. 30 marzo de 1984, Madrid.

²⁴⁷ AIXELÀ, Yolanda; MALLART, Lluís; MARTÍ, Josep. *op. cit.*, p. 19.

²⁴⁸ **Gonzalo Reparaz** (1860-1939) fou un intel·lectual atípic, fet que explica l'oblit de la seva figura malgrat el gran llegat acadèmic que deixà. Molt proper a l'univers conservador es va anar apropant a finals de la dictadura de Primo de Rivera a l'univers anarquista. A l'inici de la guerra el geògraf de 76 anys es trobava en grans dificultats econòmiques, i els anarquistes es van fer càrrec de la seva figura, la qual admiraven. La CNT el va integrar al seu aparell periodístic, on l'autor defensava que la revolució anarquista, que va viure en primera persona, era el mitjà per refundar Espanya des de l'iberisme i la descentralització. El 1939 morí camí de l'exili mexicà. A: ANTA, Javier (D.E.A. 2006-2007: ub).

²⁴⁹ AIXELÀ, Yolanda; MALLART, Lluís; MARTÍ, Josep. *op. cit.*, p. 27.

En aquest context es recuperen figures com ara Donoso Cortés, Carvajal, Saavedra o d'altres intel·lectuals africanistes que al s. XIX havien defensat un discurs *iberoafricà*²⁵⁰, i trobaven la cultura espanyola més propera a l'africana que no pas de l'europea²⁵¹. Aquest discurs va agradar al primer franquisme, que aïllat internacionalment després de la guerra, justificava així la seva desvinculació del món europeu, considerat aliè. Aquestes teories havien tingut diversos defensors al llarg del s. XIX i XX, però no fou fins a l'arribada del franquisme que aquesta ideologia s'institucionalitza i es defensa com a ideologia d'Estat²⁵²: Espanya té un vincle històric i sagrat amb Àfrica, i de retruc, amb tots els pobles que han format part del seu imperi (aquesta és la idea de l'*España Grande* compartida per aquell africanisme militarista que s'inicia amb Isabel la Catòlica²⁵³):

«A partir, sobretudo, de 1939, final de nuestra guerra de Liberación [...]. Es entonces cuando surge la segunda etapa de nuestro africanismo reanudado. Y es cuando España parece volver a encontrarse a sí misma en todo [...]. España, en progresión geométrica y casi contra reloj, hace en Guinea, en Sahara, en Ifni y en Marruecos, una obra completa, honda y rápida».²⁵⁴

Mostra d'aquest fervent discurs colonial serà la creació per part del franquisme de l'*Instituto de Estudios Africanos* (I.D.E.A) el 1945, per reconduir l'africanisme espanyol centrat en el Marroc a un africanisme global (en què la Guinea Espanyola i d'altres territoris africans tindrien un paper destacat). L'I.D.E.A fou el màxim òrgan intel·lectual de l'africanisme franquista i el responsable directe de la creació d'aquest discurs colonial propi i de la propaganda pertinent²⁵⁵. El director de l'IDEA fou el general Díaz Villegas, destacat «heroi» de la *División Azul*²⁵⁶ i que alhora era l'encarregat de la *Dirección General de Marruecos y Colonias*²⁵⁷. La seva figura exemplifica perfectament la unió, durant el franquisme, de l'africanisme acadèmic, aquell que naix al s. XIX, i l'africanisme militarista, un sincretisme que explica aquest discurs propi:

²⁵⁰ *ibid.*, p.10.

²⁵¹ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* op. cit., p. 15.

²⁵² *Ibid.*, p. 16.

²⁵³ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 3.

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 48.

²⁵⁵ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 322.

²⁵⁶ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p10.

²⁵⁷ CALVO, Lluís. Antropologia aplicada a Espanya? Alguns apunts històrics. *Revista d'Etologia de Catalunya*, n. 20, 2002, pp. 44-53.

«Ni ayer, ni hoy, ni mañana los problemas de África podrán, pues, sernos en modo alguno ajenos. África, para el español —como dijo Costa—, comienza en la planta de los pies y termina en el pelo de la cabeza».²⁵⁸

L'I.D.E.A, sempre vinculat al CSIC, es creà el 17 de juliol (decretat el dia d'Àfrica en època franquista) de 1945 mitjançant un decret del BOE²⁵⁹, i serà, des d'aquest moment, la institució encarregada de construir acadèmicament la teoria colonial franquista. L'organisme gaudia d'un estatus diferenciat dins del món acadèmic, ja que també depenia de la *Dirección General de Marruecos y Colonias*, i per tant era controlat des de la Presidència del Govern²⁶⁰. Alguns africanistes desvinculats de l'IDEA i contraris al règim, però, consideraren amb posterioritat que l'adscripció de l'organisme al CSIC fou una maniobra política dels africanistes militaristes per donar a la seva particular visió un to academicista i un cert rigor científic, per encobrir així la funció propagandística que tenia l'Institut²⁶¹. La revista *África*, que abans havia dirigit el general Franco, va reaparèixer l'any 1942 sota la direcció de Villegas, vinculada a *posteriori* a la institució, i visualitzà així la fusió que el franquisme havia fet dins de la branca acadèmica dels estudis africans, on el militarisme gaudia d'un paper destacat²⁶², i on el marroquisme inicial esdevenia un africanisme, en teoria, més global. Malgrat la funció propagandística, no es pot obviar, com bé detalla el Dr. Bosch, que molts acadèmics prestigiosos van formar part de l'Institut, i van publicar sota el seu segell grans aportacions de caràcter antropològic, històric i geogràfic, de les quals cal ponderar-ne el valor²⁶³. La tasca divulgadora de l'I.D.E.A es materialitza en 325 monografies especialitzades, diverses revistes acadèmiques, i l'organització d'un gran nombre de congressos i col·loquis²⁶⁴. L'Institut, però, es nodria del franquisme, i amb la caiguda del règim l'IDEA també caigué, i va desaparèixer el mateix 1975. En aquest sentit cal recordar la funció del discurs colonial segons Said, la creació d'un coneixement, real o no, que justifica l'empresa colonial; i en aquest sentit l'I.D.E.A va complir perfectament la funció.

²⁵⁸ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* op. cit., p. 14.

²⁵⁹ BANDRÉS, Javier; LLAVONA, Rafael. Psicología y colonialismo en España: en busca del cociente intelectual del negro. *Psycologia Latina*, 2010, vol. 1, n. 2, p.155.

²⁶⁰ *ibid.*, p.156.

²⁶¹ DARIAS, Victoriano. El africanismo español y la labor divulgadora del Instituto de Estudios Africanos. *Revista Latina de comunicación social*, n. 46, 2002, p. 2.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 320.

²⁶⁴ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 207.

El discurs africanista que es va potenciar des de l'I.D.E.A pretenia ja des de la seva creació desmarcar-se i diferenciar-se del colonialisme que abanderaven les altres potències occidentals, copiant el model portuguès i el seu *lusotropicalisme*²⁶⁵. Així es creà el discurs propi colonial del franquisme, amb la *hispanidad* de Maeztu, barrejada amb el regeneracionisme de Joaquín Costa, i el *lusotropicalisme* de Freyre (reinterpretat per Salazar), discurs que el Dr. Nerín anomena *hispanotropicalisme*. Aquesta teoria colonial pretenia marcar distàncies amb el discurs de la resta de potències i apropar-se a la concepció colonial de Portugal i Salazar. Aquest *hispanotropicalisme* diferenciava el colonialisme espanyol de la resta en cinc punts; l'africanitat d'Espanya, la missió civilitzadora històrica del poble espanyol, l'absència d'actituds racistes per part dels colons espanyols, la falta d'explotació econòmica dels territoris colonials, i la difusió d'un mestissatge entre races gràcies a aquest antiracisme hispà²⁶⁶. No cal dir que aquest suposat tret diferencial fou un invent allunyat de la realitat, perquè a la pràctica el colonialisme espanyol fou igual que el de la resta de països, i la cerca d'una diferenciació correspon més a la ideologia pròpia del règim i al context d'aïllament²⁶⁷.

El primer franquisme tenia una lògica imperialista molt forta, i argumentava drets històrics d'Espanya vers el Marroc, Guinea, i altres territoris francesos, fet discutit a Hendaia en la famosa reunió amb Adolf Hitler, en la qual la petició de més territoris colonials per a l'Estat fou un tema transversal²⁶⁸. El fet imperial era un tret de la ideologia franquista i, fins a la derrota de l'Eix, el franquisme va tenir present la possibilitat de recuperar la glòria perduda i de tornar a ser una potència de primer ordre mitjançant més possessions africanes. Però la guerra va acabar amb la victòria dels aliats, i Franco, que veïé que el seu imperi es reduïa només a un petit territori tropical i al nord del Marroc, va posar èmfasi en aquest *hispanotropicalisme*, i abandonà el discurs expansionista²⁶⁹, i va incorporar així els africanistes intel·lectuals de tot tipus (fins i tot els més liberals) a la propaganda colonial i a l'I.D.E.A²⁷⁰. Aquest discurs diferencial es va enfortir en els anys 50, quan la descolonització ja era un fet defensat per l'ONU i només les dictadures ibèriques rebutjaven el nou context. La intenció de

²⁶⁵ NERÍN, Gustau. *Història en blanc... op. cit.*, p. 12.

²⁶⁶ *ibid.*

²⁶⁷ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 635.

²⁶⁸ Veure: BOSCH, Alfred; NERÍN, Gustau. *El imperio que...*, *op. cit.*

²⁶⁹ AIXELÀ, Yolanda; MALLART, Lluís; MARTÍ, Josep. *op. cit.*, p. 24.

²⁷⁰ NERÍN, Gustau. *Història en blanc... op. cit.*, p. 13.

mostrar un mode colonial propi era clau per justificar la presència al territori, sumada a l'estratègia de la provincialització un cop es perdé el protectorat²⁷¹, que era una còpia de l'estratègia seguida per Salazar²⁷². És, per tant, necessari veure les particularitats del discurs colonial franquista, inspirat en el portuguès, però amb menys base teòrica, ja que cal dir que el model lusità tenia el colonialisme molt més arrelat, i que malgrat l'intent del règim de potenciar la identitat iberoafricana i subvencionar una forta propaganda colonial, per la societat civil les colònies de l'Estat eren cosa d'un passat llunyà del qual quedaven algunes engrunes, a més del fet que les guerres colonials no havien deixat un bon record en la població. L'africanisme interessava al règim, Franco n'era un ferm exemple²⁷³, però molt poc a una ciutadania amb un sentiment colonialista molt poc arrelat²⁷⁴:

«España es un pueblo que de veras, muy de veras, entiende a los musulmanes, y sabe compenetrarse con ellos. Nos quieren. Nos agradecen una actitud siempre adivinadora en nosotros, y que ahora ven traducidas en actos importantes. La adhesión de los marroquíes a la Causa Nacional española desde el primer instante, no es obra de casualidad, sino que tiene raíces muy profundas».²⁷⁵

Cal parar atenció a la manipulació d'aquest discurs que apel·lava a una africanitat històrica del poble espanyol. S'ha de tenir present que l'africanisme intel·lectual del s. XIX era una posició molt marginal, que no va començar a tenir força fins després de la pèrdua de Cuba, sobretot dins dels cossos militars en el context de les campanyes de Marroc i amb l'arribada del franquisme, que potencià el moviment intel·lectual africanista²⁷⁶. Mostra d'això és que Espanya sempre havia mirat Amèrica com una àrea d'influència, i a la conferència de Berlín envià una comitiva testimonial a causa del poc interès africà. Però amb el franquisme Àfrica va deixar de ser un territori marginal per esdevenir una prioritat per a un poble espanyol «escollit per guiar el seu camí»²⁷⁷. El catolicisme servia d'eina transversal per a aquesta fita, ja que dins del discurs *hispanotropicalista* la religió portada per Espanya a tots els indrets del planeta era el nexa que mantenia unida la metròpoli amb les antigues colònies, i servia com a exemple de la seva tasca històrica, malgrat que aquestes afirmacions tinguessin fortes

²⁷¹ *ibid.*, p.11.

²⁷² NERÍN, Gustau. El mito franquista y la realidad de la colonización de Guinea. *Estudios de Asia y África*, v. XXXII, 1, 1997, p. 12.

²⁷³ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p. 21.

²⁷⁴ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 596.

²⁷⁵ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p. 223.

²⁷⁶ NERÍN, Gustau. *Història en blanc...* *op. cit.*, p. 15.

²⁷⁷ *ibid.*, p. 17.

contradiccions amb les tesis feixistes de l'època (s'ha de tenir present que no és el cas del Marroc, on mai es va practicar l'evangelització)²⁷⁸.

S'ha de precisar també sobre aquest suposat no racisme del colonialisme hispànic, justificat per un suposat mestissatge racial. Malgrat que sí que és cert que el mestissatge fou un fet durant la colonització²⁷⁹, no es pot afirmar, en contra del discurs oficial, que el colonialisme espanyol practiqués res semblant a la igualtat racial²⁸⁰. El règim franquista estava convençut de la superioritat de la raça blanca i de l'herència biològica hispana, i va defensar una clara política discriminatòria i de segregació, lluny del seu discurs oficial²⁸¹. Això va canviar, només aparentment, quan la colònia nord-africana es va independitzar, i les pressions internacionals sobre el golf de Guinea eren ja ineludibles. Per això, en un darrer intent de control, l'Estat va iniciar la provincialització del que restava del seu món colonial, i va començar una política d'assimilació en tots els sentits, que pretenia equiparar els ciutadans d'ambdós territoris²⁸². Però, com bé definí Donato Ndong, aquesta política fou a «punta de pistola» i un etnocidi²⁸³, que se centrava en els àmbits culturals i lingüístics, i no pas en els polítics. Per tant, és evident que aquest discurs antiracista era un rentat de cara davant la comunitat internacional, i una eina amb afany diferenciador, però mai una realitat. Exemple d'això és el fet que l'I.D.E.A va finançar diversos estudis que demostraven la inferioritat intel·lectual dels negres, amb l'objectiu d'adaptar la política educativa als territoris colonials a les seves «capacitats mentals»²⁸⁴. De totes maneres l'africanisme franquista sempre va defensar uns postulats antiracistes com a tret diferencial:

«España ha estado siempre lejos del “apartheid” y jamás ha existido en sus territorios africanos discriminación racial. El español ha tratado al nativo de Africa como a un hermano, sin ese complejo de superioridad que suele dominar a los demás europeos».²⁸⁵

Un altre tret diferencial del discurs és el suposat altruisme de l'*hispanotropicalisme*. És per això que el règim va intentar amagar l'alta rendibilitat econòmica que Espanya treia

²⁷⁸ *ibid.*, p. 22.

²⁷⁹ Gustau Nerín (*op. cit.*) és l'autor que més ha aprofundit en aquesta problemàtica, així com Susan Martín (*op. cit.*).

²⁸⁰ CALVO, Lluís. *op. cit.*, pp. 44-53.

²⁸¹ NERÍN, Gustau. *Història en blanc... op. cit.*, p. 18.

²⁸² *ibid.*, p. 18.

²⁸³ NDONGO, Donato. *op. cit.*, p. 187.

²⁸⁴ BANDRÉS, Javier; LLAVONA, Rafael. *op. cit.*, p. 154.

²⁸⁵ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 28.

de les colònies subsaharianes, i ometre per tant el motiu real d'aquest colonialisme²⁸⁶ (i de tots), l'espoli en benefici de la metròpoli. Per aquest motiu, malgrat que és més que conegut que els negocis de la fusta i el cacau eren molt rendibles, i que personatges destacats del règim, com Fraga Iribarne o Carrero Blanco, tenien negocis milionaris en aquests territoris, el discurs oficial fou sempre en favor de la civilització i en contra del colonialisme, i el benefici econòmic quedava en un pla marginal, i fins i tot criticat. El mateix Franco deia:

«Vosotros sabéis que España no es ni ha sido nunca colonialista, sino civilizadora y creadora de pueblos, que es cosa bien distinta. El colonialismo es la explotación del débil por el fuerte, del ignorante por el avisado; es la utilización justa de las energías del país dominado para beneficiar al país dominante. La labor civilizadora es, precisamente, todo lo contrario. Es la ayuda del mejor situado al que lo está menos para hacerle avanzar en la búsqueda de su propio destino».²⁸⁷

El discurs colonial franquista negava oficialment l'explotació econòmica²⁸⁸, i d'alguna manera capgirava la situació afirmant que era la metròpoli la que invertia grans sumes de capital en la tasca civilitzadora d'aquests territoris²⁸⁹, fet poc creïble si es té present que gairebé totes les infraestructures colonials eren d'explotació, i poques eren destinades a millorar les condicions de vida dels autòctons, les quals van empitjorar notablement amb l'arribada dels colons blancs, que van alterar les seves formes tradicionals de vida. És cert que les colònies d'Ifni i Sàhara no eren rendibles, però els territoris del Marroc, de forma més minsas, i, sobretot, els de la Guinea Espanyola van aportar grans beneficis que ajudaren a mantenir l'economia autàrquica que Franco defensava per fer front a l'aïllament internacional²⁹⁰:

«Hace casi un siglo soldados españoles llevaron ya, en efecto, a Marruecos, al margen de la guerra, el ferrocarril, la urbanización el telégrafo [...]. Generosa y magna obra la de España en África! Pero África, para España, no es campo de expansión económica, ni sus tierras fueron jamás, como para otros, "colonias de explotación". Jamás el interés movió nuestra historia, ni entendemos gran cosa de su interpretación materialista. Para España, África, es mero asunto de

²⁸⁶ CALVO, Lluís. *op. cit.*, p. 44-53.

²⁸⁷ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p. 10.

²⁸⁸ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 595.

²⁸⁹ NERÍN, Gustau. *Història en blanc... op. cit.*, p. 21.

²⁹⁰ *ibid.*, p.25

una fe misional, sentimiento de deber histórico; función sencillamente de su geografía y de su pasado; plena cuestión sentimental y de amor fraterno».²⁹¹

La tasca civilitzadora sí que presenta paral·lelismes amb el discurs de la resta de potències, ja que totes varen justificar l'empresa colonial com una obligació amb el món que no havia assolit els nivells òptims de civilització. Però per l'Espanya franquista aquesta tasca emanava d'una voluntat divina («*Por el Imperio hacia Dios*»), ja que era considerada una nació escollida per difondre arreu la religió i la civilització²⁹², fet que li atorgava una certa superioritat i supremacia, i es presentava com la millor alternativa de model colonial:

«Y si Europa nunca debe abandonar su papel de guía de África, España tiene el deber de su africanismo por razones más hondas. El concepto de misión obliga mucho. Obliga a sacrificios y a mantener una ejecutoria en lo que Isabel supo dictar».²⁹³

Es pot concloure que la intel·lectualitat franquista va tractar de desenvolupar un discurs colonial singular amb el fi de mantenir *in extremis* les restes d'un imperi colonial, que amb el pas dels anys i el canvi de context era difícil de justificar. Aquest fou l'*hispanotropialisme*, copiat del model lusità però amb elements sincrètics propis com la *hispanidad* i el regeneracionisme africanista decimonònic. Aquest discurs va tenir el reconeixement oficial del règim i fou part de la seva ideologia d'Estat, en què el colonialisme tenia un paper destacat i preferent. Aquesta recerca de la singularitat era una estratègia diferenciadora, i el franquisme la va potenciar mitjançant institucions pròpies creades amb aquesta finalitat (I.D.E.A), que van tenir una gran activitat durant el període, per aconseguir posar el món colonial al servei de la seva causa nacional. S'ha de tenir present que el discurs expansionista va evolucionar cap a un discurs diferenciador. Així, doncs, el franquisme no fou estàtic, i es va adaptar als diferents escenaris, també en l'àmbit colonial.

²⁹¹ DÍAZ DE VILLEGAS, José. *op. cit.*, p. 10.

²⁹² NERÍN, Gustau. *Història en blanc... op. cit.*, p. 17.

²⁹³ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 19.

Estudi de cas: el discurs als mitjans del règim La Guinea Espanyola i Marroc

Després de veure com es va gestar l'africanisme del règim, l'evolució i els trets principals del seu discurs colonial, i de veure la situació d'aquests territoris durant la dictadura, es pretén fer una anàlisi comparativa de dos mitjans de comunicació vinculats al règim, per tal de veure com es canalitzava i representava aquest discurs a la pràctica. Els mitjans triats per a aquest apartat d'anàlisi han estat, per una banda, la publicació acadèmica *Cuadernos de Estudios Africanos*, i, per l'altra, el NO-DO (*Noticiarios y Documentales*). Com és evident l'univers dels mitjans de comunicació franquistes és molt ampli, i és impossible analitzar-ne el discurs de tot el conjunt, per això s'han hagut de delimitar mitjançant diversos criteris. D'una banda, l'elecció és deguda a la cerca de dos mitjans contraposats, en el sentit que la publicació *Cuadernos de Estudios Africanos* és de caràcter científic, i per tant està destinada a un públic més reduït i especialitzat, mentre que el NO-DO és un mitjà destinat a la totalitat de la població, i era el noticiari oficial del règim. L'objectiu és veure com es transmet globalment el discurs colonial a cadascun dels mitjans, i establir si hi havia o no diferències a causa dels destinataris, o si, per contra, era homogeni. D'altra banda, la tria també ha estat influïda per l'existència o no d'estudis d'aquest tipus; el món editorial de l'I.D.E.A ha estat força estudiat, i en destaca l'estudi, ja citat, fet per Alfred Bosch el 1985, però sobre *Cuadernos*, tret de la tesi doctoral de David Parra dipositada el 2012 a la Universitat de València²⁹⁴, no s'ha trobat cap estudi específic. *Cuadernos* no pertanyia a l'I.D.E.A si no al *Centro de Estudios Políticos*, i tot i que era una publicació de caràcter africanista i en la qual escrivien gairebé tots els membres de l'I.D.E.A, normalment ha estat oblidada en aquests tipus d'estudis per aquesta desvinculació. Per altra banda, el NO-DO, un mitjà sobre el qual hi ha una important quantitat d'estudis, no té cap que s'hagi centrat en la manera com el noticiari interpretava el seu món colonial.

Convé advertir que s'han hagut d'ajustar alhora les cronologies i les seccions estudiades, per tal de fer una anàlisi més realista. Per això s'ha optat per analitzar de manera separada els NO-DO sobre Guinea i el Marroc, i fer cada apartat amb una

²⁹⁴ PARRA, David. *La narrativa del africanismo franquista: génesis y prácticas socio-educativas*. Universitat de València: 2012.

cronologia adaptada al període colonial, és a dir, que s'ha estudiat la representació de cada territori en el temps en què encara eren colònies, i no les notícies posteriors a les independències. Per altra banda, pel que fa a *Cuadernos*, s'ha decidit aprofundir en la secció dedicada a estudis i investigacions, i obviar les cròniques, que són bàsicament textos descriptius de la situació als territoris; i per tant s'ha prioritzat l'àmbit més divulgatiu de la publicació.

Cuadernos de Estudios Africanos

Cuadernos de Estudios Africanos fou una publicació a càrrec del Centro de Estudios Políticos, un organisme creat pel franquisme amb l'objectiu d'estudiar i analitzar la geopolítica mundial des d'un punt de vista marcadament falangista²⁹⁵. Aquest organisme és un dels principals indicadors de l'evolució i construcció del règim franquista ideològicament i sociològicament²⁹⁶, i estava integrat per diversos investigadors i catedràtics de tots els àmbits propers al *Movimiento*²⁹⁷. Malgrat que gairebé tota la producció de l'institut era sobre afers de caràcter polític i jurídic, l'any 1946 es va crear la revista *Cuadernos*, dins de la secció d'*Estudios Coloniales*, i va esdevenir l'altaveu africanista d'aquest institut, amb gairebé la totalitat dels seus investigadors vinculats a l'I.D.E.A o a l'africanisme franquista. Així, doncs, va ser una publicació externa al principal organisme dedicat a la propaganda colonial. Aquesta revista va existir fins al 1955 amb aquest nom, i posteriorment, i fins a la desaparició el 1957, amb el nom de *Cuadernos de Estudios Africanos y Orientales*. Ha estat una revista molt poc estudiada, tret de la tesi esmentada anteriorment, en què es fa un estudi comparatiu sobre la narrativa d'aquesta publicació i la narrativa de la revista *África* de l'I.D.E.A. La seva desaparició coincideix amb la independència del Marroc, que era el territori que més tractava, i fou integrada posteriorment a la *Revista de Política Internacional*, de caràcter més general, que ja no era construïda per la intel·lectualitat africanista del règim²⁹⁸. A més, s'ha d'esmentar que segons l'estudi de David Parra, la revista *África* i *Cuadernos*, malgrat coincidir en el discurs oficial, van tenir diferents

²⁹⁵ PARRA, David. *op. cit.*, p. 174.

²⁹⁶ SESMA, Nicolás. Sociología del Instituto de Estudios Políticos. Un grupo de elite intelectual al servicio del partido único y el Estado franquista. Columbia University, *Historia contemporánea*, n. 30, 2005, p. 3.

²⁹⁷ *Ibid.*, p.30.

²⁹⁸ DARIAS, Victoriano. El africanismo español y la labor divulgadora del Instituto de Estudios Africanos. *Revista Latina de comunicación social*, n. 46, 2002, p. 2.

enfocaments sobre la política colonial i el procés de descolonització. *Cuadernos* va tenir un discurs més favorable a aquests processos que li costà l'enemistat amb Díaz de Villegas, director de l'I.D.E.A²⁹⁹. L'africanisme de *Cuadernos* fou més rigorós i acadèmic que el defensat des d'*África*, molt més propagandístic i amb més presència del món castrense³⁰⁰. Tanmateix, la producció acadèmica de l'I.D.E.A era molt més àmplia que la revista *África*, amb publicacions acadèmiques rigoroses en la línia de *Cuadernos*.

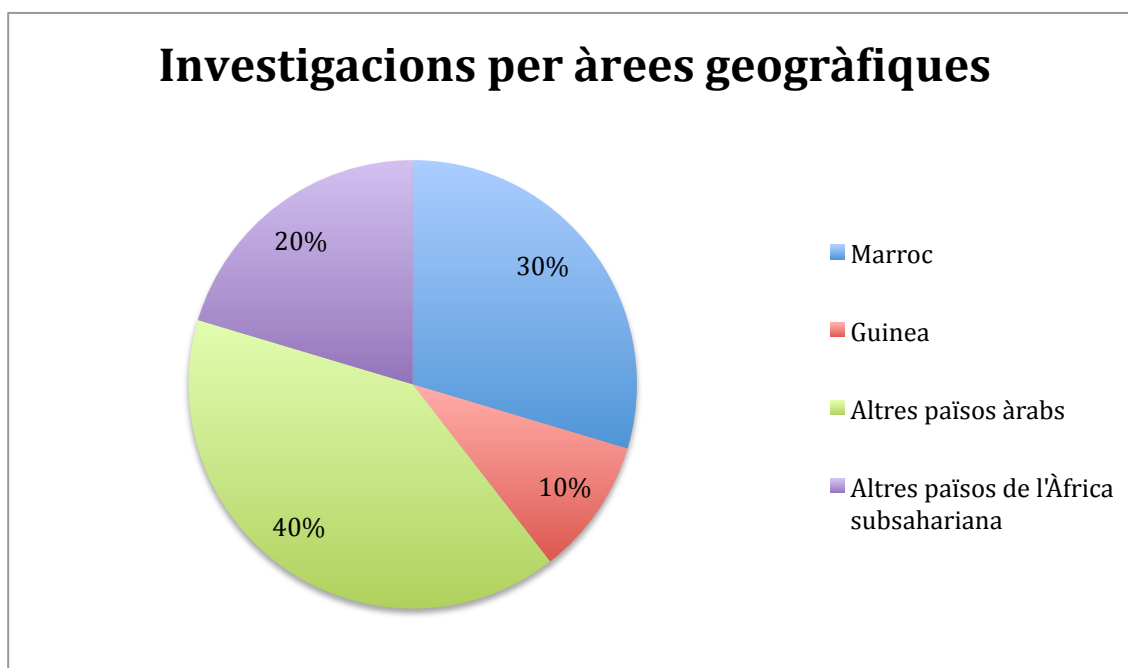
Aquesta publicació, dirigida fins al número 34 per Francisco Javier Conde i, posteriorment, fins a la desaparició, per Emilio Lamo de Espinosa i Manuel Fraga Iribarne, es dividia en diverses seccions que es mantingueren gairebé inamovibles al llarg de la història de la revista. Primer de tot hi havia les cròniques, que eren articles informatius de diversos corresponsals a territoris africans, els quals informaven sobre la situació política, econòmica i social. Després hi havia dos apartats dedicats a llibres, en què es tractava la publicació de noves monografies especialitzades en la matèria, i se'n feien algunes recensions. Hi havia un altre apartat anomenat «Textos», en què en cada número s'inclouïen transcripcions d'actes i documents de caràcter històric (la conferència Berlín, el tractat de París, el tractat Sant Ildefons, etc.). El darrer apartat, que era el més extens, conjuntament amb les cròniques, estava dedicat a la publicació d'estudis i investigacions de caràcter científic, i és la secció que aquí s'analitza.

A escala quantitativa s'ha de dir que les investigacions específiques sobre el Marroc són les més nombroses, i com bé es detalla en el gràfic següent suposen un 30 % del total. S'ha de tenir present, però, que més de la meitat dels estudis publicats per CEA estan dedicats a altres territoris colonials aliens a l'Estat espanyol, i a les seves qüestions geopolítiques. Guinea Equatorial té un paper menys rellevant, ja que només se li dediquen 16 articles (10 %). Malgrat això les dades s'han de relativitzar, ja que Guinea i el Marroc, dos únics països, sumen el 40 % del total de les publicacions, enfront de l'altre 60 %, que està dedicat a estudis d'altres àrees geogràfiques (Sudan, Etiòpia, Algèria, Egipte, Palestina, etc.). Si tenim present que el presumpte objectiu de la revista és la investigació vers territoris africans, i posteriorment també orientals, de manera global, es pot concloure que el paper de les colònies de l'Estat espanyol és prioritari. Destaca també l'arabisme de la revista, ja que alhora les publicacions sobre països àrabs

²⁹⁹ PARRA, David. *op. cit.*, p. 186.

³⁰⁰ *Ibid.*

superen notablement les de l'Àfrica subsahariana, i conjuntament amb el Marroc sumen el 70 % del total dels estudis:

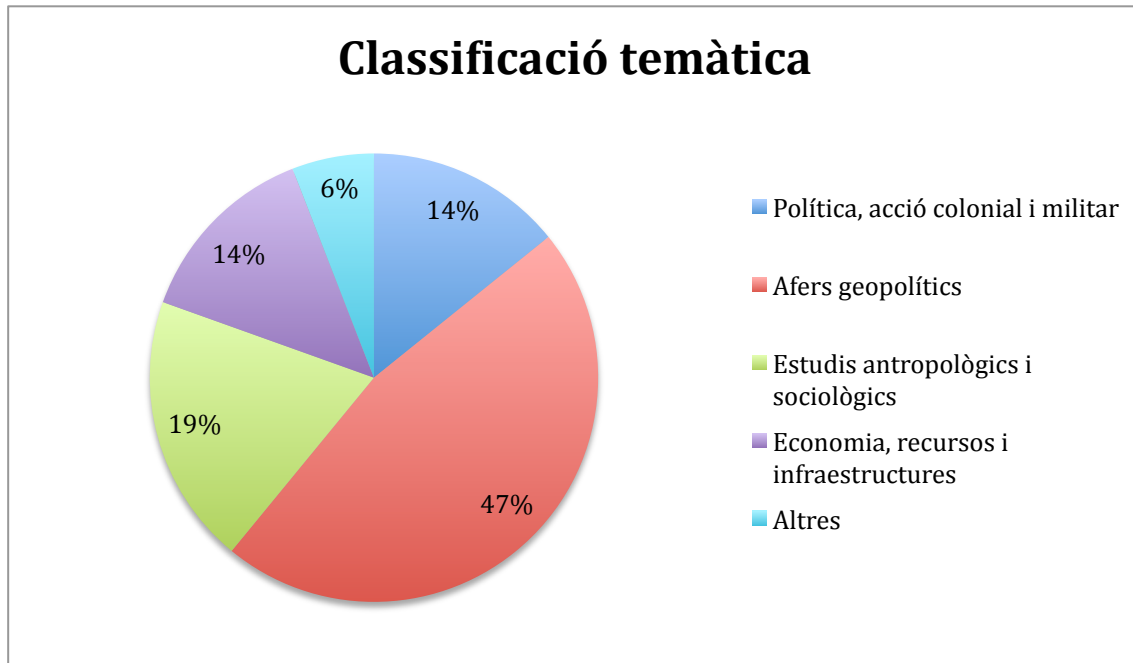
301

Quant a la classificació temàtica de les investigacions, en primer lloc, gairebé la meitat dels estudis tracten d'afers geopolítics centrats en l'acció política exterior espanyola en matèria colonial, així com en la resta de potències colonials vers el món africà i oriental, amb un especial seguiment dels processos de descolonització i les seves conseqüències. En aquest sentit destaca un discurs antioccidental on es critica fortament el model colonial francès i anglès, i es fa una apologia del propi³⁰², que és una mostra d'aquest afany diferenciador que buscava el règim. En segon lloc, el següent apartat en importància numèrica són els estudis de caràcter antropològic i sociològic, amb investigacions centrades en costums indígenes, així com en l'evolució cultural i social d'aquests col·lectius, els quals presenten un destacat filoarabisme. En tercer lloc, hi ha nombrosos estudis sobre la política i acció colonial, que estan centrats en les colònies de l'Estat espanyol, sobretot en el Marroc, i en menor mesura en Guinea, i un sobre el Sàhara. En darrer lloc, també hi ha un gran nombre d'estudis sobre la situació econòmica dels territoris colonials, sobretot espanyols, així com sobre els seus

³⁰¹ FIG. I. Elaboració pròpia.

³⁰² PARRA, David. *op. cit.*, p. 251.

recursos naturals i la seva optimització (millores agràries, possibles prospeccions petrolíferes, etc.):

303

Pel que fa a l'anàlisi pròpiament dita, i tenint present el dogma de *l'hispatropicalisme* oficial, trobem notables diferències i nombrosos paral·lelismes entre aquest dogma i la publicació *Cuadernos*. En primer lloc, el discurs oficial del franquisme parlava d'un lligam històric entre el món africà i l'espanyol, i alhora posava èmfasi en un suposat origen cultural comú amb el Marroc que donaria pas al que s'anomena, dins d'aquests postulats, cultura *iberoberber*. En aquest sentit *Cuadernos* disposa d'una gran quantitat d'articles acadèmics que donen suport a aquesta posició, amb un marcat to filoàrab³⁰⁴:

«No cabe duda de que la consecuencia de todo esto no puede ser más que la necesidad de enderezar toda la vida social, cultural y política de la Zona de protectorado en el sentido único de restaurar el fondo común de la cultura hispanomarroquí. Y de acabar con costumbres tan antipatrióticas como la de llamarle “europeos” a los españoles que allí viven e “indígenas” a los marroquíes, olvidando que unos y otros pertenecen a la misma familia, como incluso demuestran frecuentes apellidos comunes».³⁰⁵

³⁰³ FIG. II. Elaboració pròpia.

³⁰⁴ PARRA, David. *op. cit.*, p. 220.

³⁰⁵ GIL, Rodolfo. “Marruecos y Occidente”. *Cuadernos de Estudios Africanos*, n. 4, 1948, p. 74.

Dins d'aquest primer punt del discurs colonial franquista trobem estudis que van més enllà i que afirmen, ja en la dècada dels anys 50, que els problemes del món occidental amb el món àrab, que en aquest context clamava per les independències, només es podrien solucionar mitjançant l'acció exterior espanyola, tesis també defensades en l'obra de Sáez de Govantes (I.D.E.A)³⁰⁶. S'afirma que gràcies als nexes d'unió culturals amb els àrabs, l'Estat espanyol disposava d'una suposada afinitat històrica que era clau en termes de mediació internacional. Eren uns articles amb una clara intenció propagandística:

«Hoy Marruecos, gracias a la religión y al idioma, ha llegado a parecerse más a Egipto o Siria que a España, al menos en lo externo, y por eso pueden darse reglas generales sobre relación hispanoárabe incluyendo a Marruecos en el segundo de los términos. Una de esas reglas o definiciones dice que la relación natural individual de los españoles y hijos de los países llamados árabes en general puede concretarse en tres puntos de antigüedad, cordialidad y familiaridad.[...] La cuestión de los vinculos hispanoárabes tiende, a dejar de ser un asunto bilateral para convertirse en un tema de posibles irradiaciones mundiales cada vez más acentuadas».³⁰⁷

És interessant veure com gairebé tots els estudis d'aquest tipus publicats a la revista eren escrits per Rodolfo Gil Benumeya, un intel·lectual africanista, també col·laborador recurrent de la *Revista de Tropas Coloniales* i de la revista *África* de l'I.D.E.A. Benumeya fou un dels principals exponents del nacionalisme andalús³⁰⁸, fet que es tradueix en una obra centrada en els vincles històrics entre Andalusia, Al-Andalus i el Marroc. Benumeya va arribar a ser un ferm defensor de la independència del protectorat del Marroc i del món àrab, va ser crític amb el món colonial i va dissenyar plans federalistes que es publicaren a *Cuadernos*. Aquesta opció fou defensada per la revista en diversos articles l'any 1955 i 1956; era contrària als interessos de l'Estat, però sempre apel·lava al manteniment de vincles entre els dos països a causa de l'herència comuna que unia suposadament les dues bandes de l'estret:

«Seré yo de los pocos, o acaso el único, que considere la naturaleza jurídica de nuestra zona de Marruecos bajo el concepto de una estricta zona de influencia y no de un compromiso de protectorado».³⁰⁹

³⁰⁶ SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 95.

³⁰⁷ GIL, Rodolfo. "España, Marruecos y el mundo árabe en 1952". *Cuadernos de estudios africanos*, n. 17, 1952, p. 12.

³⁰⁸ El **nacionalisme andalús** defensat per Benumeya és favorable al reconeixement de la nació andalusa a causa de l'existència d'una identitat pròpia no castellana creada pel sincretisme amb el món àrab.

³⁰⁹ ARQUES, Enrique. "Zona de influencia en vez de protectorado". *Cuadernos de Estudios Africanos*, n. 28, 1954, p. 9.

En aquest primer punt trobem una perfecta concordança entre el discurs oficial *hispanotropicalista*, que parla d'Espanya com a nació africana, i el discurs de *Cuadernos*. L'única diferència és el poc èmfasi d'aquestes consideracions vers l'Àfrica subsahariana, que el discurs oficial també considera de ple dret. En aquest sentit trobem que el discurs de la publicació és de caràcter *marroquista* o arabista, com tradicionalment havia sigut l'africanisme acadèmic espanyol.

El següent punt és l'anàlisi del suposat no racisme de l'acció colonial espanyola. En aquest sentit *Cuadernos* defensa diversos estudis que contradiuen aquest discurs, amb nombroses publicacions de caràcter antropològic en què s'intenta demostrar el primitivisme i la deficiència intel·lectual de les persones dels territoris africans. Sempre sota un vocabulari científic que parla de la superioritat de l'herència biològica occidental, i que representa els habitants dels territoris colonials, sobretot els de l'Àfrica negra, com éssers totalment primitius. En aquest apartat destaquen estudis sobre la capacitat racial dels indígenes, fets per poder adaptar el sistema educatiu colonial a les seves «capacitats inferiors»:

«En la base el problema de la enseñanza, como de todo problema colonial, está la cuestión de la capacidad racial del negro. Que puede ser considerado en relación a dos puntos de vista: posibilidades del negro en cuanto a su propio desenvolvimiento, como creador de formas culturales con arreglo a su peculiar modo de ser, bajo el estímulo de una cultura extraña. Y posibilidades en cuanto a su adaptación a los supuestos culturales impuestos por el pueblo dominante».³¹⁰

Destaca també en aquest àmbit la relació que fa la revista, en tres dels seus articles, entre l'avenç del comunisme i el nacionalisme en les societats colonitzades i el seu primitivisme. Per *Cuadernos* aquestes ideologies occidentals han arrelat entre els indígenes a causa de la seva estructura mental simple. Amb aquestes investigacions, totalment propagandístiques, es tracta de desprestigiar no només la intel·ligència dels africans sinó també el comunisme, que, com és ben sabut, era el dimoni del règim franquista, i de vincular d'aquesta manera els processos d'independència amb l'esfera de l'URSS en plena guerra freda:

³¹⁰ TRUJEDA, Luis. "Sobre la política educativa indígena". *Cuadernos de Estudios Africanos*. N. 10, 1950, p. 67.

«El comunismo aparece a los ojos del primitivo como una solución a los problemas sociales que la comunidad colonial tiene planteados. [...] No hay ninguna oposición entre comunismo y nacionalismo colonial, sino que, por el contrario, una coincidencia en muchos puntos y una común adaptación a ciertas estructural mentales del primitivo».³¹¹

Cal parar atenció en aquest punt, ja que l'obra de Sáez de Govantes també dedica un capítol a la «problemàtica» del comunisme des d'una perspectiva africanista³¹². L'empresa colonial espanyola també es justifica per la lluita contra l'avenç del comunisme. Recordem que també hi havia un fort discurs anticomunista a la *Revista de Tropas Coloniales*. Podem concloure que el franquisme va afegir al discurs africanista el component anticomunista del règim, fet que va visualitzar que l'empresa colonial també s'havia d'entendre dins de la geopolítica del moment.

S'ha de precisar, però, que aquests tipus de concepcions corresponen a una dinàmica general, i formen part d'un discurs de superioritat que gairebé totes les potències occidentals practicaven per justificar l'empresa colonial. Des del punt de vista actual aquestes concepcions es considerarien racisme, però no pas des del punt de vista de l'època. L'I.D.E.A, però, va crear un discurs propi que es diferenciava de la resta per la suposada manca de racisme, però queda palès en l'anàlisi de *Cuadernos* que, a la pràctica, l'Estat espanyol franquista també tenia una concepció racista dels territoris africans, i malgrat el filoarabisme mai va ser una concepció d'igualtat.

Sobre el tercer punt del dogma oficial, vinculat a l'anterior, el suposat mestissatge que a causa de la manca de racisme practicava el colonialisme hispànic, gairebé no hi ha referències en la publicació. Tan sols es pot trobar un estudi vers la necessitat d'un mestissatge a les poblacions de l'Àfrica negra, per tal de poder incorporar-les al món occidental mitjançant l'assimilació genètica i cultural. També es parla de les dificultats que això tindria i del xoc cultural, però no s'aprofundeix gaire en tema. Els estudis fets *a posteriori* sobre la problemàtica sí que demostren que va haver-hi relacions interracials, tant als territoris guineans com als marroquins, entre homes de la metròpoli i dones indígenes (a la inversa era molt més atípic):

³¹¹ ROMERO, Rafael. "Comunismo, nacionalismo y mentalidad primitiva". *Cuadernos de Estudios Africanos*, n. 11, 1950, p. 58-59.

³¹² SÁEZ DE GOVANTES, Luis. *op. cit.*, p. 99-108.

«Todas las situaciones de contacto racial en el África negra tienden, superando las particulares diferencias accidentales, a estructurarse bajo ciertas formas de convivencia social uniformes. [...] Des del punto de vista teórico se propugna una casi inmediata fusión social».³¹³

El darrer punt d'anàlisi, i potser el més controvertit, és el suposat altruisme del colonialisme espanyol, centrat només en una històrica tasca civilitzadora. Com bé s'observa en el gràfic temàtic, hi ha un important nombre d'investigacions que se centren en afers econòmics, però sobretot en estudis versats sobre l'optimització dels recursos naturals de les colònies espanyoles. Com bé assenyala Alfred Bosch³¹⁴, les publicacions de l'I.D.E.A també anirien en aquesta direcció, i l'única explicació possible a aquest interès contradiu el discurs oficial colonial franquista, ja que l'únic objectiu que pot tenir la metròpoli a introduir millores agrícoles, mineres, i a cercar nous recursos com el petroli, és l'enriquiment propi a base de l'espoli:

«Lógico es que después de veinte años de continuos e intensos trabajos empiecen a dar fruto los miles de metros perforados para sacar de la tierra el liquido desconocido industrialmente hace un siglo y hoy indispensable».³¹⁵

A tall de conclusió, sobre l'anàlisi de CEA, es pot extreure que la seva línia editorial, per una banda, seguia el discurs oficial franquista, amb algunes contradiccions dins dels afers de tipus racial, i, per l'altra, es pot afirmar que, com l'I.D.E.A, estava al servei dels interessos ideològics i econòmics del règim, i que, per tant, també treballava per millorar la rendibilitat econòmica de les colònies. Es pot afirmar, alhora, com bé s'ha assenyalat, que la publicació seguia essent fortament *marroquista*, malgrat tenir un gran nombre d'estudis centrats en Guinea, territori vers el qual tenien un discurs diferent, que no era homogeni tal com afirmava el dogma oficial:

«Qué tienen en común el antiguo protectorado de Marruecos y la colonia de Guinea? Efectivamente, a pesar de haber estado sometidos al mismo centro burocrático —dirección general de Marruecos y Colonias— la diferencias son considerables. Pero tenía también coincidencias, tristemente negativas.

³¹³ TRUJERA, Luis. "Sobre las relaciones interraciales en África negra". *Cuadernos de Estudios Africanos*, n. 16, 1951, p. 52-53.

³¹⁴ BOSCH, Alfred. *op. cit.*, p. 596.

³¹⁵ DEL VALLE, Ramon. "Investigaciones petrolíferas en el Magreb". *Cuadernos de Estudios Africanos*, n. 24, 1953.

Marruecos, país de vieja civilización, antaño esplendorosa, y ultimament retrasada, y Guinea, país con *cultura* propia pero sin civilización». ³¹⁶

Anàlisi del NO-DO

El NO-DO (*Noticiarios y Documentales*) fou d'alguna manera el principal mitjà de comunicació visual i de propaganda del règim franquista. Aquest singular noticiari, que va veure la llum l'any 1943, va ser de projecció obligatòria a tots els cinemes fins a l'any 1976, i voluntària fins al 1981. El NO-DO era l'altaveu que feia arribar a la societat la particular manera de veure Espanya, i el món, del règim franquista, i era alhora una eina d'inculturització de la població i de socialització del règim ³¹⁷. Cal recordar que tota la informació que arribava als ciutadans estava dirigida i treballada directament per la censura. Així els ciutadans difícilment podien contrastar les dades i notícies que el règim controlava. El NO-DO retrata perfectament l'Espanya de Franco i va marcar tot un seguit de generacions que obligatòriament creixerien amb aquesta particular propaganda ³¹⁸. El seu fons documental és bàsic per analitzar el discurs, la ideologia, la visió i l'evolució del règim franquista, i per tant és una eina històrica de gran valor.

Malgrat que la producció del NO-DO no es basa només en els noticiaris, sinó també en quilòmetres de cintes documentals, en aquest apartat s'analitzaran només aquells reportatges que s'inclouen dins de la primera categoria, que es van fer per ser projectats als cinemes en forma de notícies informatives. No es tindrà en compte que siguin els de gran difusió (A) o els secundaris (B i C).

La Guinea Espanyola al NO-DO

Cada noticiari del NO-DO, amb les seves particularitats, tenia una mitjana de 10 minuts de duració, i cadascuna de les seves seccions tenia una durada mitjana d'aproximadament 1,5 minuts. Si tenim en compte que la Guinea Espanyola és present en 31 NO-DO entre el 1943 i el 1968, el noticiari va dedicar a la colònia tropical uns

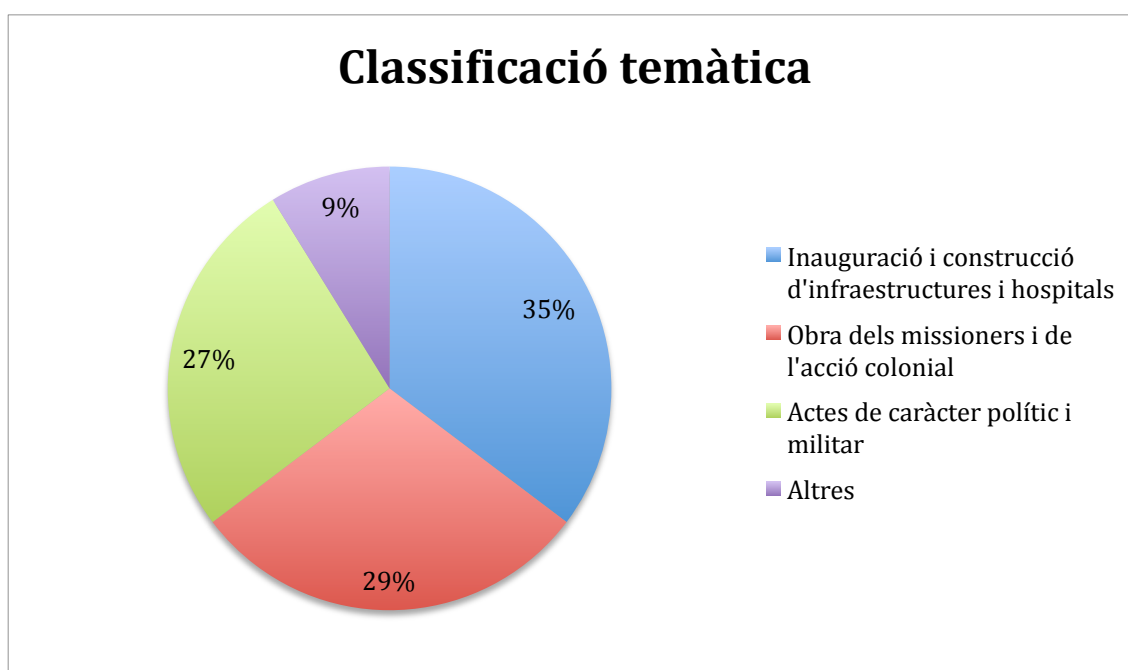
³¹⁶ CORDERO, José Maria. "Lección de Marruecos, advertencia para Guine" a. *Cuaderno de Estudios Africanos*, n. 34, 1956, p. 9.

³¹⁷ RODRÍGUEZ, Saturnino. *El NO-DO, catecismo social de una época*. Complutense: Madrid, 1999, p. 275.

³¹⁸ *Ibid.*, p. 278.

46,5 minuts en 25 anys. Una presència important, però molt minsa si es compara amb el Marroc. S'ha de tenir present que cap dels estudis fets sobre el NO-DO tracta sobre el tema colonial, i cap estudi colonial tracta sobre quina va ser la imatge que va oferir el NO-DO dels seus territoris.

Després de l'anàlisi de les filmacions s'ha pogut observar que gairebé tots el NO-DO sobre Guinea presenten tres temes perfectament definits; l'acció de l'Estat al país amb la inauguració de grans infraestructures, l'acció dels missioners, l'Església i la tasca civilitzadora, i el paper de les autoritats civils i militars. Alhora s'ha pogut evidenciar diferents cronologies, i establir paral·lelismes i diferències entre el discurs més oficial i el del noticiari.³¹⁹

320

Sobre la cronologia es poden diferenciar dues etapes en què la presència de Guinea s'intensifica, i s'observa que fora d'aquestes etapes l'aparició de la colònia és irregular i inconnexa. Entre 1950 i 1952 hi ha una forta presència de la colònia als mitjans de comunicació (12), però des d'aquest moment i fins al 1957, inexplicablement, la Guinea Espanyola desapareix del noticiari, per reaparèixer amb força l'any 1958, i sobretot durant la dècada dels 60 (17). Aquest darrer fet segurament

³¹⁹ Vegeu el quadre detallat dels NO-DO al final de l'apartat.

³²⁰ FIG. III. Elaboració pròpia.

s'explica per tres factors; la pèrdua del Marroc, la provincialització de la colònia i el discurs més agressiu del règim per la pressió de l'ONU. El resultat és que Guinea tingué en la seva darrera etapa colonial més protagonisme que mai.

En la classificació temàtica³²¹, com ja s'ha dit, hi ha tres grans apartats. Per ordre, primer trobem la inauguració de grans infraestructures i obres en el territori (35 %), però sobretot el cost que tenien, el qual s'especifica gairebé en tots els noticiaris. Aquest fet s'explica pel discurs oficial, que obvia l'enriquiment de la metròpoli i que ressalta la suposada inversió altruista de l'Estat als territoris en benefici dels seus habitants. Inauguracions d'aeroports, ports, hospitals, escoles, ponts, carretes, antenes, etc., tot tipus d'infraestructures que queden filmades i detallades en cada NO-DO, i són un clar reflex de la propaganda franquista per a la seva població colona i metropolitana. Per contra, també trobem noticiaris en què s'expliquen els negocis de la fusta i el cacau, i el procés d'extracció de recursos del país, fet que entraria en contradicció amb aquest altruisme oficial, però cal matissar que aquest tipus de reportatges són escassos, com bé es detalla en el quadre final:

«Guinea recibe constante asistencia del Gobierno General, que ejerce en ella un aumento notorio de las obras públicas. [...] Se ha construido recientemente un hospital que constituye una verdadera ciudad sanitaria, ha costado 47 millones de pesetas».³²²

En relació amb el segon apartat, trobem que sobre els missioners, la seva tasca, i l'Església catòlica també hi ha molta producció (29 %), sempre amb un to paternalista, la qual enalteix l'obra civilitzadora d'aquest col·lectiu a la colònia, que és l'objectiu oficial de la colonització. Les misses, el Nadal, les esglésies i la litúrgia religiosa acompanyen omnipresentment cada NO-DO, i es posa èmfasi en el fet que la missió d'Espanya al territori al llarg de la història ha estat civilitzar mitjançant la fe religiosa. Aquest era uns dels aspectes oficials de *l'hispanotropicalisme* que menys espai ocupava en les planes de *Cuadernos* o de l'I.D.E.A, però, en canvi, en aquest mitjà tenia un caràcter prioritari. S'ha de precisar que els missioners i l'Església foren un dels pilars fonamentals de la colonització espanyola de Guinea³²³, territori, que al contrari del

³²¹ Vegeu la gràfica i el resum al final del capítol.

³²² NO-DO. N. 761B, 5 d'agost de 1957.

³²³ Per a més informació sobre el paper de l'Església a Guinea vegeu l'obra: VILARÓ, Miquel. *La colonización de la cruz en la Guinea Española*. CEIBA: Vic, 2011.

Marroc, serveix com aparador de la tasca evangelitzadora que vol destacar l'Estat franquista:

«En la delegación de asuntos indígenas de Bata, y bajo la mirada del subgobernador español, se celebra un sencillo y emotivo acto en el que se impone a un anciano, hermano misionero, la Cruz de África».³²⁴

Pel que fa al darrer apartat, observem una forta presència de les autoritats civils i militars al noticiari. El governador general és present en múltiples NO-DO, i les seves funcions s'expliquen amb detall. També la presència d'autoritats destacades de l'Estat com Fraga Iribarne o autoritats militars reben un paper rellevant, juntament amb rituals de caràcter militar dels agents indígenes de la Guàrdia Colonial, amb nombroses descripcions de desfilades en els actes d'inauguració i en els actes oficials.

Al marge d'aquests tres grans temes trobem alguns reportatges aïllats sobre els costums locals, que sempre es representen com quelcom exòtic i salvatge. Es descriuen amb un to marcadament racista, en contra del discurs oficial, que diu que el colonialisme espanyol es diferencia dels seus homòlegs per l'absència de racisme. Queda palès en aquests reportatges que aquesta posició oficial era només una estratègia diferenciadora, però mai una realitat:

«La ley considera a los negros como menores de edad, y los somete a protección, amparo y tutela [...]. Alegrementemente los morenos se entregan a la tarea forestal».³²⁵

S'ha de destacar la manipulació intencionada vers algunes de les notícies. Per exemple, el 1963 la visita del secretari adjunt americà d'affers africans fou captada pel NO-DO, el qual narrà que aquest personatge es trobava al territori només per contemplar la «gran obra espanyola». La realitat, però, és que els EUA van ser un dels principals instigadors de la independència del territori i van donar suport als moviments nacionalistes justament en aquest temps. Exemples d'aquest tipus són molt comuns, però no són sorprenents tenint en compte la natura del noticiari:

«Al aeropuerto de Santa Isabel, construido para el aterrizaje de grandes aeronaves, llega el secretario adjunto americano para asuntos africanos [...]. El

³²⁴ NO-DO. N. 828A, 11 de novembre de 1958.

³²⁵ NO-DO. 15 d'agost de 1951. (no especifica n° ni sèrie)

ilustre viajero visita orfanatos y colegios donde España através de las congregaciones religiosas a puesto su impronta misionera y pedagógica. [...] expresó su satisfacción por la obra que el gobierno español realiza en sus provincias africanas». ³²⁶

Cal destacar, després de l'anàlisi dels noticiaris centrats en la Guinea Espanyola, el canvi de discurs del règim segons els destinataris, fet sobre el qual aprofundirem en el darrer apartat d'aquest capítol. Ara només apuntem que el dogma oficial *hispanotropicalista* perd pes en benefici d'un discurs totalment propagandístic sobre la tasca espanyola al territori, que si destaca l'altruisme; i apreciacions de l'africanisme franquista que parlen sobre l'africanitat espanyola o el mestissatge perden força en els mitjans de masses.

Detall dels NO-DO sobre Guinea

Data	Descripció
23.04.1945	Descripció d'una expedició cinematogràfica a la ciutat de Santa Isabel.
19.07.1948	1. Il·lustració del primer vol regular entre Santa Isabel (illa) i Bata (continent). 2. Reportatge sobre la ciutat de Santa Isabel i de la tasca colonial.
02.01.1950	Reportatge sobre els treballadors del NO-DO al territori guineà, els quals es troben al terreny per filmar una cacera.
23.01.1950	Anomenat <i>La Navidad de los negritos</i> ; il·lustra la implantació del Nadal al territori pels missioners, i com els indígenes celebren la festa fent un pessebre a la selva.
17.07.1950	Reportatge sobre la inauguració d'un centre sanitari a Santa Isabel.
15.08.1951	Explicació de la vida quotidiana a la colònia i de la tasca civilitzadora espanyola.
24.07.1950	Reportatge sobre l'ampliació de l'Aeroport de Bata.
11.12.1950	Reportatge sobre el paper i actes de l'exèrcit de l'aire a la colònia.
11.02.1952	1. Tracta sobre l'anunci de l'ampliació de l'aeroport de la capital amb una nova pista. 2. Un segon reportatge sobre el procés d'extracció de la fusta a la colònia.
18.02.1952	Il·lustració del viatge del ministre d'aire, el general González Gallarda, a Santa Isabel i a Moka.
10.03.1952	Descripció de la tasca missional a l'Hospital de Bata, el qual s'acabava de construir.
14.07.1952	Noticiari sobre la tasca feta pel Patronato de Indígenas, que va construir, amb una inversió d'un milió i mig de pessetes, una <i>casa de cunas</i> , una institució que s'encarregava de la cura dels nens dels malalts de lepra.
05.08.1957	1. Reportatge sobre la construcció feta pel govern d'un nou hospital a Bata amb un cost de 47 milions. 2. També sobre la inauguració del pont del Generalísimo sobre el riu Benito, a la part continental.

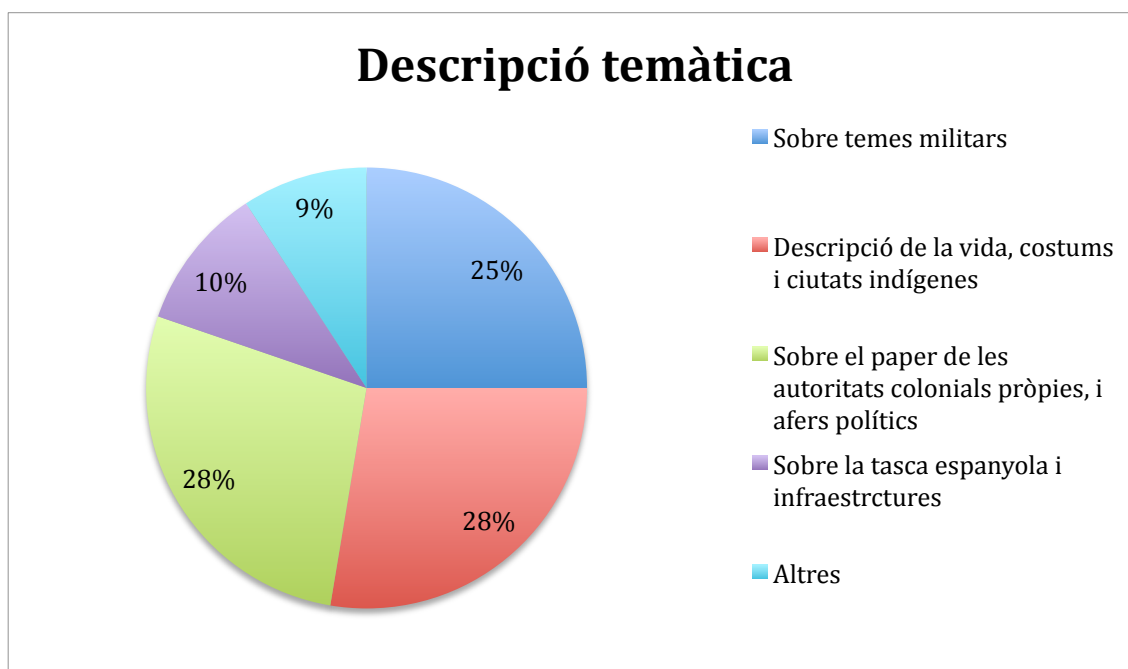
³²⁶ NO-DO. N° 1071C. 15 de juliol de 1963.

09.09.1957	Descripció de l'arribada del primer vol entre Madrid i Bata, que connectava la metròpoli i el continent en 10 h.
27.01.1958	Descripció de la tasca del governador general fent revista de tropes, amb demostracions de balls indígenes que li donen la benvinguda.
24.03.1958	Sobre la inauguració de les dues primeres sucursals bancàries a Santa Isabel, i descripció de les millores en la qualitat de vida dels indígenes gràcies a la metròpoli.
14.07.1958	Reportatge sobre l'explotació forestal a la Guinea Espanyola i la gran riquesa en recursos naturals que tenia la colònia.
17.11.1958	Sobre l'acte d'homenatge a un missioner, al qual el governador general atorgà la Creu d'Àfrica en reconeixement de la seva tasca. Per a l'acte l'Estat va enviar 25 cadires per a minusvàlids indígenes.
16.02.1959	Descripció del primer espectacle taurí a la colònia.
22.08.1960	Reportatge sobre una exposició artística pamue al Club de Tennis de Bata.
07.11.1960	Sobre la construcció del primer aeroport transoceànic a Santa Isabel.
27.02.1961	Descripció de l'arribada d'un creuer al port de Bata amb integrants de la flota espanyola.
12.02.1962	Descripció de les millores introduïdes al territori d'ençà que va esdevenir província (tribunals, hospitals, esglésies, etc.). Finalitza amb una processó a Mongomo.
19.03.1962	Acte de relleu del governador civil i desfilada militar.
05.11.1962	Reportatge sobre la visita de Carrero Blanco a les províncies africanes, la població li reté un fort homenatge amb clams sobre l'espanyolitat de Guinea. Descripció de millores sanitàries i educatives.
15.07.1963	Descripció de la visita del secretari adjunt americà d'afers africans per poder veure la gran obra d'Espanya al territori.
10.01.1966	Visita del ministre d'informació i turisme, Fraga Iribarne, a Santa Isabel i al seu port. Anuncia la construcció d'una ràdio i una TV al país, i alhora en el discurs recorda l'estima de Franco vers el territori.
17.01.1966	Visita del ministre d'informació i turisme, Fraga Iribarne, a una fàbrica de cacau, i alhora revisa l'acció espanyola en l'àmbit educatiu al territori.
05.08.1968	Inauguració de la mà de Fraga Iribarne de la primera antena de ràdio i TV a Guinea. El primer missatge que van poder sentir els guineans era del cap d'Estat, Francisco Franco.
26.08.1968	Descripció de la jornada electoral en la qual els guineans han d'aprovar la constitució de la futura Guinea independent.
02.12.1968	Reportatge sobre la Guinea independent, explica com el país s'ha integrat a l'ONU gràcies a la tasca que ha desenvolupat l'Estat espanyol durant més d'un segle en matèria educativa i religiosa, així com en infraestructures.

El protectorat del Marroc al NO-DO

Seguint l'estructura d'anàlisi, sobre el Marroc es van fer 120 NO-DO, dels quals 78 són d'abans de l'any 1956, moment de la independència. A partir d'aquest any ja no s'han analitzat, ja que només analitzem el discurs colonial pròpiament dit. Tenint present que cada reportatge té una mitjana d'1,5 minuts de durada, el temps dedicat en el noticiari al protectorat és de 117 minuts aproximadament en 13 anys.

Després de fer l'anàlisi es poden establir quatre temes recurrents, que per ordre d'importància, tracten de la descripció dels paisatges, costums i ciutats marroquines, dels afers de caràcter militar, de l'acció de les autoritats locals i colonials en matèria política, i de l'obra colonial en la construcció d'infraestructures i introducció de millores en la vida de la població³²⁷. La cronologia és constant, tots els anys hi ha noticiaris sobre el protectorat amb força regularitat, i a partir dels anys 50, i en els darrers temps de la colonització, són més freqüents i tenen un canvi en el discurs a causa del canvi d'estratègia política.³²⁸

329

³²⁷ Vegeu el gràfic al final del capítol.

³²⁸ Vegeu el quadre detallat dels NO-DO al final de l'apartat.

³²⁹ FIG. IV. Elaboració pròpia.

Es pot concloure que hi ha un predomini important de la descripció dels costums musulmans, la seva arquitectura i els seus paisatges, molt presents als noticiaris, on s'observa, d'acord amb el discurs oficial, una «admiració» o interès per aquesta cultura oriental, i s'estableixen paral·lelismes amb el contacte mil·lenari de les cultures àrabs i espanyoles. No s'ha de confondre, però, amb l'absència de racisme, perquè es continua considerant que la població d'aquest territori no ha assolit els nivells òptims de civilització, i per aquesta raó es justifica l'acció espanyola al protectorat. Tot i això, el discurs filoarabista és molt present, amb representacions marcadament exòtiques sobre la població:

«La puerta de la Morera al sur de la plaza de España de Tetuán nos pone en contacto con uno de los lugares más característicos. La ciudad noble del imperio es como un pedazo de Andalucía, como una avanzada de la España del Sur».³³⁰

El següent tema més recurrent és la descripció d'accions militars, maniobres, desfilades, homenatges a la legió, a la guerra del Rift i als batallons que van combatre a la Guerra Civil, entre d'altres. Aquest fet és una particularitat del cas espanyol, pel fet de tenir un discurs sobre aquest territori més militaritzat, que s'entén si es té present que la sublevació es va iniciar a l'Àfrica, i va ser encapçalada pel cos castrense africanista que es va formar en les campanyes del Marroc. El règim franquista va tenir sempre molt present el paper dels batallons indígenes, tasca que commemora i recorda amb certa freqüència als seus noticiaris, així com el paper del mateix Franco a la guerra del Rif:

«En este lugar fue herido el capitán de regulares de Tetuán número uno, Don Francisco Franco Bahamonde. Así dice el monolito descubierto en la loma de la trincheras en memoria de la acción en que derramo su sangre por la patria».³³¹

En el tercer apartat, i molt proper als dos primers en importància numèrica, es destaca la importància que dóna el NO-DO a l'acció de les autoritats colonials (alt comissari), de les locals (jalifa i sultà), i dels afers polítics, sobretot en la darrera etapa. Al NO-DO es pot observar l'estratègia política seguida pel règim de Franco, que condemna l'acció francesa quan es produeix l'expulsió del sultà, al qual el règim de Franco donà asil i s'entrevistà amb ell, com es mostra al NO-DO, i alhora visualitza les manifestacions i el malestar de la zona francesa en aquest període. S'ha d'esmentar, però, que el

³³⁰ NO-DO. N° 608A, 30 d'agost de 1954.

³³¹ NO-DO. N° 478A, 3 de març de 1953.

reconeixement a les autoritats locals respon a l'estratègia d'apropament als moviments nacionalistes. El procés d'independència i els primers temps del Marroc independent també són freqüents:

«Al cumplirse un año del destronamiento del Sultán Mohammed V los musulmanes de congregan en Tetuán y se entregan pacíficamente a decir sus creces por la vuelta del monarca depuesto. Al salir de la mezquita el jefe del partido reformista se pone al frente de una gran manifestación. En el clamor de la multitud se unen los nombres del Sultán y el Generalísimo, del Jalifa y el Alto Comisario. La presencia de mujeres musulmanas deja constancia de que por primera vez la mujer marroquí participa en actos políticos».³³²

En el darrer apartat, que és molt menys important quantitativament, es troben les descripcions de l'acció colonial espanyola en matèria de millores introduïdes i infraestructures. Malgrat que el règim de Franco va dissenyar plans ambiciosos de desenvolupament, molts d'aquests plans no es van construir mai a causa de les dificultats econòmiques i la corrupció. I és per aquest motiu que hi ha poques notícies en aquest apartat, fet que contrasta amb el discurs del mitjà sobre Guinea, on és el tema més recurrent. Tot i això en aquest apartat trobem les similituds amb el discurs oficial que apel·lava a una acció desinteressada de l'Estat als seus territoris colonials.

A tall de conclusió, es pot veure que al Marroc el NO-DO té un discurs molt més polititzat, militar i antropològic, sobretot en els darrers temps, en què també abunda la manipulació informativa dels esdeveniments. Altres temes que també tenen presència al NO-DO, però que no mereixen grans explicacions i classificacions, són de tipus geogràfic, zoològic i artístic, en els quals predominen entrevistes i reunions amb personalitats diverses. El discurs oficial africanista del règim té molts paral·lelismes amb el discurs del NO-DO, perquè bàsicament estava fortament influït pel Marroc, i per això als noticiaris sobre el protectorat abunden les referències a les similituds culturals, les referències històriques sobre el temps compartit, i les referències sobre la suposada cultura *iberoberber* que la propaganda havia potenciat. Tot això és mostra de les estretes relacions del règim amb el protectorat, amb la població del qual considera que té un deute pel paper que va desenvolupar en la Guerra Civil. Si bé és cert que s'ha de destacar que el discurs d'aquell primer africanisme militarista tenia poques

³³² NO-DO. N. 608B, 30 d'agost de 1954.

consideracions vers la cultura autòctona, aquest fet canvià radicalment en el discurs pròpiament franquista, fet ja iniciat com s'ha esmentat a la RTC.

DETALL DELS NO-DO SOBRE EL MARROC

DATA	DESCRIPCIÓ
04.10.1943	Descripció d'una romeria al Marroc.
06.12.1943	Descripció de la vida al barri musulmà de Tetuan.
20.12.1943	Descripció de maniobres militars al Marroc.
13.12.1943	Recopilació d'imatges del soc de Xauen.
10.01.1944	Passeig pel barri musulmà de la ciutat de Xauen.
17.01.1944	Inauguració d'una presa d'aigua.
21.02.1944	Reportatge sobre la ciutat de Tetuan.
03.04.1944	Vida quotidiana a la ciutat d'Alcazarquivir.
06.04.1944	Reportatge sobre les infraestructures de Tànger.
17.04.1944	Descripció de la celebració tradicional de la Pasqua del Mulud.
02.01.1945	Acte d'entrega per part de l'alt comissari d'una bandera a un batalló de regulars.
17.02.1945	Descripció de la Pasqua Aid El Kebir i de la festa tradicional al carrer.
02.04.1945	Celebració musulmana de la Pasqua del Mulud.
30.04.1945	Desfilada militar per l'arribada d'un nou alt comissari.
30.07.1945	Descripció d'una romeria a Tànger.
22.04.1946	Descripció d'una cerimònia tradicional i visita de l'alt comissari.
17.06.1946	Visita de l'alt comissari a Larraix i desfilada militar.
24.06.1946	Entrega d'una bandera a un grup de reclutes per part de l'alt comissari.
30.09.1946	Reportatge sobre un orfenat anomenat Francisco Franco, construït per l'obra espanyola.
23.12.1946	Descripció de la vida quotidiana a la ciutat de Marràqueix.
23.09.1946	Desfilada militar a Melilla.
21.01.1947	Reportatge sobre una exposició d'art de caràcter africanista al Marroc.
05.05.1947	Descripció de la visita del sultà a la ciutat de Tànger, on és rebut per la població i les autoritats espanyoles.
22.11.1948	Descripció del viatge de l'alt comissari arreu del protectorat, on rep una benvolguda general per part de la població.
17.01.1949	L'alt comissari visita un poble tradicional musulmà.
07.02.1949	Descripció de la Pasqua del Mulud, i del califa del protectorat fent oracions a la mesquita.
20.06.1949	Reportatge sobre la boda del califa.
26.12.1949	Visita de les autoritats a un campament de la legió, on es fa una desfilada militar per a l'ocasió.
02.01.1950	Visita de les autoritats a les ciutats del protectorat.
05.06.1950	Celebració de l'aniversari de la legió, desfilada del tercio amb un discurs de l'alt comissari valorant-ne la tasca.
16.10.1950	Descripció de la festa Aid El Kebir, on l'alt comissari felicita el califa pels actes.

17.02.1951	Viatge de l'alt comissari a Larraix.
06.08.1951	Descripció d'exercicis militars al protectorat.
20.08.1951	L'alt comissari visita la ciutat de Ceuta i l'obra espanyola al territori.
03.09.1951	Descripció de la vida quotidiana, costums i arquitectura de la ciutat de Xauen.
24.09.1951	Celebració de la Pasqua Aid El Kabir a la ciutat de Tetuan.
01.10.1951	L'alt comissari visita el califa per parlar sobre la tasca espanyola al territori.
08.10.1951	Inauguració d'una nova factoria.
15.10.1951	Descripció de maniobres militars.
22.10.1951	L'alt comissari visita Melilla, on se celebra una desfilada militar.
22.10.1951	Acte d'homenatge a les cabiles.
03.12.1951	Inauguració per part de l'alt comissari i les autoritats d'una central elèctrica i tèrmica.
17.12.1951	Viatge de l'alt comissari a Larraix.
24.12.1951	Acte d'homenatge als militars combatents a la Guerra Civil.
03.03.1952	Descripció d'una batalla de la guerra del Rift on va participar el general Franco.
24.03.1952	L'alt comissari visita Xauen.
21.07.1952	L'alt comissari visita el territori per veure les necessitats de la població, desfilada militar i records als caiguts a la guerra del Rift.
21.07.1952	Descripció d'un concurs a Larraix.
07.09.1953	Després de l'expulsió de Mohamed V, descripció de la cerimònia de proclamació d'un nou sultà.
28.09.1953	Anunci de la notícia de l'intent d'assassinat que va patir el nou sultà del Marroc.
05.10.1953	Descripció d'uns rituals religiosos a la ciutat de Mostaganem, que rep una nombrosa peregrinació.
01.02.1952	S'explica que 30.000 indígenes expressen la seva adhesió a Espanya, seguit d'un discurs de l'alt comissari.
12.02.1952	Descripció de la neu a les muntanyes de Ketama, i del monument al 17 de juliol.
22.02.1954	Nobles marroquins visiten al Palau del Pardo el general Franco, i li ofereixen una medalla.
08.03.1954	Visita de l'alt comissari, amb una desfilada de tropes regulars i de la legió.
23.08.1954	Descripció de la cerimònia musulmana Hedia, en presència del califa.
30.08.1954	Descripció d'una nombrosa manifestació en favor del sultà Mohamed V a la ciutat de Tetuan.
30.08.1954	Descripció de la vida quotidiana, de la Medina i dels costums àrabs.
13.09.1954	Reportatge sobre la vida colonial a la ciutat de Tetuan, també sobre la seva arquitectura, habitants i edificis emblemàtics.
24.04.1955	Inauguració d'una fàbrica de ciment.
05.09.1955	Descripció de l'arribada del sultà Mohamed V, que es trobava a l'exili, a la ciutat de Rabat, on la població li reté un homenatge.
19.05.1955	Entrevista de les autoritats amb el nou resident general francès.
05.09.1955	Il·lustració dels disturbis al Marroc francès en favor del sultà.
31.10.1955	Descripció de les millores rurals introduïdes, amb una visita de l'alt

	comissari al territori.
07.11.1955	Descripció d'un viatge en camell.
14.11.1955	Reportatge sobre la tornada del sultà al tro del Marroc.
21.11.1955	Reportatge sobre la creació d'un centre veterinari d'elit, i sobre la tasca espanyola al protectorat.
02.01.1956	Un vaixell espanyol visita el sultà a Casablanca, i el seu fill, on se celebra una exposició d'artesanía espanyola.
23.01.1956	Reunió del resident general francès i l'alt comissari espanyola, les autoritats de cada part del protectorat.
20.02.1956	Reportatge sobre la dona marroquí a la societat.
27.02.1956	Il·lustració de l'arribada del sultà a Casablanca.
19.03.1956	Descripció de l'escola superior de formació de Tetuan, i dels treballs presentats pels alumnes.
16.04.1956	Mohamed V visita Espanya, els seus monuments més emblemàtics i fa revista de tropes. Un cop al Palau del Pardo signa la declaració d'independència i parla els llaços que uneixen els dos territoris.
16.04.1956	Mohamed V visita Còrdova i Granada.
23.07.1956	Descripció de l'exèrcit del Marroc independent.
23.08.1956	Reportatge sobre el final del Ramadà i d'una desfilada de tropes del nou exèrcit del sultà.
29.10.1956	El sultà del Marroc visita Fedala.

Síntesi i comparació del NO-DO.

El discurs colonial que fou treballat des de l'africanisme franquista tenia, com hem vist, una teoria força homogènia, la qual es va potenciar al llarg de gairebé 40 anys d'existència des de les institucions acadèmiques. Trobem, però, un canvi de registre en el NO-DO, fet explicable perquè estava destinat a un públic no especialitzat i més general, i alhora també per la intencionalitat del mitjà, bàsicament propagandística. Per aquest motiu predominen les informacions sobre la tasca colonial i civilitzadora. La presència de les colònies als mitjans de comunicació no s'explica per un afany informatiu sinó propagandístic, i les informacions arribades d'aquests territoris estan seleccionades i treballades amb aquest objectiu. Un dels trets diferencials més destacables del discurs del NO-DO versa sobre la importància informativa que dona el règim a cadascun dels territoris; el Marroc té el doble de presència en una cronologia més curta, i és una tendència que ja s'ha observat en l'anàlisi de la RTC i de *Cuadernos*, i que és mostra d'un marcat *marroquisme*. D'aquest fet es pot extreure que el territori

del nord d'Àfrica era molt més important pel règim que el guineà, fet força lògic si es tenen presents les fortes vinculacions del franquisme amb el Marroc.

L'altra gran diferència és temàtica. Si a Guinea els temes més destacats són sobre l'obra colonial i civilitzadora, al Marroc es dona molta més importància a la descripció dels costums locals i a un discurs més militaritzat. S'ha de tenir present, però, la cronologia, ja que el fort discurs sobre les infraestructures de Guinea té lloc a partir dels anys 60, quan la situació econòmica de la metròpoli és millor a causa de l'aplicació del *Pla d'Estabilització*. També, perquè aquest territori donava molta més rendibilitat econòmica i fins aquest moment no disposava de cap infraestructura, a diferència del Marroc. El protectorat va viure els anys més adversos de l'economia franquista i per aquest motiu no es van desenvolupar grans obres. El discurs civilitzador i de tracte cultural sí que és més rellevant. A Guinea era molt important, ja que aquest territori va patir forts intents d'aculturació, mentre que al Marroc era gairebé aliè per les característiques pròpies d'un protectorat, els quals havien de respectar els costums locals. Sí que és simbòlic el reconeixement que l'Estat dona a la cultura musulmana, que òbviament respon a interessos propagandístics i als intents d'apropament amb els nacionalistes. És un discurs singular, que apel·lava a un origen comú de les cultures del Marroc i de la península, i que també, de manera molt menys treballada transmet el noticiari. El discurs més militarista, com ja s'ha explicat, respondria als vincles entre el nou africanisme del règim i l'africanisme militarista, que sempre estarà present amb un fort enaltiment narratiu.

Malgrat aquestes diferències, els dos territoris van rebre un tracte racista en contra del que deia el dogma oficial. Aquest tracte, però, no va ser igual en ambdós territoris. El règim considerava les dues societats inferiors, però amb una diferència, reconeixia l'existència d'una civilització al Marroc; i, en canvi, representava la població de Guinea com una població salvatge i amb una cultura endarrerida, la qual era menystinguda. Sense aquest sentiment de superioritat l'empresa colonial no es justifica a cap territori, i el NO-DO ho deixà palès, ja que les descripcions culturals del Marroc són totalment errònies, i responen més a aquesta concepció exòtica de l'orient, que no pas a la realitat. Aquesta idea és la tesi principal de l'obra *Orientalisme* (1978) d'Edward Said, que defineix els trets culturals colonials occidentals vers els països musulmans, que en cap cas manquen de racisme.

El darrer punt a tenir en compte és la continuïtat que tindrà el Marroc als noticiaris un cop assolida la independència del territori, que malgrat no haver estat objecte d'estudi, s'ha de tenir present, sobretot en la comparació amb Guinea, ja que aquest territori, després de la independència, i a causa del Decret de matèria reservada (1969), no tornarà a aparèixer, ni tan sols en la darrera etapa del noticiari, un cop aixecada, parcialment, la prohibició l'any 1976.

Conclusions

Al llarg d'aquest treball hem pogut extreure els principals trets del discurs colonial franquista, des de les arrels fins a la institucionalització; un procés complex en què no només es construïa un projecte colonial i la seva particular teoria, sinó que també es reinterpretava la identitat nacional des de l'òptica franquista. Aquesta construcció no fou estàtica ni casual, al contrari, va anar evolucionant amb una clara intencionalitat justificadora, no només de l'empresa colonial, sinó també de l'essència del mateix règim.

En primer lloc, cal destacar que el col·lectiu africanista del Marroc fou el primer fonament del discurs. Aquest grup de militars, a causa d'un context de constants enfrontaments amb el poder civil, els militars provincials i la mateixa societat, es va anar aïllant progressivament en si mateix, i va crear una cultura pròpia ultraconservadora que es creia que era el reducte que regeneraria el país. No seria assenyat, però, considerar l'adveniment del règim franquista només en clau colonial, ja que la sublevació de 1936 és la suma de molts altres factors que no són el nostre objecte d'anàlisi. Però, sí que cal posar èmfasi en el fet que fou en el protectorat del Marroc on la principal oficialitat sollevada va crear una consciència corporativa diferenciada, clau per entendre la Guerra Civil, com bé apunten Gabriel Cardona i Gustau Nerín. La *Revista de Tropas Coloniales* és, en aquest sentit, una font imprescindible, no només per entendre l'evolució ideològica d'aquest col·lectiu, sinó també per poder analitzar com la creació del discurs colonial franquista fou una construcció que es va fer en paral·lel. El primer tret que destaquem és el progressiu filoarabisme del col·lectiu, i en aquest sentit cal recordar la classificació feta per Sebastian Balfour, qui diferencia dos tipus de militars africanistes; els progressistes i els militaristes. Aquest darrer grup, del qual sorgeix el consell de redacció de la RTC, era el més intransigent amb les cultures locals del protectorat, les quals menystenia i considerava bàrbares i incivilitzades. Aquesta és una de les principals evolucions que podem constatar, l'evolució d'una arabofòbia a un marcat filoarabisme, que queda palesa en les planes de la publicació. Mitjançant l'anàlisi hem pogut observar com la línia editorial canvià d'una visió intransigent a una progressiva incorporació de la teoria africanista decimonònica, la qual considerava que les dues bandes de l'estret estaven unides per una mateixa nació

iberoberber i compartien una sòlida base cultural, que al Marroc es trobava en decadència, però que gràcies a l'acció espanyola tornaria a ressorgir.

En segon lloc, destaquem que en l'ideari del règim de Franco abunden les referències a l'època imperial espanyola, amb un to d'enyorança, i amb especial èmfasi en la tasca civilitzadora que al llarg de tota la història havia encapçalat Espanya. Així s'ha de començar a entendre el discurs del règim, que, des del seu bressol de la guerra colonial al protectorat, fins a la caiguda de l'Eix a la Segona Mundial, tenia un afany expansionista, i que considerava la fita de la recuperació imperial, ara centrada en Àfrica, prioritària en la seva acció exterior. L'abandonament d'aquesta idea, com ja s'ha vist, és una evolució forçada pel context internacional, un cop vist que les aspiracions colonials esdevindrien impossibles amb la caiguda del III Reich, ja que només la derrota de França hauria permès l'ampliació territorial amb l'annexió dels seus territoris africans. Aquesta era la idea regeneracionista creada per l'oficialitat africanista, que, humiliada per la pèrdua de Cuba i Filipines, i envoltada per fortes controvèrsies dins dels diversos governs i de la mateixa societat civil, va esdevenir un agent reaccionari que valorava les possessions territorials. Així, doncs, l'ampliació territorial hauria significat recuperar el prestigi perdut i la glòria d'una pàtria que trobaven ferida. Aquests referents històrics de l'època imperial com a sinònim d'esplendor, i de liberalisme com a decadència, ja els trobem a la RTC; i amb la institucionalització del règim i des de l'I.D.E.A, aquesta idea va prendre força amb nombroses obres dedicades a l'africanitat espanyola, que suposadament havia potenciat Isabel la Catòlica.

Alhora, és simbòlic observar com en el principal altaveu de l'africanisme militarista, a partir del 1929, s'inclogué la jove colònia equatorial. Aquest és l'inici de la reconversió d'un africanisme marroquista en un de més global, amb poca tradició dins del món intel·lectual, però que visualitza aquesta idea imperialista que s'havia anat forjant en el col·lectiu africanista del Marroc, i que s'accentuarà amb l'arribada del règim. Aquest fet també s'explica pel canvi de la línia editorial en aquesta època, i sobretot després de la pacificació, ja que la RTC es reconvertí en una mena de publicació dedicada a la propaganda colonial, que va integrar els diversos sectors de l'africanisme intel·lectual, els quals crearan el discurs colonial que continuarà l'I.D.E.A. Destaquem, en aquest sentit, els estudis publicats pel geògraf Gonzalo de Raparaz, que durant nou anys obrien cada número, la tesi principal dels quals era que Espanya era un territori africà i que

tenia una missió històrica vers aquest continent de manera global, i no només vers el Marroc. Per tant, és en aquesta època que aquests sectors africanistes del futur franquisme comencen a construir l'hispanotropicalisme, discurs posteriorment institucionalitzat des del règim.

En el cop militar que es va iniciar a l'Àfrica un 17 de juliol, dia que posteriorment serà decretat per Franco dia d'Àfrica, la participació de contingents marroquins va enfortir encara més els llaços que el futur dictador tenia amb aquells territoris, i van esdevenir així prioritaris en el seu discurs. El primer franquisme, que es va trobar un país devastat per la fam i la guerra, va fer de la política colonial un afer de primer ordre, i va reformar ràpidament l'administració de tots els territoris sota la seva sobirania per poder controlar-los i espoliar-los millor. També destaquem que el 1945 es creà l'I.D.E.A, l'Institut encarregat d'elaborar la propaganda colonial, que estava vinculat al CSIC. La seva creació coincideix amb l'abandonament del discurs expansionista, amb la fi de la II Guerra Mundial, i la potenciació d'un discurs diferenciador, principal missió de la institució. L'I.D.E.A utilitzava un to més acadèmic i científic per justificar aquest ideari singular, que estava influït notablement pel *lusotropicalisme* portuguès, amb un sincretisme propi que barrejava la hispanitat de Maeztu amb el regeneracionisme de Costa, i que creava aquest hispanotropicalisme. Pel règim franquista la recerca d'un discurs diferenciador fou clau, ja que aïllat internacionalment, s'havia de justificar. Es pot concloure, però, que el dogma potenciat des de l'I.D.E.A es canalitzava de manera molt diferent segons els seus destinataris, com bé s'ha vist en l'apartat d'anàlisi de l'estudi de cas. Tant el NO-DO com *Cuadernos* eren mitjans al servei del règim, però variaven el seu registre i discurs en funció del seu públic, i mostraven dues realitats diferents de la mateixa problemàtica.

Des de *Cuadernos* es potenciava el discurs oficial, i sobretot es posava èmfasi en la creació d'aquesta identitat d'Espanya com a nació africana, un tret importantíssim del dogma colonial franquista, però amb poca presència als NO-DO. Els noticiaris prioritzaven molt més les aportacions que la metròpoli feia en aquests territoris subjugats, en l'acció colonial i en el procés civilitzador, uns afers gairebé residuals en la publicació africanista. Els dos mitjans tenien funcions molts diferents, fet que n'explica les contradiccions. *Cuadernos* tenia un discurs més acadèmic i divulgatiu, dins d'una societat amb baixos índex d'alfabetització i d'accés a estudis superiors, sobretot en els

primers temps del règim, i per tant amb un públic més reduït. A més, els seus estudis complien una doble funció, per una banda, la propagandística, i, per l'altra, la de la investigació sobre les estructures socials i econòmiques que ajudaven el règim a un control territorial millor. En canvi, els NO-DO eren d'accés a tota la població, i la seva funció principal era la de socialitzar el règim en la ciutadania, mostrant la seva particular visió del món en forma de propaganda. Per tant, si bé és cert que el règim va crear un discurs propi dins del món acadèmic i de cara a la comunitat internacional, davant la seva població mostrava només les virtuts del sistema colonial espanyol i una realitat maquillada dels seus territoris africans, amb una teoria molt menys elaborada. Sí que cal precisar la diferència de discurs entre els dos mitjans vers els diferents territoris, i remarcar que l'africanisme franquista, malgrat voler esdevenir global, va estar sempre marcat pel *marroquisme*, tendència històrica de l'africanisme decimonònic del qual es nodria el règim. Pels dos mitjans aquest territori era prioritari, i el tractaven amb un to més amable que el guineà. A més, al Marroc se li reconeixia un nivell de civilització, fet que es tradueix en què el NO-DO i *Cuadernos* van fer nombrosos documentals i estudis sobre els costums del protectorat, i gairebé mai sobre els costums del golf de Guinea.

El règim franquista fou un sistema camaleònic, que es va saber adaptar als diferents contextos, també en referència al seu discurs colonial, que anava d'un afany expansionista a la creació d'un dogma propi que esdevingué reaccionari amb els processos d'independència. Es pot concloure, en aquest sentit, que la creació d'un discurs diferenciador fou, com en el cas de Portugal, una eina propagandística que s'explica pel mateix context dictatorial, però que mai va esdevenir una realitat, ja que el sistema colonial franquista fou una rèplica del sistema de la resta de models occidentals, amb el caràcter més militarista com a única particularitat del model al Protectorat, i molt fonamentat per l'església en el cas guineà.

En aquest sentit, i com a darrera aportació, cal posar èmfasi en la necessitat d'aprofundir en aquesta problemàtica amb més estudis específics, per conèixer de manera més acurada la realitat colonial franquista en tots els àmbits, davant la manca de bibliografia existent sobre aquest tema, atès que aquesta qüestió ofereix moltes possibilitats dins de la recerca històrica del període.

Bibliografia.

- AIXELÀ, Yolanda; MALLART, Lluís; MARTÍ, Josep. *Introducción a los estudios africanos*. CEIBA: Vic, 2009.
- ALBET-MAS, Abel. "Geografía, ordenación del territorio y colonialismo español en Marruecos". *Revista Cahiers de Géographie de Québec*, vol 39, nº 106, 1995.
- ALONSO, Ana. "La juntas de defensa de las clases de tropa (1917-1918)". *Cuadernos de historia contemporánea*, nº29, 1999.
- ARAGON, Manuel. *El protectorado español en Marruecos. La historia trascendida*. AECID: Madrid, 2012, vol. II.
- BALFOUR, Sebastian. *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la guerra civil*. Madrid: Península, 2002.
- BANDRÉS, Javier; LLAVONA, Rafael. "Psicología y colonialismo en España: en busca del cociente intelectual del negro". *Psycologia Latina*, 2010, vol. 1, nº2.
- BARCELÓ, Miquel. "L'orientalisme i la peculiaritat de l'arabisme espanyol". *L'avenç*, junio 1980, vol.25.
- BOSCH, Alfred; NERIN, Gustau. *El imperio que nunca existió*. Plaza & Janes: Barcelona, 2001.
- BOSCH, Alfred. *L'africanisme espanyol i l'IDEA*. Tesis final de llicenciatura, 1985.
- CALVO, Lluís. "Antropología aplicada a España? Algunos apuntes históricos". *Revista d'Etologia de Catalunya*, nº20, 2002.
- CAMPOS SERRANO, Alicia. *De colonia a Estado: Guinea Ecuatorial, 1955-1968*. Madrid: CEPC, 2002.
- CAMPOS SERRANO, Alicia. "El regimen colonial franquista en el golfo de Guinea". *Revista Jurídica (UAM)*; nº3, 2000.
- CARDONA, Gabriel. *El poder militar en la España Contemporánea hasta la guerra civil*. Madrid: S.XXI Ediciones, 1983.
- CREUS, Jacint. "Cuando las almas no pueden ser custodiadas: fundamento identitario en la colonización española de Guinea Ecuatorial". *Hispania*, vol, 67, nº226, 2007.
- DALMAU, Antoni. *Set dies de fúria*. Barcelona: Columna, 2009.
- DARIAS, Victoriano. El africanismo español y la labor comunicadora del Instituto de Estudios Africanos. *Revista latina de comunicación social*, Nº 46, 2002.
- DE RIQUER, Borja. *La dictadura de Franco*. A: FONTANA, Josep; VILLARES, Ramón. Historia de España. Crítica: Barcelona, 2010, vol 9.
- DE CASTRO, Mariano; DE LA CALLE, Mª Luisa. *La colonización española en Guinea Ecuatorial*. CEIBA: Barcelona, 2007.
- DIAZ DE VILLEGAS, José. *África a través del pensamiento español. De Isabel la Católica a Franco*. Instituto de Estudios Africanos (IDEA): Madrid, 1941.
- INIESTA, Ferran. *Kuma. Historia del África negra*. Edicions Bellaterra: Barcelona, 2007,
- NDONGO, Donato. *Historia y tragedia de Guinea Ecuatorial*. Cambio: Madrid, 1977.
- MARTIN, Susan. *Disorientations. Spanish colonialism in Africa and the performance of identity*. Yale University: 2008.
- MUAKUKU, Fernando. *Guinea Equatorial. De la esclavitud colonial a la dictadura nguemista*. Barcelona: Carena, 2000.
- NERIN, Gustau. *Guinea equatorial, història en blanc i negre*. Barcelona: Empuries, 1998.
- NERIN, Gustau. *La guerra que vino de Africa*. Barcelona: Crítica, 2005.

- NUÑEZ, Rafael. *Militarismo y antimilitarismo en España*. Madrid: CSIC, 1990.
- PARRA, David. *La narrativa del africanismo franquista: génesis y prácticas socio-educativas*. Tesis Doctoral, Universitat de València, 2012.
- PRESTON, Paul. *La política de la venganza. Fascismo y militarismo en la España del S.XX*. Madrid, 1993.
- PRESTON, Paul. *Franco, caudillo de España*. DeBolsillo: Madrid.
- RODRIGUEZ, Saturnino. *El NO-DO, cacismo social de una época*. Complutense: Madrid, 1999.
- SAEZ DE GOVANTES, Luis. *El africanismo español*. Instituto de Estudios Africanos, CSIC; Madrid, 1971.
- SAID, Edward. *Orientalisme*. Barcelona: DeBolsillo, 1977.
- SECO, Carlos. *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*. Madrid: Tablero, 1984.
- SEED, Patricia. "Colonial and Postcolonial Discourse". *Latin American Research Review*, vol. 26, nº 3, 1991.
- SHELLEY, Walia. *Edward Said y la historiografía*. Barcelona: Gedisa, 2004.
- SESMA, Nicolas. "Sociología del instituto de estudios políticos. Un grupo de elite intelectual al servicio del partido único y el Estado franquista". Columbia University, *historia contemporánea*, nº30, 2005, p. 3.
- VELASCO, Rocio. "De periodistas improvisados a golpistas consumados : el ideario militar africanista de la Revista de Tropas Coloniales (1924-1936)". *El Argonauta*, 2013, nº10.
- VELASCO, Rocio. La imagen del *moro* en la formulación e instrumentalización del africanismo franquista. *Hispania*, nº 246, 2014
- VILAR, Juan. Franquismo y descolonización en África. *Revista de historia contemporánea*, nº 30, 2005.
- VILLANOVA, José Luis. *El protectorado de España en Marruecos. Organización política y territorial*. Barcelona: Bellaterra, 2004.

Fonts Primaries.

- COSTA, Joaquín. *Los intereses de España y Marruecos son armónicos*. 30 Marzo de 1884, Madrid.
- La Correspondencia Militar* (1904-1906).
- Revista de Tropa Coloniales* (1924-1926).
- Revista África* (1926-1936).
- Cuadernos de Estudios Africanos* (1945-1957)
- NO-DO (*Noticiarios y documentales*) (1942-1968).
- DE MAEZTU. *la hispanidad*. revista acción española, 15 desembre de 1931, Nº1.

